Український Католицький Університет
Інститут Юдаїки

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ
1941–1944

УПОРЯДНИК ЖАННА КОВБА

СПІЛЬНИЙ ВИДАВНИЧИЙ ПРОЕКТ
ТЕЛЕКАНАЛУ 1+1
ТА ВИДАВНИЦТВА ДУХ І ЛІТЕРА

КИЇВ–2003

УДК 262.12
ББК 86.377

Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941–1944/ Упорядник Жанна Ковба. Науковий редактор Андрій Кравчук. – Київ: Дух і Літера. 2003. – 313с.

Вперше публікуються записи послань, листів Андрея Шептицького, актів Митрополичого Ординаріяту з часів німецької окупації Східної Галичини (1941–1944), які вів секретар Митрополита о. Володимир Грицай.

Подані історико-архівна довідка про документи, які зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади України у фонді ОУН (ф. 3833, оп. 3, спр. 13), коментарі до записів, біографічна довідка про о. В. Грицая, структура і склад Митрополичого Ординаріяту, стаття наукового редактора видання Андрія Кравчука "Соціальне вчення та діяльність Митрополита Андрея Шептицького під час німецької окупації Галичини".

Для фахівців – істориків, богословів – і широкого кола читачів, яких цікавлять питання діяльності Митрополита Андрея Шептицького та Греко-католицької Церкви в роки Другої світової війни.

Відповідальні за випуск	Мирослав Маринович, Костянтин Сігов Леонід Фінберг
Рецензенти	Ігор Скочиляс, Олег Турій
Упорядник	Жанна Ковба
Науковий редактор	Андрій Кравчук
Комп'ютерний набір	Анна Шарикова, Галина Ліхтенштейн, Світлана Невдащенко, Інна Злотник
Комп'ютерна верстка	Світлана Невдащенко, Анна Шарикова

ISBN 966 - 7034 - 38 - 0

...Як при тому не згадати далекоглядну і ґрунтовну пастирську діяльність Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького... Треба зробити належне посилання на його героїчну апостольську діяльність, щоб зрозуміти по-людському незрозумілу живучість Української Греко-Католицької Церкви в темні роки переслідування.

Іван Павло ІІ

Зустріч з молоддю.
Львів. Площа перед церквою
Різдва Пресвятої Богородиці.
26 червня 2001 р.

ЗМІСТ

Переднє слово

24 липня 1944 р. у пивниці Митрополичого дому, де святоюрські мешканці крилися від бомб і снарядів, Андрея Шептицького хвилювала «турбота про майбутню епоху». Турбота, яка на його думку «наказує дбайливе збереження усіх минулих [епох], а між тими надбаннями найперше завдання збереження архівів, що дають знання про ті епохи».

Того ж дня 24 липня у турботі про майбутнє Митрополит Шептицький продиктував такі слова: «Донедавна ще само поняття історії ще було настільки тотожне з поняттям об'єктивности, що не треба було в праці істориків підносити важливість архівальних праць. Хто говорив «історія» тим самим казав про об'єктивне і дійсне представлення предмету. В останніх майже десятиліттях та справа змінилася. Сенс критики досягнув того, що ніякий історик не є абсолютно об'єктивним, на кожного впливає його оточення народність, віросповідання, партійна заангажованість. Дійшли навіть до того, що вартість історії узалежнили від релятивного ставлення до правди, ніж від її об'єктивності. Не той найліпший історик, що об'єктивну правду послідовно подає, а той, що вміє подати її зі свого становища для оборони, атаки чи звільнення від вини оскаржених. Тепер, хто хоче об'єктивної історії, той мусить її виразно казати».

Нині в Україні, переважно у Львові, формуються джерелознавчі бази Української греко-католицької Церкви, Митрополита Шептицького, впорядковуються фонди Центрального державного історичного архіву у Львові (ЦДІАЛ, ф. 201) видаються збірники документів.

Наведені вище слова Митрополита Андрея Шептицького лишаються практично невідомими, навіть, дослідникам, бо входять у записи звернень, послань Митрополита, розпорядчо-організаційних документів – актів Митрополичого Ординаріяту. Ці документи зберігаються у Києві у ЦДАВОУ у фонді 3833

«Краєвий провід ОУН на західноукраїнських землях» справа 13, опис 3 з титулом «Щоденник українських буржуазних націоналістів» і тому практично випадають з інформаційного простору дослідників. Зробити записи доступними дослідникам, всім, хто цікавиться історією Церкви, працюючими, знаними – один з мотивів підготовки цього видання. Мету видання вбачаємо і у ліквідації деяких білих плям в історії Української греко-католицької Церкви, зокрема, діяльності Митрополита Андрея часів німецької окупації. Оприлюднення цих документів уможливить дослідження малознаного механізму управління Митрополичого Ординаріяту, організаційної діяльності Церкви за екстремальних умов, впливу священиків, особисто Митрополита, на формування поведінки вірних на основі християнської етики.

Сподіваємося, що ця публікація слугуватиме об'єктивному науковому висвітленню все ще спірних питань діяльності Митрополита періоду німецької окупації.

В головній частині видання «Акти Митрополичого Ординаріяту Львівської Архієпархії, липень 1941 – липень 1944 р.» подаємо розшифрований рукопис. Оригінальний текст – це запис усного мовлення, зроблений з численними скороченнями, поправками. З метою підвищення інформативності скорочення подані повністю, текст поданий за сучасним правописом. У квадратних дужках подаються пояснення діалектних слів і зворотів, їх відповідники сучасній літературній українській мові. У примітках до кожного документа подані коментарі, вказівки на наявність чи відсутність публікації.

З метою надати історикам, філологам більші можливості дослідження творчого процесу Митрополита, саморедагування (виправлення, викреслення, скорочення, заміни слів, перебудова речень) подаємо копії частини оригінальних записів.

Щоб полегшити читачеві, особливо молодому і без фахової історичної, богословської підготовки, орієнтацію у ситуації 1941-1944 рр., еволюції етичних поглядів Митрополита Шептицького, крім біографічної інформації вміщуємо найбільш інформативну нині працю з цієї теми – статтю наукового редактора цього видання Андрія Кравчука «Соціальне вчення та діяльність Митрополита Андрея Шептицького під час німецької окупації Галичини».

На початку видання вміщено статті упорядника «Митрополит Андрей Шептицький. (Біографічна довідка)», «Архівна справа «Щоденник українських буржуазних націоналістів» (Історико-архівна довідка)».

У «Додатках» вміщуємо біографічну довідку про секретаря Митрополита отця Володимира Грицая, який записував з голосу Шептицького листи, послання, а також нотував акти М.О.

Оскільки інформація про М.О. майже відсутня, подаємо його структуру і персональний склад.

Незрозумілі сучасному читачеві слова, поняття, вирази пояснені у «Словнику термінів та забутих понять часів німецької окупації».

У праці над підготовкою видання професійними порадами допомагали ректор Львівської Богословської Академії о. Борис Гудзяк, академік, доктор історичних наук Ярослав Дашкевич, директор Інституту історії Церкви Львовської Богословської Академії Олег Турій, директор Інституту Церкви та суспільства Мирослав Маринович, директор Інституту юдаїки Леонід Фінберг. Висловлюємо вдячність о. Йосифу Андріїшину – Голові Патріаршого Трибуналу при УГКЦ, викладачу Львівсько Богословської Академії Лесі Коваленко, богословському редактору видавництва «Свічадо» Тарасу Шманько, директору бібліотеки Духовної семінарії Святого Духа у Львові о. Миколі Пристаю, колишнім учням о. В.Грицая Владиці Юліяну Воронівському, о. Василю Боянівському, а також небожу о. В.Грицая Андріяеві Грицаю, які ділилися знаннями та спогадами, підтримували у праці над цим виданням.

Щира вдячність працівникам Центрального державного історичного архіву у Львові, працівникам Центрального державного архіву вищих органів влади України.

Всевишньому Господу, з Ласки і Волі Якого почата і закінчена ця робота, честь і хвала!

Список скорочень

АЄП, АЄп., аєпархія – архієпархія (-льний)
Ап. Апост. – апост., апостл., апостольска (-ий)
Арк. – аркуш
Архієп. – архієпископ, архієпархія
Бл. п. – блаженної пам'яті
Впр. – Високопреосвященний
Вс. Всеч. – Всечесний, Всечесні
Г.Бог, Г.Б., Г. І.Хр. – Господь Бог, Господь Ісус Христос
ДАЛО – Державний архів Львівської області
І.Х. – Ісус Христос
ЛАЄВ – Львівські Архієпархіяльні відомості
М.О. – Митрополичий Ординаріят
н. пр. – наприклад
н. с. – нового стилю
О., ОО, о., оо. – отець, отці
од. зб. – одиниця збереження
ОУН – Організація Українських Націоналістів
П. д.в. – подає до відома
р., рр. – рік, роки
Св. – святий
С., СС. – сестра, сестер
Сл. Б. – служба Божа
спр. – справа
ст. ст. – старого стилю
УГКЦ – Українська Греко-католицька Церква
Ф. – Фонд
ЧСВВ – Чин Святого Василія Великого
Ч. – число
Чит. – читано
ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських організацій України
ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади України
ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів у Львові

ПРО РУКОПИС
(Історико-архівна довідка)

Місце знаходження рукопису

Всупереч булгаківському оптимістично-категоричному «Рукописи не горять!», їх палять, знищують, вони зникають. Тоді нащадкам лишається духовна пустка, перерваний зв'язок поколінь, байдужо-ворожий, дірявий інформаційний простір.

Безцінними є рукописи, які не згоріли, не зникли, які Божа ласка повертає людям із забуття. Може, то знак, що треба прагнути пізнавати минуле, вчитися шукати. Поважати, берегти знайдене?

Загальний зошит у лінійку у чорній ледериновій обкладинці списаний дрібним порівняно чітким почерком, що становить предмет цієї публікації потрапив упорядникові до рук у Центральному державному архіві вищих органів влади України (далі ЦДАВОУ) у Києві у фонді 3833 «Краєвий провід Організації українських націоналістів на західних українських землях». Фонд складається з трьох описів. Перший і другий описи були складені у 1983 р., третій – у 1995 р. Історична довідка до фонду й описів відсутня. В описі № 3 публікований рукопис позначений як справа № 13 під назвою «Щоденник українських буржуазних націоналістів».

Нині неможливо з'ясувати, за яких обставин потрапив цей зошит до Києва, чому опинився серед щоденників, звітів, листування членів ОУН.

Відомо, що архівні документи української греко-католицької Церкви (далі УГКЦ) після сумнозвісного псевдо-собору 1946 р.[1] надійшли до Києва з Обласного архіву Львова та Бібліотеки Академії наук України у Львові (нині Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника) 1948 р. у вигляді «100 кг. розсипу». Ці документи у кількості 421 справа були опрацьовані у Центральному державному історичному архіві так званим скороченим описом. 1958 р. документи УГКЦ були передані до Львова у Центральний державний історичний архів (львівська філія), де склали основу фонду 358 «Митрополит Андрей Шептицький». Відтоді багато документів, на довгі роки засекречені владою, були майже недоступні для дослідників.

У Києві у ЦДАВОУ у фонді 3833 зберігаються, однак, кілька документів пов'язаних з Митрополитом Андреєм Шептицьким, під назвами «Пастирський лист Митрополита А.Шептицького до народу у зв'язку з нападом німців на Радянський Союз[2] «; «Із звіту про роботу ОУН по організації державної адміністрації на теренах західних областей. Про послання Митрополита Шептицького»[3] . Обидва документи – друковані на машинці копії, невідомо коли і ким зроблені.

У фонді 4465 «Колекція документальних матеріалів українських еміграційних установ, організацій та осіб» зберігаються «Лист української інтелігенції до Митрополита Шептицького у справах з'єднання української православної та греко-католицької церкви»[4] і «Повідомлення про смерть Митрополита Галицького, архієпископа Львівського, засновника Богословської Академії А.Шептицького»[5] .

У Центральному державному архіві громадських організацій України (далі ЦДАГОУ) у фонді 57 «Колекція документів з історії Комуністичної партії» зберігаються фотокопії документів з ЦДІА у Львові з фонду 201 «Греко-католицька митрополича консисторія». Фотокопії виготовлені у 1960 р. Супровідна записка, датована 1960 р., може бути певною ілюстрацією до критеріїв вибору назв окремих документів, а отже уведення їх у науковий обіг. Наводжу її.

«Директору Інституту історії партії ЦК КП України
тов. Назаренко І.Д.

Партархів Львівського обкому КП України при цьому надсилає на ваш розгляд документи ЦГА м.Львова із фонда (так у тексті – упорядник) А.Шептицького.

Із виступу А.Шептицького по радіо. (ф. 201, оп. 4б дело 2653 л.1-3) (так у тексті упорядн.).

Звернення Митрополита Шептицького до української віруючої православної інтелігенції. (ф. 201, оп. 4 б, дело 2862, л.1 зворот).

Звернення Шептицького до селян про здачу хліба німцям (ф. 201, оп.1 с. (секретно – упорядн.) д.1, л.1).

Звернення радехівського попа до Митрополита з проханням похоронити убиту німцями християнку і відповідь канцелярії Шептицького (ф. 201, оп. 1 с. д. 345. лл. 74-75)

Зав. Партархівом Львівського обкому КП України Гнатюк».

Оригінали документів подають зовсім іншу інформацію. Так, Митрополит Шептицький не звертався особисто до селян про здачу хліба німцям. Через М.О. він виконував розпорядження, «команди німецької армії», як читаємо в документі, оголосити народові відозву німецької господарської комісії, тому «поручаю отцям душпастирям щоби по богослуженню поза церквою перечитати зібраному народові ту відозву з потрібними може поясненнями»...)

Справа «Звернення Радехівського попа до Митрополита...» – це два документи. Лист отця Павла Олійника, пароха села Августівка до М.О. 12.Х. 1942 містить прохання про негайну допомогу. Прихожанку його церкви 75-річну Теклю Андрусишин, вихрещену єврейку, вбив «поручник німецької поліції незнаного прізвища зі Львова». Німець наказав синові вбитої Іванові негайно викопати на городі яму і закопати матір, «відходячи заборонив її вигребувати, а через хоростецького війта заборонив мені її по-християнськи похоронити». Священик пише, що його обов'язок поховати загиблу, але стероризовані сини й внуки бояться на це відважитися і тому через М.О. просив «о інтервенцію в цій справі, бо ця подія викликала в селі велике обурення і огірчення».

Відповіді канцелярії Митрополита немає. Є лист К.Паньківського з канцелярії українського Допомогового комітету (відділення у Львові), де повідомляється, що прохання М.О. від 27.10.1942 і 31.10.1942 «...не може бути виконане. Комітет на жаль займається справами лише українців», а «згідно з розпорядженням генерал-губернатора від 27.4.1940 Текля Андрусишин расово є жидівка».

Таке довге пояснення викликане тим, що назви документів, їхніх копій, навіть спосіб виготовлення суттєво впливали на використання дослідниками. Однією з останніх публікацій, де документ про «Радехівського попа» наводиться як приклад «единодушного пособничества» місцевого населення у справі знищення євреїв є книжка Й.Єліяху «Евреи Львова в годы второй мировой войны и катастрофы европейского еврейства 1939-1944»[6] .

Документальні записи під титулом «Щоденник українських буржуазних націоналістів», що не розкриває їх змісту, довгі роки не привертали уваги дослідників. Хоч лист використання свідчить, що дослідники перечитували справу, починаючи з 1981 р.

У процесі роботи над записами розкриті скорочення: † А – вірчий підпис Митрополита Андрея, М.О. – Митрополичий Ординаріят, чит.– читано, ч. – число.

Кому належать записи?

У рукописі немає жодних вказівок про автора записів, звірено тексти записів з публікаціями у тогочасній періодиці: органі Львівської архієпархії «Львівські Архієпархіяльні Відомості» – 1942, 1943, 1944 рр.; масових газетах 1941-44 рр.: «Українські щоденні вісті», 1941 р., «Львівські вісті» 1941-1944 рр., а також у збірниках: «Письма-послання Митрополита Андрея з часів большевицької окупації» Бібліотека Логосу, Т.XXIV. – Йорктон, Саскачеван. Канада: «Голос Спасителя», 1961. – 80 с. (далі «Письма-послання Митрополита Андрея з часів большевицької окупації»); «Письма-Послання Митрополита Андрея Шептицького ЧСВВ часів німецької окупації». Бібліотека Логосу Т.XXX. – Йорктон. Саскачеван. Канада: «Голос Спасителя».1969. 454 с.; «Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і Матеріали. 1899-1944. т.I Церква і церковна єдність». – Львів. Монастир Монахів Студійського Уставу Видавничий відділ «Свічадо», 1995. 522 с.; «Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і Матеріали. 1899-1944.» Т.II. «Церква і суспільне питання» Кн. 1, «Пастирське вчення та діяльність». Ред. А.Кравчук. – Львів: Вид-во ОО Василіан «Місіонер», 1999. 1090 с.

З 76 записів – 31 – непублікований, 25 опубліковано у 1942-44 рр. 23 записи мають вірчий підпис † А – Андрей Митрополит.

У 8 записах зустрічаються займенники «Я», «Мій», «Мого», контекст дозволяє вважати, що вони вжиті Митрополитом.

Інші документи засвідчують поточну організаційну діяльність М.О. Це повідомлення про сесії Соборів, запрошення на сесії священиків, настанови, рекомендації парохам, деканам, оголошення для «Львівських Архієпархіяльних Відомостей».

Кількість і порядок нумерації записів

Труднощі викликали нумерація і порядок розміщення записів. Більшість з них супроводжуються такими реквізитами: число (номер), М.О., дата запису, «читано дата». Усі реквізити подано скорочено. Нумерація записів – від ч. 62 до ч. 114 охоплює записи липня 1941 – червня 1943. Практично випадає 1943 рік. Є лише запис: «LVII, Львів, січень 1943 Усіх священиків присутніх у Львові, запрошую на сесії, які стало відбуваються в кожний четвер о годині 11-й перед полуднем». Супроводжено дописаним олівцем «Виставити на двері капітули».

Запис від 4.II.1944 р. пояснює одну з причин відсутності записів за 1943 р. «Досвід останніх місяців минулого 1943 р. навчив нас, що не можемо друком видавати «Архієпархіяльних Відомостей». Численні, нічим не оправдані конфіскати, затримки на довгий час поданих до цензури текстів спричинили, що нормальне видавництво ставало неможливим. Ми були змушені тими обставинами припинити видавництво «Львівських Архієпархіяльних Відомостей», обіцяючи собі на майбутнє так як в 1940 і 41 рр. повні «Відомості» проголошувати на зібраннях, що ми їх маємо намір скликати кожного четверга об 11 год. ранку».

Не можна було обійтися без відповіді на питання, чому записи у зошиті починаються з числа 62., де є попередні?

Пошуки аналогічного зошита або рукопису в архівах Києва і Львова виявились марними.

Однак, що такі записи ведено у 1941 р. свідчать наступні факти. Посилання у тексті на число 51 під числом 99 (Читано 19.II.1942 р.)[7]. У протоколах Архієпархіяльних соборів за 1941 рік є дані про числа 1-61. Після проголошення «предмету нарад» – порядку денного записано: «Вслід за тим відчитав о. Вол. Грицай «Архієпархіяльні Відомості» ч.12, 13, 14, 15 з січня 1941 р.» (Засідання Львівського Архієпархіяльного собору 24 січня ст. ст. 1941р.)[8]. Аналогічний запис, який стосується чисел 35, 36, 37, 38, виявлений у протоколі IX засідання Собору 21 березня ст. ст. 1941 р.[9] Розпорядження М.О. ч.32, 40, 41 були зачитані на Соборі 18 квітня ст. ст. 41 р., розпорядження ч.44, 43, 45, 46, 48 на XII сесії Собору 2 травня ст. ст. 1941 р.[10] Інформація М.О. ч.52 про нові вивезення священиків оприлюднена на XIV сесії собору 22 травня ст. ст. 1941 р.[11].

Опосередкованим підтвердженням практики ведення подібних записів є той факт, що записи чисел 76, 78, 91, 92, які співпадають з текстом рукопису, були зачитані на сесіях Архієпархіяльних соборів у вересні-жовтні 1941 р.[12].

У Додатку II до «Львівських Архієпархіяльних Відомостей» № 1. 1940 р. «Документи з часів большевицької окупації» є примітка: «ЛАЄВ в 1940-41 рр. не друковано, уже тільки зберігано в рукописах. Прочитувано їх на сесіях соборів і таким способом проголошувано»[13].

Можливо, рукопис із записом чисел 1-61 був втрачений за сумних обставин, які згадував Митрополит у промові на закінченні IV Архієпархіяльного собору 11 листопада 1943 р.: «...Так само два роки тому назад однієї днини всі мешканці святоюрських забудов стояли під «стєнкою» і вже був даний наказ арештувати і перевести їх на вул.Лонцького, а відтак наказ був відмінений чи невиконаний з невиясненої причини...»[14]

Варто взяти до уваги ще один факт. В одному з загальних зошитів, у яких о.Грицай робив різні записи, у записі 11 березня 1971 р. після переліку книжок (Ю.Пелеш «Пастирське богословіє», Л.Лужницький «Літургіка Греко-Католицької Церкви» для середньої школи, о. Т.Галущинський «Історія Біблійна») читаємо: «Страчені як числа для Л.А.В. 1941 р.»[15] .

Оскільки Митрополит Андрей практично не міг писати, виникло законне питання хто записував не лише розпорядження М.О., але і його послання, міркування. Записувати міг секретар.

У «Списі Греко-Католицького духовенства Львівської Архієпархії» (Львів. Накладом Гр.-Кат. М.О. 1944) на с.23 знаходимо. «Отець Володимир Грицай – секретар Високопреосвященного Митрополита».

На підставі порівняння почерків, якими велися записи 1941-44 рр., підписів о. Грицая у «Списках...» присутніх на Соборах, почерку, яким написана автобіографія Володимира Грицая[16] , його листів до Митрополита[17] , упорядник дійшов висновку, що почерк, яким зроблено записи, належить о. Володимирові Грицаєві. Цей висновок підтвердили учні о. Грицая з часів підпілля о.Василь Боянівський, а також владика Юліан Вороновський, небіж о. Грицая Андрій Грицай.

Таким чином, публікований рукопис – це записи послань листів, звернень Митрополита Шептицького, а також записи, розпоряджень, повідомлень, нагадувань, рекомендацій керівництва М.О., які стосувалися організації діяльності парохів, священиків. Записи у липні 1941 – липні 1944 рр. вів секретар Митрополита о. В.Грицай. (Про отця В.Грицая див. у Додатку – «Секретар Високопреосвященного Митрополита»).

Структура і функції Митрополичого Ординаріяту

Митрополичий Ординаріят – виконавчий орган Митрополичої капітули і консисторії. Консисторія – збори, на яких Митрополит та його найближчі радники вирішували важливі питання митрополії.

Галицька Митрополія складалася з трьох єпархій – Перемиської, Станіславівської, Львівської, архієпархії, які поділялися на 5 протопресвітеріатів:

1. Галицький з 11 деканатами;
2. Золочівський з 11 деканатами;
3. Львівський з 10 деканатами;
4. Стрийський з 11 деканатами;
5. Тернопільський з 11 деканатами.

Влада Митрополита поширювалась також на Апостольську адміністратуру Лемківщини і Апостольську візитатуру Волині. Галицька митрополія у 1939 р. – це майже 4 млн. вірних, 3 тис. священиків, 8 єпископів. З ними співпрацювали чоловічі і жіночі монаші чини.

Митрополит Шептицький очолював як М.О. так і консисторію.

Членами М.О. були єпископи митрополії, члени капітулу, що за їх підписами видавалися розпорядження. У своїй діяльності М.О. керувався розпорядженнями та рішеннями капітулу та консисторії.

Основним завданням М.О. було забезпечення зв'язків між керівництвом Церкви та деканатами, парохами, посередництво між церковними установами та державною владою при вирішенні адміністративних справ Церкви, парохій.

М.О. здійснював опіку і нагляд за станом церков, церковної власності, вів облік прибутків митрополичих маєтків, фінансові справи. У його компетенцію входило призначення і переміщення священиків, завідателів, вчителів релігії у школах, нагляд за прийомом, випуском, працевлаштуванням вихованців Духовної семінарії і випускників Богословської академії.

М.О. організовував духовні місії чи брав участь в їх організації, надавав допомогу вірним.

До складу М.О. у 1941-44 рр. входили всі члени Митрополичої капітули, канцелярія, Митрополичий церковний суд першої і другої інстанцій. Канцелярія здійснювала посередництво між М.О. і

деканатами, парафіяльними, священиками, вірними. Вона фактично була одночасно і канцелярією консисторії. Тут складалися протоколи засідань консисторії, соборових і передсоборових сесій, велися справи, які полагоджувалися на засіданнях консисторії. Через канцелярію здійснювалося листування з деканатами, священиками, мирянами. Канцелярія публікувала і поширювала розпорядження Митрополита, М.О.

Періодичним органом М.О. були у Львівській архієпархії «Львівські Архієпархіяльні Відомості».

М.О., якому Архієпархіяльний собор, що мав законодавчу владу, делегував свої повноваження, забезпечував адміністративну, а у роки війни також і богословську діяльність, постійний зв'язок з деканатами, парохіяльними священиками, мирянами.

М.О. готував проведення соборів, координував і контролював проведення соборчиків у деканатах. У 1941-44 рр. він фактично визначав і координував дії парохіяльних священиків, єднав їхні організаційні і інтелектуальні зусилля, забезпечуючи інформацією[18].

Тематика записів

Зміст записів засвідчує, що М.О. за екстремальних обставин німецької окупації виконував свої функції у різних сферах діяльності Церкви, громад, взаєминах із світською владою. Так, 10 записів стосуються організації соборів, ведення протоколів соборів, адміністративних питань, повернення священиків з еміграції, зумовленої більшовицькою окупацією, висвячення випускників Богословської Академії. Предмет 10 записів – церковне право, священичі права і обов'язки в умовах воєнного часу.

Організації «парохії і громади», участі парохів у відбудові зруйнованого у 1939-41 рр. громадського і релігійного життя стосуються послання Митрополита Шептицького: «Послання до духовенства про організацію парохії і громади». (10.VII.1941 р.), звернення «До тих, що обіймають душпастирські посади у Кам'янецькій єпархії».

Про церковну практику, проведення Служб Божих у свята і буденні дні, забезпечення вірним можливості відбувати традиційні рухомі й нерухомі свята, проповіді, їхній зміст, – йдеться у 10 записах. Так, у записі від 9 жовтня 1941 р. М.О. доручає «Всечесному духовенству часто розтлумачувати вірним злобу нерозкаяного гріха добровільного чоловікоубійства...», наголошує на «першому постуляті християнської культури, – пошануванні людського життя». Душпастирів зобов'язували роз'яснювати молоді, що «нема на світі влади, яка б могла дозволити чи схвалювати злочин чоловікоубійства. І нема влади, яка могла б наказувати щось противного Божому законові». На трьох сторінках викладені думки, що близькі до основних тез відомого послання Митрополита «Не убий!», опублікованого в ЛАЄВ у листопаді 1942 р.

Цінну для священиків інформацію щодо проведення щоденних Марійських Богослужінь упродовж травня 1942 р. містить Послання Митрополита «Марія-Мати». Враховуючи психологічний стан душпастирів і вірних, Шептицький наголошує: «Серед найтрудніших, найтяжчих обставин майже упадаємо під натиском хвилі, бо до страждань, спричинених війною, прилучаються минулорічний неврожай, осінні повені, голод, недуга плямистого тифу. Зі всіх напастей найстрашніша є напасть злочинів, добровільно скоєних нашими людьми. Для того, щоб проповіддю слова Божого дати вірним потіху скріпити їх сили немає відповідніших слів лиш та молитва до Пресвятої Діви».

Стосунки світської влади і церкви, обставини життя священиків і вірних, цензурні заборони – зміст 19 записів. Це короткі інформаційно-хронікальні повідомлення про контингенти і податки, обов'язки священиків, які прийняли «світський уряд», спростування невірно поданої у пресі інформації від М.О. Записи наочно свідчать про згубні наслідки періоду радянської окупації, суперечливість дозволів і обмежень німецької окупаційної влади.

Самостійне значення мали для тогочасних душпастирів, і для сучасних дослідників подані восени 1941 р. рекомендації священикам роз'яснювати вірним шкоду від дій «большевицьких аґентів, які намовляють людей до саботування німецької влади, криючись під виглядом українських патріотів», і «виразної тенденції усунути Христа і поставити Батьківщину на його місце» («Тризуб без хреста»).

Три записи стосуються роботи катехитів і катехиток, важливості катехизації молоді.

Окремими темами, хоч і взаємопов'язаними є записи про єдність церков, історії церкви, «працю над з'єдиненням».

Заповітом майбутнім історикам не лише історії церкви, а й історії взагалі, можна вважати запис, зроблений під звуки розривів бомб і снарядів 24-27 липня 1944 р. Йдеться про організацію архівної справи, археографічні дослідження. «В науці і історіографії проходить той сам процес, що здавна розділює клініку від лабораторії в науці медицини. Ляборaторія подає чисто науково стверджені факти, а клініка є тереном медицини, прийнятої як мистецтво. В історії архіви подають факти, а історіограф є мистцем, що в коротких і влучних образах може дати ліпшу історію, ніж письменник, який зводить докупи всі науково стверджені факти. Може подати ліпший образ і в тому значенні, що той образ по-мистецьки подібніший, що ліпше передає дух представленої справи. Але таким буде вся інтерпретація мистця, коли буде спиратися на фактичні дані науки».

Способи і форми поширення змісту записів

Як надходила інформація, що містилася у робочих записах, до адресатів?

До священиків – усно й письмово, через публікації у ЛАЄВ. До вірних – від священиків: проповіді у церквах, розмови, сповіді. Використовувалися вдосконалені форми поширення ще з часів більшовицької окупації. У перших місяцях звернення Митрополита, розпорядження М.О. друкувалися на циклостилю в ЛАЄВ числом до 200 примірників. Рівночасно М.О. доручав священикам, які отримали випуски ЛАЄВ, переписувати тексти для своєї парафії і для сусідів[19] .

Важливість поширення інформації саме таким способом розкриває розпорядження М.О. ч. 86 за 1940. Воно було актуальним і чинним і у 1941-44 р. «М.О. обов'язує під канонічним послухом заприсяженим при рукоположенні всіх священиків, які дістали чи то на циклостилю відбиті числа АЄВ за X, XI, XII 1939 р. чи то відпис I, II, III, IV за 1940 р. переписати ці документи і передати їх до відома найближчого сусіда. Коли хто зі священиків зробив це, є від того канонічного обов'язку звільнений, щодо чисел ним переписаних, переданих».[20]

У 1941-44 рр. можливості прямого і зворотного зв'язку Ординаріяту і священиків стали гіршими: погано працювала пошта, посилювались цензурні заборони. У 1941 р. не вийшло жодного числа ЛАЄВ. У 1942 р. – 12 чисел, у 1943 – 10 здвоєних номерів. У 1944 році три числа в одному зошиті.

Найбільш складним і тяжким для комунікації був 1943 р. Обшуки у Соборі Святого Юра і у парохіях, арешти вірних і священиків. Оцінка ситуації подана у записі від 4 лютого 1944 р.: «Досвід останніх місяців минулого 1943 р. навив нас, що не можемо друком видавати «Архієпархіяльні Відомості» Численні і нічим не оправдані конфіскати, затримки на довгий час поданих до цензури текстів спричинили, що нормальне видавництво ставало неможливе. Ми змушені були тими обставинами припинити видавництво ЛАЄВ, обіцяючи собі на майбутнє так як у 1940 і 1941 рр. повні «Відомості» проголошувати на зібраннях, що ми їх маємо намір скликати кожного четверга об 11 год ранку. Зачитування на такому зібранні акту «Львівських Архієпархіяльних Відомостей» прирівнюється до його проголошення друком.»

Кожного четверга об 11-й годині ранку у митрополичих палатах відбувалися зібрання священиків, на яких зачитували всі розпорядження М.О. У записах зазначено: «Чит[ано]»... «дата», деякі зачитувалися два і три рази. Була ще одна форма доведення інформації: «Виставити на двері капітули».

Вплив інформації Митрополичого Ординаріяту

Важко прослідкувати реакцію священиків і мирян на зміст інформації, яку містять записи. Однак аналізуючи хронологію, практику поширення, еволюцію форм повідомлень для душпастирів і вірних за екстремальних обставин воєнного часу можна припустити зворотній зв'язок з адресатами інформації.

Про це свідчать архівні матеріали – протоколи деканальних конференцій, звіти про проведення соборчиків, виголошення на них рефератів[21] , листи священиків до Митрополита Шептицького[22] .

Так, о. Михайло Волинець з Вовкова у рефераті, надісланому до М.О. 1 листопада 1942 р., писав: «Наша церква з духовенством буде завсігди творити державу в державі, яка б вона не була. Жодна інституція не має так чисельного урядничого апарату рівномірно розпиленого по цілому краю. Церква то поважна армія, певні батальйони інтелігентів». Водночас він зауважує, що «треба перестати думати давніми категоріями, коли то будь з якою справою просто до

Святого Юра, а там най клопочуться, обстають боронять, радять, вставляються, а я буду собі тим часом спокійненько сидів вдома і чекав, що справу поза тим буде полагоджено». Він запропонував кілька цікавих заходів, які б оперативно забезпечували зв'язок М.О. з парохами[23].

Про те, як Послання Митрополита, їхній зміст, ідеї впливали на священиків може свідчити лист «сотрудника» (заступника пароха) парохії у Перегінську Олександра Буця.

Перебуваючи в обставинах прямої і опосередкованої небезпеки для власного життя і життя членів родини, про що, як видно з тексту листа, його попереджали вірні і декан Патрило, ця молода людина (народився 1910 р.) дякує Митрополитові за його працю, розмірковує про підстави християнської науки, християнську думку минулого і майбутнього. На його гадку «...засади відношення до підстав християнської науки» мають: «Дві річі, ревізія освяченого капіталізмом титулу призначення приватної власності і друге – усвідомлення, що побіч сили є ще й інші способи розв'язки проблем, а власне почуття людського братерства і культа праці, понятої як вселюдський зрив. Ці дві умовини для розв'язку тих справ – це ніщо інакше, як заторкнення найглибших наук про призначення роду людського і вартість дочасного світу. Думаю, що дасть підставу для активізації християнської думки по війні. Це також дасть підставу наглядно представити і правду про тих, що будують на піску і правду про хрести і допусти, які ведуть до опам'ятання... Очевидно, християнська наука не дає основ вірити в абсолютну розв'язку суспільних квестій, бо убогих все одно будемо мати між собою. Вона лише твердить, що число тих «убогих» не мусить перевисшувати богатих і вона веде людство до ідеалу. Оскільки люди до нього дійдуть це вже Божа воля, а що якнайдальше ми повинні йти це вже наша праця і наш труд». Лист написано 8 серпня 1943 р.

І як знак біди для о.Буця особисто, священиків греко-католиків 40-х років з їхніми світлими головами, бажаннями «праці і труду» в ім'я ближнього, знак реалій 1943 р. телеграма дружини О.Буця від 12 серпня 1943 р. на ім'я Митрополита.

«Декан Патрило і отець Олександр арештовані і вивезені з Перегінська до Станіславова»[24]. Священиків, як правило, звинувачували у «протидії німецької справі», зв'язках з бандерівськими організаціям[25].

Робочі записи пасторських послань, звернень Митрополита, розпорядника М.О. своїм змістом, формою подачі, способом поширення, забезпечували важливу функцію формування інформаційного поля священиків і вірних, формування відповідних християнській етиці моделей поведінки.

Ці записи є також ілюстрацією способу думання Митрополита, оцінки ним ситуації, форм і методів управління діяльністю церкви через М.О.

---

[1] У післявоєнні роки Західна Україна була піддана прискореній насильницькій «радянизації». Жертвою насильства стала і греко-католицька церква, попри її намагання в ім'я християнського вчення співпрацювати з владою. Митрополит Шептицький надіслав радянському урядові листа, в якому висловлював бажання і готовність співпрацювати з радянською владою. Після його смерті (23 листопада 1944 р.) новий Митрополит Йосип Сліпий виступив зі зверненням «До духовенства і віруючих», закликаючи, зокрема, бандерівців «вернутися з неправильного шляху».

Але радянський режим відкинув можливість співпраці, інкримінуючи Ватикану підтримку гітлерівського режиму. Це звинувачення поширювалося на дві церкви, що перебували під зверхністю Папи – римо-католицьку і греко-католицьку. Але за вигадані гріхи колаборації довелося розплачуватися лише греко-католицькій церкві. 8 червня 1945 р., майже через місяць після арешту всієї верхівки УГКЦ на чолі з Митрополитом Сліпим, була затверджена ініціативна група на чолі з Гавриїлом Костельником. За дорученням НКВД, вона підготувала возз'єднання з православною церквою. 8-10 березня 1946 р. на Львівському Соборі УГКЦ проголосила про свій перехід в лоно Російської православної церкви, Берестейська унія 1596 р. була визнана недійсною. Протоігумен оо.Студитів о.Клементій Шептицький подав протест Сталіну, посилаючись на свободу віросповідання, записану в радянській Конституції. Це не мало наслідків. Почалися репресії, переслідування. Понад 1000 священиків, які відмовилися визнати рішення Собору, бути засуджені, вислані до Сибіру. Всі храми, приміщення монастирів автоматично перейшли у власність Російської православної церкви.

Довгі роки греко-католицька церква перебувала у підпіллі. У 1989 р. у Галичині починається масовий рух за її легалізацію. У Незалежній Україні Українська греко-католицька церква поновила свою діяльність.

[2] ЦДАВОУ, ф.3833 (оп. 1, спр. 66 арк. 1)

[3] Там само (оп. 1, спр. 15, 4 арк.)

[4] ЦДАВОУ, ф.4465 (оп. 1, спр. 341, 1 арк.)

[5] Там само (оп. 1, спр. 349, арк. 240, 248, 248)

[6] И.Елиаху. Евреи Львова в годы второй мировой войны и катастрофы европейского еврейства 1939-1944. – Иерусалим-Москва, 1999. С. 282-285.

[7] ЛАЄВ. 1940, № 3, Додаток II «Документи з часів большевицької окупації», арк.1.
[8] ЦДІАЛ, ф. 201, оп.1 спр. 10, арк.1.
[9] Там само, арк. 14.
[10] Там само, арк. 27.
[11] ЦДІАЛ ф. 201, оп. 1. арк. 24, 22, 27
[12] ЦДІАЛ ф. 201, оп. 1. спр. 10, арк. 42, 56.
[13] ЛАЄВ № 1. січень 1940 р.
[14] Письма-послання Митрополита Андрея Шептицького ЧСВВ з часів німецької окупації. С. 440-441.
[15] Зошити о. В.Грицая зберігаються в архіві о. Василя Боянівського, секретаря владики Самбірсько-Дрогобицької єпархії Ю.Вороновського. 17 липня 2001 р. упоряднику була надана можливість ознайомитися з записами.
[16] ЦДІАЛ. Ф. 408, оп. 1 спр. 717, арк. 32-34.
[17] Там само, спр. 641, арк. 68-69.
[18] Оскільки дані про склад Митрополичого Ординаріяту, його структуру малодоступні і можуть становити інтерес для дослідників і ширшого читацького загалу подаємо їх у «Додатках» – упорядник.
[19] Письма-Послання Митрополита Андрея з большевицької окупації. С. 10.
[20] Там само. С. 67.
[21] ЦДІАЛ. ф. 201, оп. 1, спр. 18-20, 27.
[22] Там само, оп. 1т, спр. 107-116.
[23] ЦДІАЛ. ф 408, оп. 1, спр. 39, арк. 18.
[24] ЦДІАЛ. ф. 201, оп 1 т, спр. 107, арк. 149-153.
[25] Дані про долю отця Буця упорядникові знайти не пощастило.

2.
АКТИ МИТРОПОЛИЧОГО ОРДИНАРІЯТУ ЛЬВІВСЬКОЇ АРХІЄПАРХІЇ УГКЦ (1941 – 1944 РР.)

Док. № 1

Липень 1941
АЄп. Від. [Архієпархіяльні відомості]

М.О.
Ч. 62

Вчера вечером о 7 год., себто в часі, коли вже ніхто не смів виходити з дому, счинився у святоюрських будинках огонь. Запальна бомба, кинена, як здається, зі совєтського літака, пукла [= вибухнула] над св. Юром, засипаючи доми, подвір'я довкола церкви, площу між церквою і моїм домом і цілий митрополичий город [= сад] запальниками. Їх було кількадесять, що викликували на кожнім місці пожар. В одній хвилі вибух пожар в церковній копулі [= бані], в капітульному домі на полудні [= півдні] від церкви, в двох місцях на стриху мого дому і в богослужебній каплиці, побудованій на північній стороні площі перед церквою. Дерев'яна каплиця станула відразу ціла в огні, копула церкви зачала горіти, занявся дах над капітулою і зачали горіти усі запальники на всіх площах, на городі і на моїм стриху. Пожарної сторожі не можна було допроситися, занята правдоподібно іншими пожарами, яких рівночасно в місті було кільканадцять, сикавок [= помп], ані гидрантів вдома не було. Зі сусідів в околиці прибігло кільканайцять людей і з мешканцями святоюрських будинків зачали гасити огонь як могли. До копул на церкві ніяк не можна було приступити задля дуже тяжкого приступу [= доступу], диму і огня. На стриху мого дому в чотирьох місцях вибух огонь, та його загашено піском. Дах над будинком капітульним зайнявся так, що грозило пожаром цілому будинкові довкола церкви. Люди бігали безрадно на всі сторони, не знаючи що робити. Много людей з великим запалом і пожертвованям відзначилося жертвеною і відважною [працею] в гашенню огня. З церкви винесено Найсв. Тайни

до моєї каплиці і всьо, що тільки можна було з церкви винести. Видавалося, що всі згоримо і що загашення огню неможливе. Положення видавалося тим грізнійше, що рівночасно горіли склади дощок, шопи і бараки, і будинки під св. Юром на Городецькій улиці. Людям, занятим при гашенні огня, доносили воду дівчата.

Публікацій не виявлено.

Про пожежу у святоюрських будинках Митрополит Шептицький згадував у виступі на IV Архієпархіяльному соборі 11.IX.1943 р.: "... коли два роки тому назад одної днини всі мешканці святоюрських забудувань стояли під "стєнкою" і вже був даний наказ арештувати і перевести їх на вул.. Лонцького, і відтак той наказ був чи відкликаний, чи невиконаний з не виясненої причини, і на другий день, 27 червня в празник Пречистої Святої Богородиці і Христового Серця запальна бомба обсипала всі доми довкола св. Юра запальниками, які викликали в одній хвилі вогонь в бані катедри, в обох крилах капітульного дому і на горищі перед церквою, а ми не мали пожежної сторожі, ні більшого збірника води, ні помочі від людей, тільки кілька сусідів та мешканців дому могли погасити чи обмежити вогонь і в дві години після початку пожежі всі спокійно вернулися до своїх занять".

Див.: Письма-Послання Митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ з часів німецької окупації. (Далі – "Письма-Послання з часів німецької окупації"). – Йорктон (Саскачеван. Канада): "Голос Спасителя", 1969. – (Бібліотека Логосу). – Т. XXX. – С. 442.

Док. № 2

М.О.
Ч. 63
липень 1941

До Духовенства і вірних Архієпархії

З волі Всемогучого і Всемилостивого зачинаєся нова епоха в житті нашої Батьківщини. Побідоносну німецьку армію, що заняла вже майже цілий край, витаємо з радістю і вдячністю за освобождення від ворога. У тій важній історичній хвилі сердечно вітаю Всечесних Отців і Братів, взиваю до вдячности для Бога, вірности для Його Церкви, послуху для влади, усильної праці для добра Батьківщини.

До сповнення наших обов'язків потреба нам карности [= відповідальності], солідарности, а передовсім Божого благословення. Щоб упросити собі Божу благодать і так потрібну до христ. життя і християнської праці Божу мудрість і для подякування Всевишньому наших молитов кожний душпастир, до якого то завізвання [= відозва] дійде, відправить в найближчу неділю торжественне Богослуження, по якім відспіває з народом благодарственну пісню "Тебе Бога хвалим..." і внесе многолітсвіє укр. народові і побідоносній німецькій армії. [Цей абзац у рукописі викреслений].

Дано у Львові 1. VII 1941.

Усі, що почуваються українцями і хотять працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють в єдности і згоді над відбудовою так дуже знищеного большевиками нашого економічного, просвітнього і культурного життя. Тоді, в Бозі надія, що на підвалинах солідарності і усильної праці усіх українців повстане Соборна Україна не тільки як велике слово і ідея, але як живий життєздатний, здоровий, могутній, державний організм, вибудований жертвою життя одних, а муравлиною працею, багатьма зусиллями і трудами других.

Щоби Всевишньому подякувати за все, що дав і упросити потрібних ласк на будуче, кожний душпастир відправить у найближчу неділю по отриманні того завізвання благодарствену Богослужбу, по пісні "Тебе

Бога хвалим", многолітствіє побідоносній німецькій армії і українському народові.

Дано у Львові 5 липня 1941

Ці два фрагменти з різними датами були поєднані в один документ, який публікували. Повний текст від 01.VII.1941 р. і 05.VII.1941 р. під заголовком "До духовенства і вірних архієпархії" опубліковано у газетах: "Українські щоденні вісті" (1941 р., 5 липня), "Краківські вісті" (1941 р., 20 липня); у виданнях: Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: Документи і матеріали. 1899–1944 / Наук. ред. А. Кравчук. – Львів: Вид-во ОО Василіян "Місіонер", 1998. – Т. 2: Церква і суспільне питання. Кн. 1: Пастирське вчення та діяльність. – С. 516–517; кн. 2: Листування. – 1999. – С. 924; Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали. – Львів-Київ: Літературна агенція "Піраміда", 2001. – С.149.

Абзац "Для сповнення наших обов'язків потрібно нам карности, солідарности, а передусім Божого благословення" не публікувався. Як уважає Андрій Кравчук, це сталося тому, що поняття "карности, солідарности і Божого благословення" з першої частини документа має ширше, повніше вираження у другій частині. Документ від 5 липня був другим по черзі офіційним церковним зверненням з приводу переходу від совєтської до німецької окупації. А. Кравчук подає публікації першого звернення без вітання для "німецької армії" (від 01.VII.1941 р.): "Самостійна Україна" (Станіслав) (1941 р., 10 липня), "Українська дійсність" (Берлін) (1941 р.,1 серпня), "Наш клич" (Лондон) (1941 р., 30 серпня).

Док. № 3

М.О.
Ч. 64

Посланіє до Духовенства про організацію парохії і громади

Треба нам якнайскорше братися до усильної праці над допровадженням до порядку парохії і громади. З-поміж усіх провідників братств вибере душпастир найвідповідніших і найспособніших до відновлення життя у братстві.

Душпастир завізве громаду до вибрання війта і громадської ради менше-більше з числа усіх давніх громадських рад. Наколи би ті вибори не могли бути переведені скоро і без ніякого роздору, душпастир сам назначить найвідповідніших кандидатів на війта і радних. Після ради [= за порадою] тих найпорядніших людей поручить найвідповіднішому зорганізувати міліцію. В шкільнім будинку по можливости вже тепер зорганізувати церковну школу, принимаючи на учителів чи учительок найвідповідніші сили поміж християнами нашого обряду, всьо за радою і при помочі громади. Службову умову з членами учительства зробить тільки провізорично на рік і на пробу. Рік шкільний міг би зачатися безпосередньо по жнивах.

[Вставка] Оскільки се можливе відбере парохіяльний архів і метрики. Наколи церква потерпіла від воєнних подій, треба як найскоріше братися до направи, обмежуючися наразі до найконечніше потрібного. Належить подбати про родини арештованих і добро засланих. Кожний душпастир повинен себе уважати за куратора неприсутніх парохіян, щоби їх родинам і майнови... [На цьому місці текст рукопису перерваний / недокінчений].

Наколи в селі було колективне господарство, повинен душпастир наново зайняти ерекціональні ґрунти і ерекціональні будинки. Наколи ті ґрунти посідають господарі, треба би мирною дорогою зробити з ними на рік або три умову спілки. Душпастир мусить мати напоготові прапор німецької армії, себто червоний прапор, а на ньому ушита чорна свастика на білому тлі, який можна би виставляти на парохіяльному домі, ніколи на церкві.

Душпастир напише хроніку парохії за літа большевицької влади і за час воєнних подій, зробить докладний спис людей убитих, арештова-

них і вивезених. Належить також мати спис людей, що щиро служили большевикам на шкоду громади, не щоби на них мститися, але щоб їх стерегтися і не допускати до ніякої громадської праці.

За поляглих в бою відправить парох торжественне Богослуження, на котре всіх запросить. Наколи [= якщо] поза кладбищем є поховані убиті в боях, треба це місце посвятити, гроби запечатати і хоч малим хрестом означити.

Всі зорганізовані перед війною кооперативи, читальні, молочарні тощо автоматично вертають до життя, кожна інституція відновляє по можности свою працю.

Де церква знищена, Богослуження відправляють на дворі у найвідповіднішому місці і підготовляють на осінь бодай шопу, або більшу салю [= залу] на відправи.

Про всі страти серед воєнних подій і про все зділане [= зроблене] напише душпастир докладне справоздання до Ординаріяту.

Всі власти [= права] відправляти пополудні Службу Божу устають [= залишаються]. Душпастир, котрий самовільно опускає парохію перед неділею або святом, до парохії не вертає, поза нею ж не має ані юрисдикції до слухання сповіді, ані права відправляти Служби Б. Право правити дві Служби Б. до кінця 1941 р. мають тільки ті душпастирі, котрі мусять обслугувати дві парохії, всі прочі мусять мати на це право грамоту М.О., виставлену сего року.

Треба вибрати трьох найповажніших і наймудрійших господарів для мирного полагодження усіх спорів у громаді, які могли би сповняти уряд мирових суддів. Загальна гадка всіх громадян в селі є вистарчаючою силою наклонити всіх свої спори віддати такому судові до розсудження.

Зложивши Всев. Богові найгарячішу подяку за те, що по двох літах гіркої і прямо нелюдської неволі не допустив до того, щоб вороги христ[иянської] віри, що є й так завзятими ворогами нашого народу, виконали вповні ворожі супроти Церкви і народу наміри, а вкінці сокрушив накинені нам кайдани, мусимо тепер усіма силами взятися до праці над усуненням руїн, гоєнням ран і відбудованням церковного, морального і народного життя. [Цей абзац у рукописі викреслений].

Від хвилі, коли за ласкою Вс. Бога ми свобідні, всі Ви Вс. Отці взялися вже до усильної праці над відновленням і відбудуванням життя

у Ваших парохіях і громадах. Само положення вказувало кожному з Вас, що й як належало зробити. Сим моїм письмом хочу вам тільки звернути увагу на деякі сторони життя, які міг дехто з вас не спостерігати, заки буду міг в обширнішому посланні обговорити всестороннє ціле положення нашої Церкви і народа.

На першому може місці належить подбати про родини і добро арештованих і вивезених большевиками вірних. Родини вимагають помочі, яку мусить душпастир радо й сам уділити і зорганізувати, бо вдовиці, сироти або жінки і діти, що на довший може час позбавлені опіки батька і мужа, мають право тої опіки від церкви жадати. Для вивезених родин треба також опіки над тим, що лишилося з їх господарства. Душпастир нехай уважає себе куратором таких родин і нехай зробить з найпорядніішими господарями контракти о спілку, які запевнили би неприсутнім якийсь дохід з їх ґрунтів. Наколи лишилися свояки або близькі вивезених родин, треба розпорядити[ся] за їх відомостю, а може й згодою.

Там, де нема ще управи громади та місцевої міліції, належить громаді організувати вибір громадської ради, війта і начальника міліції. Наколи би не можна було перевести вибору без партійних роздорів, які є руїною і нещастям нашої справи, повинен душпастир своєю властю назначити війта, радних і начальника міліції, пригадуючи вірним конечність цілковитого послуху для німецької військової, а може й з часом цивільної влади. Час, який ми пережили в неволі большевицької навали, міг виробити у многих якийсь революційний дух, зрозумілий під нелєґальною владою, а шкідливий тоді, коли вже не треба революції, а тільки упорядкування і усталення того, що від нас зависить [= залежить], і що узнаємо за потрібне й добре для нашого народа і для будучини нашої держави. В тому згляді найбільшою небезпекою [є] внутрішні роздори, поборювання себе взаємно, випливаюча з роздорів атаманщина, котра вже так дуже много причинилася до руїни і упадку усіх наших надій при першій нашій пробі побудувати укр. державу.

Вітаючи цілим серцем ту нашу молодь, яка змушена опустити в протязі двох останніх літ рідний край і удатися на еміґрацію, а тепер вертає[ться] до нас, [щоб] по можности працювала для добра нашого народу і для здійснення ідеї укр. держави, признаючи їх щирі зусилля в тім напрямі і понесені жертви, мусимо однак від всіх домагатися залишення раз на все всяких партійних роздорів і внутрішньої партійної

боротьби. Хто приносить нам домашню війну, той шкодить народній справі навіть тоді, коли б для неї мав і великі заслуги. Усі, що перенесли навалу большевицьку, свідомі того, що партійні роздори є національним злочином, якого терпіти не можемо.

Душпастир возьметься також до зорганізовання школи, так щоб якнайскоріше по жнивах міг зачатися шкільний рік. Школа, яку організує Церква, є школою, котра узгляднює передусім права родителів до виховання дітей і їх бажання в справі того виховання.

Душпастир вибере, або за радою найліпших в громаді установить трьох найповажнійших і наймудрійших господарів для мирного полагодження усіх спорів в громаді, які могли би сповняти уряд мирових суддів. Загальна гадка всіх громадян в селі є вистарчаючою силою наклонити всіх віддати свої спори такому судові до розсудження.

У відібрані вже метрики належить списати [= внести] всі акти, пропущені за час, коли метрики не були в наших руках. Вписи, зроблені урядовим "Загсом", належить переписати і зглядно замінити на запис такий, який повинен бути. Очевидно реєстрації вінчаних не принимаємо, а в метрику вінчаних вписуємо акт церковного вінчання.

Відновляючи чи доповнюючи книгу "Status animarum", що бодай до кількох місяців повинно бути зроблене в матірних і дочерних селах, потрібно зробити докладний спис жертв большевицького режиму, записуючи убитих большевиками, арештованих і переселених – кожну категорію зокрема із статистичними даними.

В кінці прошу всіх вас, Дорогі Отці, усильно упоминати нашу молодь, щоби вірністю в заховуванні Б. закону заслугувала на Б. благословенство в праці для батьківщини. Нехай не забувають, що ніякі людські згляди [= міркування] і ніякі дані приречення не оправдують гріха проти Б. заповіді. Нехай не забувають, що поступовання [= поведінка], оправдане під большевицькою навалою, може бути грішне в часах, коли вже того оправдання нема. Можуть прийти хвилі, в яких будуть вам радити поступовання противне вашій совісти і Божому законові, в таких хвилях поступайте завсігди як християни, вірні й послушні Б. законові.

Божа благодать до всього потрібна, і чим важніше діло, тим більше потрібна поміч з неба. Тому і ви, Вс. оо, і ви, Дорогі Сини і Браття, пам'ятайте совісно і свято сповняти той перший і найважніший обов'язок християнина, обов'язок молитви. Без усильної і покірної молитви трудно

добре жити по-християнськи, себто так жити, щоб усе мати в душі освячуючу Божу благодать, бути кожної хвилі готовим умирати і ставати перед Б. судом, бути усе готовим приступати до св. Причастія. Наше завдання душпастирів так учити і давати такий примір, щоб поміж нашими вірними не було ані одного, що встав би в неласці і Божому гніві. Християнин може в гріх упасти, але не повинен в грісі тривати, повинен якнайскорше покаянням як блудний син вертати до милосердного батька. Як довго поміж вашими вірними, Вс. оо, є люди, що цього не знають і не уміють так жити, так довго ви ще не сповнили найважнішої частини вашої душпастирської праці. Зачинаючи відбудову релігійного життя, передусім пам'ятайте про одиноку конечну основу того життя – про Б. благодать і молитву, котрою можемо собі єднати ласку Неба. Нехай же Всев. благословить вас в тій так важній і трудній праці, нехай благословить ваші парохії, усі христ. родини, молодь і дітей і тих всіх, що працюють для загального добра. Благодать з вами.

† А.

Дано у Львові дня 10 липня 1941.

Публікацій всього тексту не виявлено.

Фрагменти опубліковані: "Краківські вісті" (1941 р., 7 серпня); М. Хом'як. Діяльність Митрополита Кир Андрея під німецькою окупацією // Логос. – 1955. – Т. 6. – Ч. 4 (жовтень-грудень). – С. 294–295; К. Паньківський. Від держави до комітету. – Нью-Йорк-Торонто: Ключі, 1957. – С. 42.

Під заголовком "З Послання Митрополита Андрея Шептицького до духівництва з закликом підтримувати німецько-фашистських окупантів" з посиланням на "Львівські Архієпархіяльні Відомості" № 7 за 1941 р. опубліковані фрагменти, де йдеться про ерекціональні ґрунти, рекомендації священикам щодо виборів війта, радних, організації парохії, молодь, яка вертається у рідні краї. При цьому вилучені речення, що розкривають реалії років більшовицької окупації. Напр., "На першому місці належить подбати про родини і добро арештованих, вивезених большевиками вірних"; "Усі, що пережили большевицьку навалу, свідомі того, що партійні роздори є національним злочином, якого терпіти не можемо"; "Відновлюючи чи доповнюючи книгу "Status animarum", що бодай до кількох місяців повинно бути зроблене в матірних і дочерних селах, потрібно зробити докладний спис жертв большевицького режиму, записуючи убитих большевиками, арештованих і переселених – кожну категорію зокрема, зі статистичними даними".

Правда про Унію: документи і матеріали. – 2-е вид. / Ред. В. Маланчук. – Львів: Каменяр, 1968. – С. 202–204. – Док. 195. У книзі С. Даниленка “Дорогою ганьби і зради” (К.: Наукова думка, 1970. – С. 302–304) без посилань та лапок наведені аналогічні фрагменти “Послання” з виділенням курсивом абзаців, слів, речень типу “конечність послуху німецькій армії”, “Від хвилі, коли за ласкою Всемогутнього Бога ми вільні, всі Ви Всечесні отці, взялися вже до усильної праці над відновленням і відбудуванням життя у Ваших парохіях і громадах”.

Примірника “Львівських Архієпархіяльних Відомостей” № 7 за 1941 р. не виявлено.

Док. № 4

М.О.
Ч. 65

Чит. 20.VII 1941

Команда німецької армії просить мене поручити Вс. Духовенству проголосити народові відозву німецької господарської комісії. Тому поручаю Отцям душпастирям, щоби по богослуженні і поза церквою перечитали зібраному народові ту відозву з потрібними може поясненнями і вірним на серце положили усильну якнайправильнішу працю над своїм рільним господарством, від якої зависить і то, що самі будуть мати для утримання родини, відбудови господарства і покриття всіх видатків, і то, чим будуть могли помогти німецькій армії через продаж своїх продуктів до т. зв. збірних пунктів, коли тій армії завдячуємо наше висвободження від большевицької неволі. Для власного добра, для добра нашої держави мусимо повинуватися справедливим жаданням і розказам [= наказам] військової німецької влади.

Опубліковано у газеті “Українські щоденні вісті” (1941 р., 27 липня) під заголовком “Відозва Митрополита А. Шептицького до хліборобів”; у збірнику: Правда про Унію: документи і матеріали. – 2-е вид. – К., 1968. – С. 310.

Док. № 5

М.О.
Ч. 66
Чит. 28.VII. 41 р.

Про священиків повертаючих з еміграції

Подаємо до відома Вс. Отців, що опустили свої душпастирські посади і переїхали за кордон, що, вертаючи до єпархії, не можуть обняти своїх давніх посад і мусять прийняти ту душпастирську працю, яка зі згляду на потреби і добро вірних буде їм Ординаріятом поручена. Усі повертаючі священики, то ж є не тільки душпастирі, але й професори богословія і катехети, мусять в письмі до Ордин. здати дуже докладний звіт з всього того, чим занималися від хвилі виїзду. У тому звіті описують не тільки якнайдокладніше зовнішні обставини життя та зовнішню працю, з якої жили, але передусім спосіб, в який сповняли духовні і священичі свої обов'язки. У тому звіті відповідять під словом священичої честі, наводячи двох або й трьох свідків на предложене справоздання і відповідаючи на слідуючі питання:

1. Як часто правили Службу Б.?
2. О яких годинах дня і як відправляли правило церковне?
3. Як часто сповідалися?
4. Чи робили щоденне розважання?
5. Чи і які духовні книжки перечитали, особлившим способом, чи читали і які книги Св. П[исьма]?
6. Чи совісно робили щоденний іспит совісти?
7. Чи і кілько разів на тиждень відвиджували І.Хр. в Найсв. Т[айнах]? [= Уділяли Св. Причастя]
8. В яких товариствах бували і чи не лучилося [= траплялося] вам найтися у злому, невідповідному товаристві?
9. Чи були цілковитими абстинентами, або чи уживали і в якій мірі алкоголю?
10. Чи й скільки давали милостиню? Це треба виразити в проценті до суми заробітку або пенсій.
11. Чи й кілько разів від часу виїзду робили духовні вправи, як довго і під чиїм проводом?

12. Кілько в день працювали, кілько молилися і кілько відпочивали?
13. Чи бували в театрі або в кінах і кілько разів і на яких представленнях?
14. Вкінці назвуть усіх священиків, яких би могли навести як свідків недоганного свого життя.

Від М.О. 28.VII. 1941.
† А.

Публікацій не виявлено.

Док. № 6

М.О.
Ч. 67

В числі 19 “Укр. Щод[енних] Вістей” невірно віддано письмо Орд. ч. 65 з “Архієп Відом.” за липень 1941.

Передусім невірний заголовок, бо це письмо не є відозвою Митрополита до хліборобів, але письмо, яким на прохання команди поручається духовенству перечитати і пояснити вірним відозву Господарської німецької комісії. В ориґінальному тексті, проголошеному в “АЄп. Відомостях” по першому alinea є поміщене закінчення “Від М.О. у Львові 25.VIII 1941” і поміщений підпис Митрополита. Додатком до того письма являється відозва Господарської комісії, поміщена неправильно в тексті самого митрополичого письма.

Від М.О. 28.VII 1941
† А.

Публікацій не виявлено. Спростування невірно поданої інформації у газеті “Українські щоденні вісті” не було надруковано.

Док. № 7

М.О.
Ч. 68

Посланіє до Духовенства про працю над з’єдиненням Церков

Через два роки большевицького наїзду мали ми в краю много нез’єдинених, які у нас шукали релігійної потіхи і приносили своїх дітей до хрещення. Тепер, коли німецька армія дійшла аж до Києва, стається дуже правдоподібним, що много з наших священиків схоче працювати для тих бідних і опущених наших братів, позбавлених майже цілком душпастирів, тому потреба мені і порозумітися з Вами, Вс. оо., щодо тої праці і способу її ведення. А на самому вступі треба ствердити, що справа з’єдинення Церков має велике значення для укр. народу. Єдність віросповідання є, може, конечною умовою і до національної солідарности усіх українців, склонних з многих причин ділитися на партії і роз’єднаних у віросповіданні. Релігійна єдність більше, чим єдність національної свідомости і державної приналежности, може стати основою моральної злуки, глибокої єдності усіх, що почуваються українцями. То значення реліґ[ійної] єдности для українського патріотизму, одначе, не може бути причиною, щоби хто-небудь зміняв свої реліґ[ійні] пересвідчення. Релігія та обов’язки чоловіка зглядом Г. Бога є справою то з природи речі, тому вищою і святішою від всяких дочасних зглядів, навіть найвищих і найблагородніших. Не можна з патріотизму поступити проти власної совісти і обов’язків зглядом Г. Бога. Але той згляд на добро народа не тільки може, але повинен бути причиною, задля якої кожний українець повинен з усіх сил і для спроможности працювати над тим, щоби поєднати усіх і по можности допровадити усіх українців до повного взаїмного порозуміння в тій справі совісти й обов’язку, що є найважнішою і найсвятішою справою кожної одиниці, до порозуміння, що є без сумніву першою найважнішою справою цілого народа. Ми усі, не тільки священики, але і світські люди, мусимо старатися шукати доріг до такого загального порозуміння усіх нас, себто повинні дбати і старатися про помирення Церков.

Тому думаю, що й мені треба з Вами, Вс. оо і Товариші в праці, порозумітися в справі церковного поєднання. Не є моїм наміром по-богословськи переходити усі точки непорозуміння поміж Сходом і

Заходом, або пригадувати давні історичні причини роздору поміж греками і латинниками, Візантією і Римом та на платформі богословія і історії шукати доріг помирення. Історичні причини роздорів і різниці доктринальні є вам добре знані і ледве на тій дорозі знайдемо підстави порозуміння. Шукаю інших доріг і той напрям моєї думки і праці тим більше видається мені оправданим, що хоч говорю до Вас, священиків, пишу се й для світских людей і не тільки наших вірних, але й нез'єдинених православних. А говорячи для них, зглядно до них, не шукаю на разі успіхів душпастиря чи проповідника, а хочу лишень сповнити патріотичний обов'язок та вказувати на те, що ми повинні по обох боках зділати, бажаючи порозумітися у справах спільної релиґії. Тому на першому місці стоїть правда, ясна як на долоні, для кожного, що у якім-небудь поєднанні треба взаїмних уступств і випливаюче з того питання, як далеко може віруючий християнин йти на дорозі концесії до поєднання з розділеним братом. З відповіді на те питання вийде ясно і засадничо начеркнена дорога того, що кожний з нас мусить зробити на дорозі концесій, бо кожний з нас мусить уступити в тім, в чім може уступити.

Коли знайдемо концесії, які кожний з нас повинен зробити, запитаємо, чи є й такі уступства, які є вже обов'язком не одиниць, але церковних суспільностей, і тоді знайдемо, що й наші Церкви можуть і повинні здобутися на уступства, які певно доведуть до бажаного поєднання.

I

Не треба, здається, доказувати, що до помирення порізнених братів конечно треба взаїмних уступств. Лишень в дуже виїмкових відносинах можливе таке поєднання, при якому одна сторона піддається цілковито другій, уступаючи у всім, та загальне і всюди й все поміж людьми вертаюче положення таке, що при спорах і розділенні з обох сторін ошибки, блуди, людські слабости, а відтак з обох сторін потрібне уступлення зі свого. Було би неначе заперечуванням людської природи думати, що може бути інакше і в тій справі розділення церков, що від кількох століть робить східних і західних християн людьми, що їм так незвичайно трудно помиритися. Тому цего не потреба нам доказувати, а радше шукати, де й в чім ми можемо і повинні зробити уступки. Передовсім треба ствердити, що не йде тут о теоретичне призначення, по чиїй стороні в давнині були промахи, або які були промахи. Людям

нашого покоління давно вже цілковито обоятні [= байдужі] причини роздору, які могли існувати поміж Візантією та Римом. Вправді безперечно усі східні слов'яни стали спадкоємцями візантійського християнства зі всіми його навіть принагідними прикметами чи слабостями. Тим то і на оформлення православних християн могутньо вплинули усі традиції Візантії, але ті традиції будь-що-будь передають причини відірвані теоретично, які в житті не мають ніякого життєвого примінення. Тому й взаїмні уступства, якими мусимо до себе зближатися, не можуть бути тільки теоретичним признанням, що по одній чи другій стороні були такі чи такі вини і промахи. В подібний спосіб, думаємо, не мали би практичного значення для помирення роз'єднаних між собою українців признання ошибок, промахів й вини тої чи тої сторони в роздорах, які ділили колись і наш народ на два майже ворожі собі табори. Хоч треба признати, що причини тих спорів можуть мати більше життєвого значіння. Все ж таки теоретичне признання ошибок чи блудів наших і пр[авославних] попередників в праці над ділом з'єдинення може бути трудною до зроблення, а мимо того безхосенною уступкою. Здається, що без порівняння важніші уступства, які можемо зділати в наших теперішних позиціях або принципах, або зміни, які ми з обох сторін готові би зробити, щоб одні до одних наблизитися.

II

Щоб найти предмет тих уступств, треба передусім взаїмно признати собі, в чім ніхто з нас ані з одного, ані з другого боку не може уступити. Це тим важніше, що з обох сторін треба нам ясно здати собі справу не тільки з того, в чім самі не можемо таких уступств від другої сторони жадати. Ясне означення тих границь того, що можемо, мусить бути першою умовою порозуміння. Щоби опертися на перших і найважніших принципах поступовання, треба нам тут повторяти то, що ми вже на вступі згадали, не можемо ані сами уступити, ані уступств жадати у всіх справах, в яких видимо жадання совісти. Ті жадання совісти в першому ряді мусять відноситися до віри, себто признання і заховування того, що кожний з нас уважає за Божу правду. Може бути, що маємо в дечім відмінний спосіб брання Б. Об'явлення. Можемо мати в дечім відмінні поняття, витягнені з Божої науки, яка як по принципам східної, так й західної Церкви міститься в Св. Письмі і церковнім Ап[остольськім] Переданні. Але з обох сторін ми за правду узнаємо науку Божого Об'явлення. З обох сторін узнаємо то Б.

Об'явлення за основу і зміст цілого християнства. Якщо кажемо, що не можемо ані уступити, ані жадати уступства в справах віри, то нічого іншого не кажемо, якщо з обох сторін мусимо опиратися на основних підвалинах християнства.

Від М.О. 1.VIII.1941.

†А.

Публікацій не виявлено. Послання є продовженням теми, обговореної на Архієпархіяльному соборі 1940 р. Див витяг: "Акти, декрети і правила Львівського Архієпархіяльного Собору 1940 р. // Письма-Послання з часів німецької окупації. – Йорктон, 1969. С. 16–17.

Док. № 8

М.О.

Ч. 69

Абсольвенти [= випускники] Богословської Акад[емії], які наміряють просити о рукоположення, нехай зголосяться до 14 серпня особисто у Митрополита, предкладаючи всі потрібні метрики і свідоцтва, абсолюторію, доказ зложених іспитів передординаційних, письмо від пароха і декана і найдокладніший перебіг життя від хвилі закінчення студіїв. Ті, що закінчили четвертий рік, можуть зголоситися до іспитів з п'ятого року. І з свідоцтвом тих іспитів предложити таке саме прохання о рукоположення з відповідними алеґатами [= зібрані у єдину, у тексті особову, справу окремі документи]. Хто не успів би зробити це тепер перед 14 серпня, нехай то зробить перед 12 вересня.

Від М.О. 1.VIII 1941.

† А.

Під заголовком "У справі свячень" опубліковано в: Письма-Послання з часів німецької окупації. – С. 90.

Док. № 9

М.О.
Ч. 70
Чит 4.IX.1941
Чит. 14.VIII.1941

В доповненні поручення Ординаріяту з ч. 64 про подання усіх втрат за часів большевиків поручає Ординаріят звернути особливішу увагу на всі ті случаї убивств зі сторони большевиків, в яких як причина убивства проявлялася ненависть до Христової віри. Вискази такої ненависти треба списати по зізнанні свідків, які ті вискази самі чули, себто які є їх наочними свідками. Зізнання, коли стверджують ту ненависть, належить відібрати під присягою. Про убитих належить також зібрати свідоцтва на ту обставину, що смерть приймали як смерть мучеників, себто як смерть за Христову віру. В случаях, в яких наступило убивство, як напр[иклад] в случаю засудження на смерть 45 в'язнів, або й в інших кримінальних процесах, хоч засуд на смерть був відтак цофнений [= скасований], треба наочного свідка процесу заприсягнути і переслухати на усі вискази прокурорів, суддів і самих сказаних [= засуджених], з яких ясно виходило би, що причиною засуду зглядно прийняття засуду була ненависть до віри, зглядно прийняття засуду смерти, як смерти за віру.

Від М.О. 1.VIII.1941 р.
† А.

Публікацій не виявлено.

Док. № 10

М.О.
Ч. 71

Чит 14.VIII.1941
Чит. 4.IX.1941

М.О. п. д. в., що в інших дистриктах ґен[ерального] ґубернаторства (у львівському ще ні) є церкви, запрошені до дання на воєнні цілі церковних дзвонів, задержати [= затримати] можуть тільки дзвони історичної вартости.

† А.

Під заголовком "У справі церковних дзвонів" опубліковано в: Письма-Послання з часів німецької окупації. – С. 327.

Док. № 11

М.О.
Ч. 72 .
Чит. 14.VIII.1941
Чит. 4.IX.1941

†

М.О. п. д. в. про смерть священиків:

1. о. Конрад Микола, Страдче (дек[анат] Янів) убитий 26.VI 1941.

2. о. Др. Станислав Сярок з Незнанова (дек[анат] Перемишляни) убитий 26.VI.1941.

3. о. Др. Іщак Андрій в Сихові убитий 27.VI.1941.

4. о. Олексій Боднар з Борщева (дек[анат] Перемишляни) уб[итий] 1.VII.1941.

5. о. Януарій Федюк Ч[ин] Студ[итів] – Жуків (дек[анат] Золочів) уб[итий] 1.[VII].1941.

6. о. Володимир Садовський – Полюхів Малий (дек[анат] Перемишл[яни]) убитий 1.VIII.1941.

7. о. Микитка Володимир, Струтин Вижний, помер 27.VI.1941.

8. о. Давидович Йоан, парох Юнашкова (дек[анат] Рогатин) помер 7.VIII.1941.

Душі їх поручається молитвам Вс. Духовенства, а імена їх вписані в "А[рхі]Єп[архіяльний] Пом'яник". Вічная їм пам'ять!

Від М.О. 14.VIII.1941.

† А.

Публікацій не виявлено.

Док. № 12

М.О.
Ч. 73
Чит. 4.IX.1941
Чит. 21.VIII.1941

Інституція катехі[и]сток

Хоч утворена в часі большев[ицької] інвазії, зі зглядy на конечні потреби хвилі не перестала бути актуальною й тепер. Бо й тепер треба душпастиреві органу, який помагав би йому розтягати [= поширювати] свою опіку щодо науки катехизму на всіх дітей парохії без найменшого виїмку. Душпастир відповідає за кожну душу зокрема і може мати страшну відповідальність перед Б. хоч би тільки за душу одної дитини, яка би в літах від 5-10 р. життя не набула би повної відомости усіх правд віри. Одна така дитина занедбана щодо катехизму заважить на шалі [= терезах] Божої справедливости більше, як дитина неохрещена, бо християнин, що не дістане християнського виховання, може бути в гіршому положенні від чоловіка неохрещеного, котрий щось про віру довідається.

Інституція катехиток повинна статися найактуальнішою і найживішою організацією парохії. Парохія буде поділена на частини, які можна би регіонами назвати, менше-більше рівні. У кожній з них є установлений парохом катехит або катехитка, яких обов'язком є так помагати душпастиреві в уділюванні науки катехизму, щоби о кожну дитину зокрема дбати, бути свідомим, кілько кожна науки віри знає і кілько її недостає, та душпастиреві помагати доповнити усі ті недостатки. В кожному селі є деякі діти занедбані, про які душпастир має обов'язок осібним способом дбати і для яких мусить працювати іншим системом, ніж для інших дітей. Мусить душпастир собі і Ординаріятові здавати справу з того, кілько є дітей, що до церкви взимі не ходять задля браку одягу чи чобіт, кілько таких, що пасе худобу в неділю і свята, кілько таких, що до школи не ходило або ходить, і що для дітей усіх тих категорій зроблено, щоб дати повне знання правд віри. Катехитів повинен душпастир поучувати про важність їх уряду і про способи з успіхом в ньому працювати. Взиваю

Вс. Духовенство повідомити мене про стан тої інституції і про трудности її введення і провадження.

Від М.О. 21.VIII.1941.

† А.

Публікацій не виявлено.

Док № 13

М.О.
Ч. 74
Чит: 4.IX.1941
Чит 21.VIII.1941

Взиваємо охочих священиків зголошуватися до душпастирської праці в Кам'янецькій єпархії. Кожний, принятий до тої праці, мусить наразі за реверсом позичити фелон і по можності то, що для відправи конечно потрібне, а передовсім мирницю, бо в кожній такій єпархії зголошуються передусім сотні дітей до хрещення.

Запрошую церкви ліпше упосаджені знарядити ризи, потрібні до душпастирської праці, щоби деякі предмети, в парохії непотрібні, зволили жертвувати для тих парохіян, в яких усе большевиками знищене. Дари на ту ціль прошу складати в Митроп[оличій] канцелярії.

Від М.О. 21.VIII 1941.

Публікацій не виявлено.

Док № 14

М.О.
Ч. 75
Чит. 4.IX.1941

До обнимаючих душпастирські посади в Кам'янецькій єпархії

Коли люди з якого села чи містечка прийдуть вас просити о священика, треба від них передовсім докладно вивідатися про всі місцеві обставини і списаний з ними протокол переслати до Ординаріяту. В ньому мала б бути відповідь на такі питання: Чи є церква? Як віддавна нема священика? До чого церковний будинок був ужитий? Чи заховалися [= збереглися] при церкві книжки, ризи, ікони? Кілько коло церкви мешкає родин вірних (нумерів)? Чи є присілки або дочерні села? Помешкання священика, удержання його, огород, ґрунти?

Приїхавши в Кам'янеччину, один з отців обійме парохію Говори, 70 км від Кам'янця-Под[ільського], около 2000 людей, 400 нумерів. Господарі: Карибаль Іван і Мазур Яків приїзджали до Львова просити про священика. [І повідомляли], що церковні книги у людей заховалися, церковних риз нема.

Другий може осісти в містечку Смотрич за 30 км від Кам'янця. В імені громади просив про священика господар Нестор Шарук. Церкви нема, але досить велика саля в школі, готові будувати церкву. Інформації про ціле положення знайдете у галичан – міліціянтів в Кам'янці Юрія Кривецького і Дмитра Касіяна.

Наколи церква служила до якого-небудь світського ужитку, треба її наново благословити, за чином, як в Требнику. Власть благословити церкву дістають від Ординаріяту всі вислані до Кам'янеччини священики. По можности, посвячення [має бути] найторжественніше. Перед властями можна оправдати свій приїзд місією Львівського митрополита як кам'янецького єпископа або фактом, що по цілому краю всюди галичани потребують духовної обслуги. Одна з найважніших праць священика буде хрестити і миропомазувати дітей. Чин уділювання тих Таїнств відправляється разом з всіми дітьми, тільки над кожною дитиною повторяється: очевидно для кожної дитини зокрема. Так само конечно треба молитву по закрещеннях над кожною дитиною зокрема відмовляти від місця: "…Ізжени всякого лукавого…"

Усі обряди хрещення треба народові докладно об'яснити, це є нагодою навчити про Божу благодать, про Христову вселен[ську] Церкву, про вічне спасення, про гріх первородний, про гріх як неволю диявола. У душпастирській праці треба передусім людей просвічувати як найобильнішим світлом Божого Об'явлення. По проповідях або відправі проводити спільні молитви щоденні і усильно людей заохочувати так само дома спільно молитися голосно. Катехизувати діт[ей] так, щоб та наука катехизму пояснювала правди віри і старшим. Дітей учити молитов так, щоби всі через те навчилися молитов і, що сто раз важніше, навчилися молитися. Про головних 6 правд віри треба часто в проповідях споминати, повторюючи одну з них при кожній розумній нагоді. Про різниці православної віри говорити тоді, коли з ряду прийдеться говорити про Церкву і то не так, щоби людям піддавати гадку, що вони й ми до інших Церков належали. Хоч, зискавши трохи довір'я, треба людям пояснити, що вселенська віра, яку їм проповідуємо, це віра, яку приймав св. Володимир і якої довго держалися наші предки, яку визнавав цілий народ на Поділлі донедавна, себто до хвилі, коли Москва насильно відірвала народ від Вселенської Церкви. Дуже скоро треба людей навчити сповідатися, зглядно каятися з гріхів і відразу зачати людей заохочувати до церкви і зробити відправу якнайкращою. Треба по можности якнайскорше зорганізувати церковний спів і по можности всенародний спів. Як довго церква не відновлена або не побудована, можна відправляти або на дворі, або в якнайбільшій і найліпшій салі, прикрашаючи її чим тільки можна.

Наколи би до котрого з оо. зголошувався священик, хоч би з дальшої околиці, мусите його письмо переслати до Ординаріяту до Львова і чекати рішення. Наколи б одначе була ще дальше так трудна комунікація як тепер, можете його прийняти до кат[олицької] Церкви і прийняти від нього ісповідання віри, однак доперва тоді, коли переконаєтеся, що є совісним і добрим священиком, а передусім, що не здирає людей і не є пияком. Таке приняття треба буде відложити до найблищого вашого з'їзду, бо отці, всі працюючи в Кам'янеччині, мусите бодай 2-3 рази до року зїзджатися на наради, де радити[ся] про всі важніші справи, передовсім про такі, які відносяться до з'єдинення Церков. При Сл. Б. треба триматися Служебника з 1929 р. З усіми тими поправками і додатками, ухваленими львівським Собором

1941 р. При браку книг можна уживати такого, який є при церкві або поміж людьми знайдений, аж до хвилі справлення нових.

Наколи про з'єдинення Церков лучиться [= трапиться] нагода говорити зі священиками або з інтеліґенцією, що належать до нез'єдиненої православної Церкви, треба справу так представляти, щоб їм по можности улекшити приняття вселен[ської] віри. До того послужать слідуючі принципи.

Православна віра в поняттях нез'єдиненої, відлученої від Риму Церкви, се віра перших семи вселен[ських] Соборів, себто се віра вселенська з IX чи X ст. перед роздором Фотія і Керулярія. До тої віри не належать ті заперечення, якими нез'єдинені оправдують роздор. Себто, що Папа не є головою Церкви, що Христос не дав св. Петрові владу над цілою Церквою, що Св. Дух не походить від Отця і Сина тощо. Принимаючи вселенську віру, нез'єдинені доповняють пізнішими дефініціями віру семи соборів. Нічого не відрікаються з православної віри, тільки її доповнюють. Піддаючися владі вселен[ського] Архієрея не зміняють нічим православ'я, коли в поняттях самих нез'єдинених православіє лишається таким самим під владою царгородських чи московських патріярхів чи навіть такої неканонічної інституції, як Петербурзький синод. Уважати заперечення, про які була бесіда, за правди віри є великою ошибкою і обманом, накиненим Москвою Церкві нашої батьківщини. Уважати нез'єдинену московську віру за єдину правдиву се грубий обман, бо є очевидною правдою, що Христова віра мусить бути вселенською, не національною, не монополією одного народа.

З'єдинення Церков є справою конечною для добра укр. народа. Одна Церква і одна віра дасть українцям солідарність і єдність, якої їм так конечно потрібно. До того з'єдинення потрібно, щоби з обох сторін зробити уступства. Ті уступства ми зі своєї сторони готові зробити, кожний зокрема відрікається всього, що не є вірою в Христа, його доктриною і обов'язком нашої совісті. У душпастирській праці нашим ідеалом є хоч би власне життя, власні вигоди, власне добро для спасення ближніх наших братів. Але й зі сторони нашої Церкви готові ми уступства робити як найдальше йдучі, готові уступити в назві нашого віроісповідання, не хочем накинути греко-католик, ані уніят, ми були би готові назватися православними вселенської віри, або ту вселенську православну віру назвати, як наші батьки на Україні –

благочестієм. Від наших братів нез'єдиненої Церкви можемо очікувати, що й вони нам уступлять і відречуться всього того, що їм накинув Московський синод і неправославне богослов'я синодальних богословів. В обрядах ми також відступаємо від усіх звичаїв, якими може наша Церква відступила від наших традицій XVI ст. Собор Львівський 1941 є того очевидним доказом. З того, що є сущністю вселен[ської] віри, того зректися ніяким способом не можемо, совість на те не позволяє. Не можемо також зректися добрих, здорових передань нашої Церкви. До тих передань не належать недостатки, ошибки наших предків і обманчивий вплив роздору Церков і синодальної Церкви. Автокефальна укр. Церква зірвала з переданнями віри перших соборів тим, що прийняла жонатих єпископів і узнала єпископами священиків непосвячених єпископами після [згідно] відвічної традиції цілої християнської Церкви. У лучности зі всіма християнськими Церквами цілого світа через римський примат набуває національна Церква, якою є і наша Церква, опертя проти усіх затій ворогів віри і затій тих християн, які хотіли би панувати над Церквою і уживати її до своїх цілей. Кожна тільки національна Церква мусить скоріше чи пізніше стати невільницею світської влади. Це доказали ще події послідніх літ в большевії. Церква патріярхальна піддалася під НКВД, як це ми дуже виразно бачили на представниках тої Церкви в Зах[ідній] Україні. Як неволя під світською владою псує науку Христа і христ. практику, найліпше показує реґулямент Петра В[еликого], яким приказано сповідникам доносити до світської влади усі відомості, набуті в сповіді про гріхи проти держави [На цьому місці в рукописі додано: "(вставити то, що на початку!)"].

Незвичайно важна є праця для народа, яку можна би назвати громадянською чи суспільною: поміч перед німецькою владою, співпраця у всіх суспільних установах, добра рада, уділювана у всіх обставинах життя. З тої суспільної праці найважніша – харитативна праця, опіка над хворими, вдовицями, сиротами. Дуже практичним способом пізнавання і з'єднування собі людей, [є] відвідування по черзі, всіх вірних. Головним принципом усякої душпаст[ирської] праці є жертвенна любов до ближнього.

При кожній нагоді докладні справоздання [= звіти] про все прошу здавати Ординаріятові, передавати списи потрібних для церкви, пароха і вірних предметів. Коли мало грамотних, потрібна школа для

анальфабетів. В короткому часі треба буде думати про заложення захоронки [= дитячого садку] і спровадження сестер.

Душпастир, котрий не молиться много і добре, не потрафить відповідати обов'язкам. Вповні відповість тим обов'язкам тільки той, хто витривалою і покірною молитвою дійде до глибокого пересвідчення, що сам є великим грішником, лишень тоді потрафить сповнити поручення Апостола ставити ближніх вище себе і в повному значенні того слова бути їх слугою.

† А.

Публікацій не виявлено.

Умови праці греко-католицьких священиків у Кам'янецькій єпархії були надзвичайно складні. Одночасно впливали: негативізм, упередженість православних священиків, наслідки радянської атеїстичної пропаганди, вороже ставлення німецької окупаційної влади. У жовтні 1941 р. за дорученням Митрополита Шептицького та на прохання православних українців для місійної праці до Кам'янця-Подільського вирушив ігумен Станіславівського монастиря редемптористів, талановитий організатор, богослов о. Василь Величковський (1903–1973). Йому пощастило протриматися у місті кілька днів. Вже на третій день по приїзді його викликав комендант, звинуватив у зв'язках з бандерівцями, спротиві німецькій владі. Під загрозою розстрілу о. Величковський змушений був виїхати з міста і переїхати до Тернополя. До 1945 р. він був ігуменом монастиря при Успенській церкві. У липні 1945 р. був заарештований, звинувачений в антирадянській агітації. До липня 1955 р. перебував в ув'язненні. З 1955 р. провадив душпастирську працю у підпіллі. У 1959 р. Апостольська столиця призначила о. Величковського єпископом "Мовчазної Церкви". У січні 1969 р. був знову арештований і до 1972 р. перебував у в'язниці посиленого режиму. Помер після звільнення у 1973 р. в Канаді. У 2001 р. єпископ, редемпторист Василь Величковський був беатифікований.

Док № 15

М.О.
Ч. 76
Чит. 11.ІХ.1941

Зарядженням ґенерал-ґубернатора мають бути у всіх урядах і фабриках заховувані [= дотримувані] слідуючі наші свята:

А. Празники недвижимі:

I 7, 8 і 9 січня – Різдво Христове
II 14 січня – Новий Рік
III 19 січня – Богоявлення
IV 7 квітня – Благовіщення
V 12 липня – Петра і Павла
VI 19 серпня – Преображеніє Господнє
VII 28 серпня – Успеніє Преч[истої] Богород[иці]
VIII 21 вересня – Рождество Преч[истої] Богород[иці]
IX 27 вересня – Воздвиження Ч[есного] Хреста
X 19 грудня – св. Николая Чудотв[орця]

В. Празники движимі:

1. Велика П'ятниця
2. Світлий Понеділок, Світлий вівторок
3. Вознесіння Хр[иста]
4. Пресв[ятої] Тройці

Публікацій не виявлено. Інформація про свята передавалася парохам усно через канцлера о.Миколу ґалянта [завідував канцелярією] та письмово [машинописні копії, рукописи]. Про це свідчать розповіді о. Івана Колодія [записана упорядником у селищі Зимна Вода (Львів) у вересні 1999], о. Михайла Захарківа [записана упорядником у Львові у серпні 2000 р.]. Львів'янин Йосип Макарів [працював у німецькій будівельній організації] розповідав, що, почувши від священика своєї церкви про "Зарядження" Митрополита, українські робітники вимагали звільнення від роботи у свята. [Розповідь записана упорядником в селі Мшана Городоцького р-ну Львівської обл. в квітні 1999 р.]

Док. № 16

М.О.
Ч. 77

Чит. 11.IX.1941

Буває, що до сіл заходять большевицькі аґенти, що намовляють людей до саботажування німецької влади або навіть збираються організувати боївку проти влади. М.О. поручає Вс. Духовенству усильно і часто перестерігати людей перед тими провокаторами. Часті перестереження потрібні тому, бо аґенти удають українських патріотів, часом може леґітимуються підробленими паперами і можуть легко збаламутити людей, що не досить всесторонньо орієнтуються у положенні. Кожний розумний і орієнтуючийся українець мусить уважати їх за аґентів НКВД, навіть наколи би лучилася річ цілком неправдоподібна, що колишній добре народові знаний український патріот піднявся такої пропаґанди, треба би його безперечно уважати за аґента НКВД. Бо була би річею ясною, як білий день, що тою пропаґандою колишній патріот ставав би зрадником національної справи, переходячи в табір большевицький і зачинав би роботу, яка, наколи би удалася, мусіла би укр[аїнській] справі нанести необчислимі шкоди. Взиваю Вс. Духов[енство] перестерігати народ моїм іменем і запевняти його словом священичої честі, що така є гадка всіх розумних патріотів, а між іншим і провідників Організації Укр[аїнських] Націоналістів, як вони мені це часто заявляли.

Від М.О.
У Львові 6.IX.1941.
† А.

Публікацій не виявлено.

Док. № 17

Ч. 78
Чит. 11.IX.1941

Тризуб без хреста

Не знати з якої ініціативи і для якої причини укр[аїнські] патріоти носять часом малу відзнаку тризуба без хреста. Коли св. Володимир і по ньому усі укр[аїнські] князі уживали яко державного знамени тризуба з хрестом, треба признати, тризуб без хреста за символ повороту до поганства і за сумний признак переваги безбожницьких течій серед нашої нещасної суспільності. Може бути, що приклонники того поганського символа відкликуються на те, що такого тризуба уживала укр[аїнська] Центральна рада з 1917 і 1918 р. Таке оправдання не мало би ніякої рації. Центр[альна] рада допустилася много ошибок і, зокрема, під впливом засідаючих в ній безбожників спричинила національну руїну і помогла большевикам запанувати над Україною. Хотіти повторювати її ошибки було би нерозумною політикою. Подібним проявом безбожництва буває заступлювання словом “Слава Україні” відвічну похвалу віддавану Христу: “Слава І[сусу] Христу!”. Очевидно, ніхто з українців не може мати нічого проти поклику “Слава Україні”, але тим словом заступити акт релігійного прославлення Христа є виразною тенденцією усунути Христа і поставити батьківщину на його місце, значить є ознакою виразної безбожницької тенденції, що обманює наївних українських патріотів. Україна не може взагалі існувати як самостійна держава, а тим менше може бути славною державою без волі Царя царствующих і Господа господствующих Предвічного Бога І. Христа, нашого Спасителя, Батька і Пана. Взиваю усіх християн єпархії поборювати ті два прояви безбожництва в практиках укр. патріотизму.

Від М.О.
У Львові 6.IX.1941
† А.

Публікацій не виявлено. Відзнаку тризуб носили на головному уборі– “мазепинці” – поліцаї української допоміжної поліції.

Док. № 18

Ч. 79

Чит. 11.IX 1941

†

М.О. подає до відома про смерть священиків:

о. Коновалець Володимир, парох Малехова 2.IX.1941 р.

о. Дубанович Йосиф, парох Стратина 7.IX. 1941 р.

Душі їх поручається молитвам Вс. Духовенства, а імена їх вписані в "АЄп Пом'яник". Вічня їм пам'ять!

Від М.О.

Львів 15.IX.1941.

Публікацій не виявлено.

Док. № 19

Ч. 80.

Чит. 2.X.1941.

Св. Отець поручив усім Церквам відмовляти через цілий місяць жовтень 1941 публічно молитву за св. Церкву і за мир цілого світа. Сповнюючи то поручення, М.О. поручає Вс. Духовенству в кожній церкві щодня відправляти Молебен до Пресв[ятої] Богородиці з тими скороченнями, з якими відправляється його в місяці травні, н. пр. у Духовній Семінарії. Для однообразности подаємо тут коротку його схему:

Начало обичне. Бог Господь 3 р[ази] … Тропарі: ко Богородиці. Не умолчим – 3 канона – 2 пісні, себто в понед[ілок] – I і IX, вівторок – III і IX, середу –IV і IX, четв[ер] – V і IX, п'ятн[ицю] – VI і IX, в суботу – VII і IX, в нед[ілю] – VIII і IX.

По піснях катавасія, між ними Євангеліє, по IX пісні стихарі "За всіх молишся" пр[очая]. Єкт[енія] сугуба і в ній 3 зазиви зі служби "О мир во время войни" (Служебник з 1930 р., ст. 114, а Служебник – 1929 р., ст. 132 і 133) і отпуст. Священики, не заняті в душпастирстві, не залишать до кожноднeвної Служби додавати молитву про мир, напр., 1, 2, 4 зазив Єктенії сугубої, про який вище згадано. М.О. пригадує при тій нагоді розпорядок ще з 1939 р., поручаючий молитву за мир через цілий час війни.

М.О. поручає подати до відома Вс. оо. сусідів цей розпорядок Св. Отця. До кого не дійшла би відомість в найкоротшому часі про те зарядження, той добре зробить, як відправу молебня продовжить на цілий місяць жовтень по старому стилю.

Від М.О. Львів 2.IX.1941.

† А.

Публікацій не виявлено.

Богослуження і молитви денного круга незмінні, за винятком Великоднього часу. Це: Вечірня, Повечір'я, Полунощниця (щоденна, суботня і недільна), Утреня і Часи 1, 3, 6, 9 та Свята Літургія, а коли її немає – Обідниця або Ізобразітельна. Ці Богослуження мають свій приблизно визначений час (близько заходу сонця, по заході, пізнього вечера або близько півночі, при сході сонця та о годинах 7, 9, 12, 15 –

Часи. Можна припустити, що порядок Служб Божих у жовтні 1941 р. за скороченим каноном був пов'язаний з наслідками різких змін у житті мирян після приєднання Східної Галичини до ґенерал-ґубернаторства: турбота про харчі, трудова повинність, життя нинішнім днем.

Док. № 20

Ч. 81
Чит. 9.X.1941

Німецька влада, наміряючи завізвати людність до жертвовання церковних дзвонів на ціль війни, буде правдоподібно зіставляти тільки ті дзвони, що відлиті перед р. 1750. Тому добре, щоби дек[ана]льні уряди списали всі ті дзвони, описуючи докладно, який напис і яка дата на дзвонах міститься і який орнамент або фіґури. До того треба додати розмір, висоту і промір дзвонів.

Списи перешлють оо. Декани Ординаріятові.

Від М.О. 5.X.1941.
† А.

Публікацій не виявлено.

Док. № 21

Ч. 82
Чит. 9.X.1941

Зміна протоколування засідань Собору. Соборові протоколи

Ми досі на соборових зібраннях трималися практики відчитування протоколу кожного зібрання і предкладання [= подання] його до апробати слідуючого зібрання. Тої практики не держаться ніколи ніякі ані вселенські, ані провінціональні, ані єпархіяльні собори, а то по тій причині, бо соборових засідань буває немного і великим обтяженням є матеріали собору кілька разів відчитувати. Собори, звичайно, вдоволяються ствердженням через нотарів і секретарів про дійсність проголошення чи відчитання декретів на такій чи такій сесії. Ми досі тої відмінної практики держалися для забезпечення нашого собору перед ошибками і пропущеннями такими як ті, що їх констатуємо на засіданнях провінціонального собору з 1891 р. Та наша дотеперішня практика є також доказом, з якою обережністю рішаємо справи обрядові, що належать до компетенції єпархіяльного собору.

Наколи в практиці усіх єпархій нашої церковної провінції обрядові зміни не раз великі і важні бували впроваджені без належного розрізнення того, що може і чого не може позволяти єпархіяльне законодавство, і часто на підставі одностороннього і майже не контрольованого рішення видавців церковних книг. Ті видавці були референтами ординаріятів в даній справі і предлагали до одобрення Ординаріяту часто текст вже приготовлений і випечатаний, позволяючи собі не раз зміни ще й в послідній корек项 без відома ординаріяту і не лишаючи навіть в архівах послідного, одобреного Ординаріятом примірника. Така практика, толерована у всіх єпархіях, допровадила до того хаосу, в якім опинилася наша церковна провінція в справах обрядових. В порівнянні з тою дотеперішньою практикою незрівняно старіша і обережніша практика, якою наш єпархіяльний собор пішов рішати, отже і справи обрядові. Вони бувають стільки раз передискутовані, що немислима [будь] яка важніша ошибка або рішення, що не відповідало би бажанню Духовенства і Ординаріяту. В тій практиці кожна найменша подробиця передискутована передусім на зібраннях передсоборової комісії, до якої митрополича капітула запрошує много членів і допускає

бажаючих того священиків, що не можуть брати сталої участі в її розправах. Тим способом н. пр. правила, що відносяться до поправок Служебника 1929, були дискутовані на многих засіданнях передсоборової комісії протягом майже двох літ. Правила, приняті передсоборовою комісією, були комісією предложені і передискутовані на приготовних зібраннях собора, на які є запрошені всі без винятку священики цілої єпархії, єромонахи всіх монаших чинів, навіть не резидуючих у Львові, і всі священики інших єпархій, хвилево перебуваючі у Львові. По вичерпуючій дискусії правила бувають приняті приготовними зібраннями і відчитані як прийняті в протоколі слідуючого приготовного зібрання, відтак на святочних засіданнях бувають відчитані при голосуванню над ними і на другому святочному зібранні знову перечитані в протоколі, як вже дефінітивно прийняті. Тим способом кожне правило, хоч відноситься до найменшої дрібниці, є п'ять разів прилюдно відчитуване і піддаване контролі цілого духовенства єпархії. Тої самої практики будемо придержуватися й на будуче, але тільки в случаях, коли того собор зажадає, в многих інших случаях правила, які з природи річи не спричиняють многих дискусій і які правильно і радо усі принимають, будемо відчитувати тільки на приготовній соборовій комісії при передискутованню і голосуванню над ними і при першій соборовій святочній сесії, яка їх дефінітивно за правила собора прийме. В протоколах другого приготовного і другого святочного зібрання спімнеся тільки коротко, що вони прийняті по звуку, усталеному в тексті підписаним протонотарем і одним з нотарів або секретарів собору. Підпис тих заприсяжених урядників собора дає достаточну певність, що маємо їх автентичний текст.

М.О. подає це розпорядження до відома передсоборової комісії і єпархіяльного собору.

Від М.О. 5.X.1941.
† А.

Публікацій не виявлено.

Док. № 22

Ч. 83.
Чит. 9.X.1941.

Про злочин чоловікоубійства

М.О. поручає Вс. Духовенству часто представляти вірним злобу задержаного гріха добровільного чоловікоубійства, бо, на жаль, множаться случаї, в яких невинні люди українці падають жертвою сліпої ненависти рідних по національности братів українців. Часи воєнні і вид проливаючоїся на фронтах людської крови може легко зробити християн обоятними [= байдужими] на той страшний злочин, який є руїною християнської любови поміж людьми і крайнім упадком християнської культури народа. Любов ближнього є основою цілого християнського життя. Від закона любови залежить весь закон, пророки. Христос називає закон любови до ближнього "своїм законом" і каже, що по тій чесноті люди пізнаватимуть, що ми є християнами. Народ, що привикає до чоловікоубійства, якого не разить, не обурює той злочин, затрачує поволі почуття христ. любови [до] ближнього, привикає до виду ненависті, а поволі перенимається і отруєю ненависті. Зачинає видаватися людям, що ненависть поміж людьми – це явище природне, конечне. Покуса чоловіка убивати стається доступна людям. Злочин Каїна, хоч тільки в мислі і бажаннях, стається для людей чимсь актуальнішим від християнської думки – своє життя віддати за ближніх, ставати жертвою любови за їх життя і спасення. Кільканадцять случаїв, в яких українці безвинних братів своїх українців убили, мусить наповнити наші душпастирські серця, Вс. Отці, страхом про будуче християнства у нашому народі. І коли не маємо можности голосно протестувати проти таких злочинів в пресі та голосом обурення п'ятнувати [= засуджувати] той злочин і голосом обурення відстрашувати перед його сповненням наших вірних, а передовсім нашу молодь, то тим усильніше, тим частіше і тим більше рішучо мусить підноситися той голос з христ. проповідальниці. Нехай усі християни розуміють, що, хто має руки сплямлені людською неповинною кров'ю, той має на чолі п'ятно Каїна і є проклятим поміж своїми братами.

Злочин чоловікоубійства нарушує також найглибші основи культури народа, бо першим постулятом тої культури є пошанування людського життя. Народ, що не уміє людського життя шанувати, це народ дикий, недостойний ставати в ряди з христ. народами світа.

Держави приписують собі право у леґально установлених судах і після [= згідно] законів карних кодексів, сказувати на смерть людей, котрим доказані такі злочини і які не дають надії поправи, але й тоді правові держави мусять стерегтися, щоб прикладом не перейти міри, приписаної Божим законом і людською природою. А Б[ожий] закон і людська природа вимагають, яко умов, без яких засуд на смерть чоловіка є злочином чоловікоубійства, щоби злочин був доказаний, щоб злочинцеві дана була можність оборони і щоби рішення суду зглядно доказу вини могло бути на жадання сторін тим і найвищим судом, признаним правильним. Того права, яке собі більшість держав під тими умовами приписує, многі богослови і філософи не узнають згідним з правом природи. Вони є думки, що й державна влада, хоч може злочин карати, не має права карати його смертю. Нехай наша молодь знає, що нема на світі влади, яка могла би позволяти одобряти або наказувати злочин чоловікоубійства. І нема влади, яка могла би розказувати [= наказувати] щось противного Божому законові. Нехай пам'ятають про те, що будучність нашого народа зависить від вірности, з якою будемо сповняти Б[ожі] закони, нехай пам'ятають, що не тільки великі злочини, як чоловікоубійство, стягають Б[ожу] кару на весь народ, але й менші злочини, що є все-таки тяжкими гріхами перед Г[осподом] Богом, можуть заважити на суді справедливости Всевишнього, в якого руках є доля народів. Від нашої вірности супроти Б[ога] зависить і будуча наша доля.

При тій нагоді пригадайте людям, що й самовбивство є злочином чоловікоубивства тим страшнішим, що сповнений майже в хвилі, коли чоловікові приходить ставати перед Б[ожим] Судом.

Уступи того письма Вс. Отці схочуть прочитати з проповідальниці народові і від себе додати пояснення, що могли б побудити до обридження того гріха, а між іншими і ту обставину, що це гріх, що кличе о пімсту до неба, що стягає на чоловіка прокляття і що нищить і підкопує долю цілого народа.

Від М.О. 5.X.1941.
† А.

Публікацій не виявлено.

Текст пізнішого пастирського послання “Не убий” на подібну тему опубліковано в ЛАЄВ (1942 р., № 11); у виданнях: “Письма-Послання з часів німецької окупації”. – С. 222–231; “Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали. Т. ІІ, кн. 1: Церква і суспільне питання. – С. 259–268.

Шептицький був поінформований про насильства, в яких брали участь українці, взаємне поборювання двох відламів ОУН – мельниківців і бандерівців, єврейські погроми, нове протистояння з поляками, вбивства священиків. Митрополита глибоко вразила звістка про вбивство у Житомирі за нез’ясованих обставин провідників похідних груп ОУН – Миколи Сціборського й Омеляна Сеника.

Див. також: А. Шептицький. Про Милосердя. Пастирське послання до духовенства й вірних // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: Документи і матеріали. Т. ІІ, кн. 2. – С. 259–261; Лист до полковника А. Мельника з вимогою порозумітися з С. Бандерою та ліквідувати розкол ОУН. // Там само. – С. 925; Чернетка листа Митрополита Шептицького до римо-католицького єпископа [Б. Твардовського] з приводу ворожнечі між поляками та українцями // там само. – С. 956; Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія XII про ситуацію під німецькою окупацією // Там само. – С. 980–982.

Док. № 23

Ч. 84.
7.X.1941.
Чит. 9.X.1941.

Повінь

Велика повінь знищила широку полосу Підкарпаття. Взиваю Вс. Отців зі сіл, які потерпіли від повені, подати якнайточніші звіти до М.О., а всіх оо. цілої єпархії до зарядження складок для потерпівших. Християнське милосердя для терплячих каже нам робити, що можна, щоби їм принести якусь пільгу. Христ. милосердя є також єдиним середником випросити собі Б. Милосердя в тих так незвичайно тяжких часах. Поміч, дану убогому, складаємо в руки Вс. Бога, запевняючи собі тим способом обильну нагороду. Вона є поміччю, даною самому І. Христу, який на суді Божім скаже блаженним: “Я був голодний і ви дали мені їсти”. Вс. оо. не залишать в проповідях часто пригадувати цю пресвяту і преважну чесноту христ. життя. Убогі, яким самим недостає, нехай знають, що це одинокий спосіб розмножити своє власне добро. Поміч, дана убогому, вертається вдесятеро сейчас поміччю з Неба, але коли хто вже цілком не може дати, то най дасть один гріш і нехай молитвою і пам’яттю про терплячих покаже І. Христу щиру волю для них.

Від М.О. 5.X.1941.
† А.

Публікацій не виявлено.

Про становище потерпілих від повені у Прикарпатті писала газета “Львівські вісті” (1941 р., 12 жовтня, 2 листопада). Реальну допомогу потерпілим подали Церква та львівське відділення Українського Центрального Комітету. Про це пише К. Паньківський. (“Роки німецької окупації 1941-44”)(Ню-Йорк-Торонто, 1965).

Док. № 24

Ч. 85.
Чит. 16.X.1941.

М.О. п. д. в., що найближча святочна сесія відбудеться 31 жовтня ст. ст., 13 листопада нов. ст. Запрошую о. кап[елана] Хмільовського виголосити слово до отців собору.

Публікацій не виявлено.

Док. № 25

Ч. 86.
Чит. 16.X.1941.

М.О. взиває всіх отців, які мають позитивні дані про наложені надмірні континґенти або податки, подати найточніші відомости Ординаріятові.
16.X.[1941].

Публікацій не виявлено.

Док. № 26

Ч. 87.
Чит. 16.X.1941.

Кожний душпастир, як такий, має вже обов’язок, а тим самим і місію, учити катехизму в церкві і школі. Наколи душпастир має заступити катехита і мати більше годин в школі, мусить до того бути завізваний [= призначений] Ординаріятом не з потреби канонічної місії, але на те, щоби Ординаріят знав, кілько є шкіл, в котрих мали би бути катехити. Наколи катехит мав би мати повне число годин, себто 30 на тиждень, душпастир лише в дуже виїмкових случаях і на короткий час може його заступити.
16.X.1941.

Публікацій не виявлено.
Про етичне значення навчання дітей та молоді релігії, роль катехитів і катехиток йдеться у посланні Митрополита Шептицького “До української молоді”. (Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: Документи і матеріали. – Т. II, кн. 1: Пастирське вчення та діяльність. – С. 376–379).

Док. № 27

Ч. 88.
Чит. 16.X.1941.

Зі згляду на фантастичні відомості про обітниці, неначе отримані від Ординарія, уважаю себе обов'язаним подати до прилюдного відома слідуюче: свідомий непорядку і прикрості, яку можуть наробити неосторожні обітниці, я ніколи нікому нічого усно не обіцяю і стараюся не уживати усякого звороту, який би хто міг взяти за обітницю, коли мимо того лучається часто, що хтось покликується на обітницю, про яку я нічого не знаю, пригадую Вс. Отцям, що канонічна обітниця мусить бути дана на письмі і письменно прийнята тим, кому дана. Лиш така обітниця є обосторонньо обов'язуючою умовою, себто канонічною обітницею. Кожне усне освідчення, яке би хто хотів уважати за обітницю, як до 24 годин не є потвердженою письмом обітницею і письменно відтак прийнятою, не має навіть ніякого значення.

16.X.1941.

Публікацій не виявлено.

Канонічна обітниця як правило дії, юридична і моральна норма і в мирний час поєднувалася у практиці Греко-Католицької Церкви з традицією, звичаєвим правом. Листування Митрополита Шептицького засвідчує про великі, часто останні надії вірних і священиків на розв'язання особисто ним і Митрополичим Ординаріятом найрізноманітніших проблем, які навіть за звичайних обставин юридично не завжди були в їхній компетенції. Лист священика Івана Бігуна про становище у парохії с. Крушельниці Синевідського д-ту (ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1т, спр. 107, арк. 161-162). Лист священика Ліщинського, пароха с. Бачева Нараївського д-ту з описом страшних подій "переходу" через село у лютому 1944 р. червоних та українських партизанів, польських боївок Армії Крайової з проханнями "о ласкаві інструкції, що робити з тими нещасними людьми, яких життя треба за всяку ціну рятувати" (ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1 р, спр. 31, арк. 31). У ЦДІАЛ зберігаються 145 листів-прохань євреїв про вихрещення. Більшість їхніх авторів, як і багато священиків, були переконані, що Митрополит може вплинути на німецьку владу, хоч у Східній Галичині з 1 серпня 1941 р. ставали чинними расові закони, які діяли у ґенерал-ґубернаторстві з 1940 р. (ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 158, арк. 35-59, 101, 145).

Док. № 28

Ч.89.
Чит. 16.X.1941.

Дня 26 жовтня н. ст. обходить Церква в лат[инському] обряді празник Христа Царя. У нас хоч й Христа, яко Царя почитаємо і царство Його при многих Богослуженнях величаємо і о прихід того царства щодня просимо, празник не є ще законно в нашій Церкві одобрений. До одобрення такого празника треба або рішення провінц[іального] Собору, або столиці Апост[ольської] через Східну Конґреґацію. Єпарх[іяльний] Собор і власть Ординарія у тім згляді не може нічого зділати. Може однак позволяти і одобряти особлившим способом віддавати честь Христу-Цареві в той день, хоч не обрядово. Сего року, коли Христу Спасителеві завдячуємо увільнення від большев[ицької] неволі і коли маємо [с]тільки будучих ще терпінь, складати у стіп Христа і благати Його про обильні благодаті на будуче, многі побожні душі бажали би в той день Причастієм, довшою адорацією Св. Тайн, відправленням Акафисту чи Молебня до І. Хр. висказати свої чуства і бажання. Тому М.О. поручає Вс. Духовенству в кожній церкві після потреби і можности зарядити якесь Богослуження (Молебен чи Акафист) і відвиджування чи поклін виставленим Св. Тайнам і людей наперед заохотити до почитання і возвеличення і виявлення вдячности для Христа Спасителя.

16.X.[1941].

Публікацій не виявлено.

Док. № 29

Ч. 90
Чит. 23.X.1941

До всіх священиків, що приняли світський уряд

М.О. взиває всіх священиків, щоби в якнайкоротшому часі подали до відома, до якого степеня вони можуть уникнути немилу і перед народом компромітуючу участь в стяганню податків і континґентів і оскільки можливе народові в тих справах помагати, зглядно старатися узискувати [= одержувати] пільги. А також, оскільки уряд в тім не перешкоджає, два рази на тиждень ходити до школи.

М.О. 22.X.1941.

Публікацій не виявлено.

Док. № 30

Ч. 91.
Чит. 23.X 1941.

До ОО. Деканів

Прошу негайно подати спис парохій в деканаті і душпастирів, які парохіями завідують. При тому прошу запримітити, котрого завідателя назначив сам о. декан, переносячи його з парохії на парохію, і які парохії є опорожнені. Спис можна би подати на кореспонденційній картці, до мене прямо адресованій.

Прошу подати згадку, хто зі священиків приняв який уряд і якою владою на своє становище поставлений.

Від М.О.
Львів. 22.X.1941.

Публікацій не виявлено.

Ординаріят дуже потребував інформації. Останній повний "Шематизм Архієпархії" вийшов у 1935 р., скорочений – у 1938 р. У 1943 р. через "Львівські Архієпархіяльні Відомості" (ч. 7–8) по парохіях були розіслані обіжники, і М.О. почав збирати дані для випуску нового Шематизму. Однак у 1944 р. вийшов лише його скорочений варіант: "Спис духовенства Львівської Архієпархії станом на 1 січня 1944 р." (Львів: Накладом Греко-католицького Митрополичого Ординаріяту, 1944).

Док. № 31

Ч. 92..
Чит. 30.X 1941 р.

М.О. поручає оо. душпастирям в свята, в які вірні мусять працювати, відправляти для них Служби Б[ожі] в вечірних годинах враз з Вечірнею, як було вже заряджено в попередніх місяцях. До цих свят належить:

1) 8 листопада: св. Димитрія
2) 21 листопада: св. Михаїла
3) 4 грудня: Введення в Храм Пр[ечистої] Д[іви] М[арії]
4) 22 грудня: Неп[орочного] Зачаття Пр[ечистої] Д[іви] М[арії]
5) 12 лютого: Трьох Святих (в неділю 1942)
6) 15 лютого: Стрітення Госп[однє]
7) 7 липня: Різдво св. Йоанна Хрест[ителя]

Від М.О.
Львів, 4 жовтня 1941.

Публікацій не виявлено.

Док. № 32

Griech/Kath. Pfarramt in ....Kreis .... District Galizien.

Bescheinihung

Es wird hiermit bescheinigt, das H.(F.) .... geboren ....Ukrainer/ in/ und Arier/in/ ist.

Diese Bescheinigung ist für die Arbeitsämter, Polizei zivilbehörden im Reich ausgestellt.

.... von 1941

Stampiglie, Unterschrift

Публікацій не виявлено.

Док. № 33

Ч. 93
Чит. 30.X.1941

Для забезпечення кращого способу існування на терені Німеччини наших укр[аїнців] еміґрантів-робітників кожний з оо. парохів передасть своїм парохіянам перед виїздом леґітимацію-виказку.

На разі виставляти засвідчення писані, у найближчих днях буде можна одержати друковані формуляр[и], за які належить стягнути від сторін по 10 гр[ошів] на кошти друку.

Від М.О.
Львів, 29 жовтня 1941.

Публікацій не виявлено.

Посвідчення, які впроваджував М.О., забезпечували вивезеним у Німеччину можливості тіснішої комунікації з земляками, священиками, місіями греко-католиків у різних містах Німеччини. Бували випадки, що такі посвідки рятували вивезеним життя [Спогади Юзі Юник та М. Вільчинської, записані упорядником у Львові в 1998-1999 рр.].

Док. № 34

Ч. 94

М.О. поручає душпастирям, які прийняли якісь обов'язки в адміністрації повіту або області, до тижня по отриманню цього письма здати Ординаріятові дуже докладний звіт з праці на тім становищі. При тім належить докладно пояснити, до якого степеня була через те занедбана праця душпастиря в школі, себто чи міг в кожній школі в своїй парохії учити релігії бодай 2 рази на тиждень, оо. деканам поручається про всі случаї такого роду донести свою думку.

Публікацій не виявлено.

Док. № 35

Ч. 95
26.XII.1941
Від М.О.

Священик, який прийме т. зв. стипендію, себто даток за обітницю відправлення Служби Б[ожої], є до того відправлення обов'язаний під тяжким гріхом. Не становить ніякої різниці, чи даючий на службу Б. робить це з власної волі, чи з обов'язку, наложеного записом чи завіщанням, чи дає безпосередньо, чи через третю особу, М.О. не має ніякого права зменшувати або міняти обов'язок, прийнятий разом зі стипендією, хіба фундатор [при богослужебних функціях Ординаріятові це право виразно уділив][*] . Лишень Ап. Престол має власть Богослужебні стипендії редукувати, себто зменшувати обов'язки відправлювання Служб Б[ожих]. Редукуючи обов'язок, принятий зі стипендією, Св. Отець зі скарбниці св. Церкви признає тим, за котрих мала бути відправлена С. Б., ті овочі [= плоди], жертви, які на них припадають. В случаях однак, в яких без ніякої вини священика, що прийняв стипендію, виконання принятого обов'язку стало неможливим, чи то через зменшення доходів фундації, чи задля якої причини, Ординарій може по вислуханню інтересованих і при захованню волі фундатора, так як се при даних обставинах можливе, може обов'язки фундації зменшувати, але тільки тоді, коли йде про якісь Богослуження, як молебні і акафисти або додаткові обставини Служби Б. Редукція С. Б., себто відправлення меншого числа С. Б., є все застережена Ап. Престолом.

Св. Отець, узгляднюючи особливі обставини і потреби духовенства, уділив Ординаріятам власть редукувати до половини обов'язки, прийняті зі стипендіями. Та власть надана до кінця 1942 р. Маючи тяжкий обов'язок надзору над способом, в якім усі священики сповняють важкий обов'язок відправити за кожну стипендію С. Б., М.О. пригадує священикам обов'язок усіх провадити докладний спис принятих стипендій і відправлених за стипендії С. Б. В ту книгу мають бути вписані фундушеві Служби, себто дохід з фундації, і число відповідних її Служб, як не менше стипендії і нефундаційні відповідні Служби.

М.О. пригадує Вс. Дух[овенству] принципи церковного права, що відносяться до того обов'язку:

[*] Квадратні дужки в оригінальному рукописі.

1) Душпастирі, себто парохи-завідателі, є під тяжким гріхом обов'язані Сл. Б. відправляти за народ в неділі і торжествені свята. Не вільно їм за ту Сл. Б. приймати ніяких датків, ані ту Службу відправляти на інше намірення. (Зі згляду на виняткове положення матеріальне духовенства Св. Отець був дав Ординаріятові власть священиків, переселених чи вивезених в глубину Росії, увільняти від обов'язку аплікування за народ, а також тих, що не мають ніякого доходу з парохії). [Текст у круглих дужках викреслений].

2) Коли душпастир зі згляду на потребу вірних, має право відправляти дві Сл. Б., не вільно тому на другу Сл. Б. приймати ніякої стипендії. Усі звільнення від тих обов'язків, які би М.О. був кому-небудь уділив на підставі власті даної, Ап. Престолом, вже від хвилі уступлення большевиків стратили силу. Другу Сл. Б. священики обов'язані жертвувати на обов'язки єпархії, себто за ктиторів, котрих фундації затратилися або стратили вартість, і за інші обов'язки аплікування Сл. Б. духовенства, несповнені через неувагу або забуття, або смерть.

3) Не вільно священикові: а) приймати стипендію за Сл. Б. вже відправлену з наміром ту службу відправляти за того, який дасть стипендію, в) приймати стипендію за Службу іншим титулом належну, на приклад, парохіяльну за вірних, с) приймати дві стипендії на одну службу і d) приймати осібну стипендію за відправлювання Служби, а осібну за намірення Служби, хіба напевно знається, що стипендія дана на само відправлення без намірення.

4) Належить дуже стерегтися всякого навіть позору [= натяку] якогонебудь торгу і спекуляції.

5) Треба відправити стільки Сл. Б., кілько принято хоч би малих стипендій.

6) Якщо і без вини того, що має відправити Службу, милостиня за Службу, вже прийнята, пропаде, не устає обов'язок.

7) Коли хто дав якусь суму на Сл. Б., не споминаючи їх число, належить відправити тільки Сл. Б., кілько дана сума покриває стипендії по єпархіяльній таксі, хіба можна розумно думати, що намірення даючого було інше.

8) На А[рхієпархіяльному] Соборі при найближчій сесії до другої торжественої обговоримо, а на другій торжеств[еній] сесії проголосимо митрополичий декрет про високість стипендії на Сл. Б. Нікому з священиків не вільно жадати вищої стипендії.

9) Коли нема (отже, в нашому положенні як довго нема) декрету єпарх[іяльного] Єпископа, себто Ординарія, належить держатися звичаю, заховуваного в єпархії.

10) Монахи, навіть вийняті з-під юрисдикції місцевого Ординарія, є обов'язані примінятися у високості стипендії до декрету або звичаю єпархії (Кодекс кан. 83, §§ 3).

11) Вільно священикові приймати вищу стипендію понад єпархіяльну таксу добровільно жертвовану. Може також приймати нижчу, наколи Ординарій не зав'язав сего. В декреті св. Конґреґації Concilii дня 1.VIII.1941 під № 5 дана рада Ординарієм духовенству заказувати прийняття нижчих стипендій, бо таке принимання потягає за собою різні трудності. На соборовій сесії по передискутуванні справи М.О. справу рішить.

12) Щодо часу відправлення Сл. Б. належиться: а) відправити в день назначений даючим, бо приймаючий стипендію до того якраз зобов'язався, б) коли даючий не назначив часу, належить Сл. Б. відправити якнайскоріше, коли причина стипендії нагла (н. пр., за недужого), в) в інших справах після числа стипендій по трохи довшій потрібній проволоці [= зволіканні], г) коли даючий стипендію виразно лишив священикові свободу в виборі часу відправи, може священик тої свободи ужити, однак:

13) Нікому не вільно прийняти стільки стипендій, яких не має можности до року відправити.

14) В відпустових місцевостях або при церквах, де вірні дають стільки стипендій, що їх священик не може відправити в приписаному часі, належить вірних повідомити проголошенням, або повторюваним при проповідях кілька разів, або прибитим на церковних дверях, про те, коли і де Служби будуть відправлені.

15) Хто має до роздачі більше число стипендій, повинен їх роздати якнайскоріше. Час, призначений на їх відправлення, зачинається від дня, коли приймає стипендію священик, що має її відправити.

16) Хто відступає стипендію з обов'язком відправлювання Служби, відповідає за то відправлення священик, котрому стипендію дав, і то до хвилі одержання посвідки прийнятої стипендії і відправленої Служби.

17) Хто стипендії приняті іншим уступає, повинен відступати цілі стипендії, хіба даючий виразно згодився на те, щоб часть заховав собі посередник, або коли певним є, що надвижка над єпархіяльною таксою дана зі згляду на особу.

18) При фундаціях, яких виразною цілею є дотація священиків чи капітули, можна обов'язок фундації сповнити, роздаючи стипендії по єпархіяльній таксі.

19) Ті, що завідують жертвами вірних на Сл. Б. в місцях відпустових, повинні з кінцем року від хвилі прийняття стипендії віддати Ординарієві всі стипендії і Служби, ще не відправлені.

20) Обов'язок чування над сповнюванням обов'язків, прийнятих зі стипендіями, в світських церквах обтяжує [= лягає на] єпархіяльного єпископа, в монаших церквах еклезіярхів або ігуменів.

21) В церквах, де народ много дає стипендій, настоятелі чи еклезіярхи повинні мати осібну книжку, в якій записують дані стипендії і їх число, назначення і відправу.

22) Є обов'язком Єпископа, зглядно декана, щороку такі книги переглядати.

23) Подібну книжку обов'язаний мати кожний священик, котрий приймає стипендії, так, щоби в случаю смерти, було ясним, скільки прийнятих стипендій і відправлених Служб, себто скільки залягаючих. По смерти священика декан обов'язаний залягаючі Служби роздати священикам або переслати справу до Ординаріяту.

24) Коли декретом Ординаріяту в єпархіяльнім Соборі рішений буде заказ [= заборона] приймати стипендії нижчі, треба буде помістити в церкві пушку [= скриньку] на дрібні жертви на стипендії Сл. Б. Так жертвовану суму буде ділитися після [= згідно] єпархіяльної такси.

Публікацій не виявлено.

***

Док. № 36

Ч. 96
Чит. 19.II.1942

Запрашаю [= запрошую] Вс. Духовенство Львівської архієпархії, Галицької і Кам'янецької єпархії на Єпархіяльний Собор. Собор відбуде сім торжественних сесій. Предметом нарад буде заховування ["Десяти" – у рукописі викреслено] Б[ожих] Заповідей і внесення [пропозиції] Духовенства, що відноситься до канонічної дисципліни кліру.

Дано у Львові 25.I ст. с. [ст. с.] (12.I н. с. [н. с.]) 1942.

Публікацій не виявлено.

Док. № 37

Ч. 97
Чит. 19.II. 1942

Уділяємо всім священикам, які мають судовласть в Архієпархії, власть розрішати від всіх єпископських і папських резерватів, за винятком случаїв задержаних specialissimo modo Ап. Престолом на час Великодньої сповіді, себто до Вознесіння 1942 р. З тим днем устають [= припиняються] усі власті розрішати від резерватів, на які нема документу, виданого Ординаріятом по 31.XII 1934 р.

18.II.1942.

Опубліковано під заголовком: "У справі судовласти від резерватів" у ЛАЄВ (1942 р., № 2); "Письма-Послання з часів німецької окупації"... – С. 38.

Док. № 38

Ч. 98
Чит. 19.II.1942

На час Чотиридесятниці 1942 р. уділяємо всім священикам, що не мають душпастирських обов'язків, власть відправляти в середу і п'ятницю Сл. Б. Св. Йоана Зол[отоустого] замість Преждеосвящ[ених] Дарів. На три перші дні Великого тижня не уділяється ніякої диспензи на звичайну Сл. Б.

18.II.1942.

Опубліковано під заголовком "Диспензи" у ЛАЄВ (1942, № 2). "Письма-Послання з часів німецької окупації"... – С.38.

Під час Великого Посту у східному обряді можна відправляти Літурґію Йоана Золотоустого у суботу, в празник Благовіщення Пресвятої Богородиці. В середу і п'ятницю відправляють Літурґію Напередосвящених Дарів, під час якої вірні мають змогу причаститися. У неділю відправляють Літурґію Василія Великого. У воєнний час вірні часто не знали, чи доживуть до завтра, чи буде для них неділя, Євхаристія, можливість прийняти Святі Тайни.

Док. № 39

Ч. 99
Чит. 19.II.1942

Ч. 51. 1940 р. Відновляється наново, в Від[омостях] оголосити.

Подаємо текст оголошення: М.О., ч. 51 (ЛАЄВ, 1940 р., LIII, Додаток II “Документи з часів большевицької окупації”. – С. 12–13).

Щодо захования повздержности посту в часі Чотиридесятниці пригадується рішення провінціонального Синоду. Лишень надзвичайні причини можуть оправдати дальше ідучі диспензи.

Від посту звільнені ті, які в бурсах або закладах дістають харчі. Тим позволяємо їсти так, як їм дають, з обов’язком приписаної молитви, кожний зокрема. З огляду на труднощі часів позволяємо замість масла уживати смальцю. Усім оо. парохам поза сповіддю, а сповідникам у сповіді позволяємо уділяти дальше ідучих диспенз одвітно потреби того, хто просить зглядно його родини.

У ЛАЄВ (1942.– № 2) було оголошено:

“Щодо заховування повздержности посту в часі Чотиридесятниці пригадую рішення провінціонального Синоду. Тільки незвичайні причини можуть оправдувати дальші ідучі диспензи. В понеділок, середу і п’ятницю диспензує Синод на уживання набілу. В суботу, неділю, вівторок і четвер диспензує на уживання м’яса, поручаючи, щоби ті, які тої диспензи уживають, відмовляли з клiриками 50 Псалом, а коли з світськими 5 Отче Наш і 5 Богородице Діво.

В перший тиждень Великого Посту і Страсний тиждень треба здержатися від м’яса, а уживання набілу дозволяється тільки у вівторок, четвер, очевидно і суботу. Від того посту (див. як ч. 51).

Від М.О. 17.II.1942 †Андрей. Митрополит”.

Опубліковано: Письма-послання з часів большевицької окупації. – Т. XXIV– Йорктон, Саскачеван. Канада: Голос Спасителя, 1961. – С. 29. – Бібліотека Логосу; З двома додатковими абзацами опубліковано у “Письма-Послання з часів німецької окупації”... – С. 38–39.

Док. № 40

Ч. 100
Чит. 19.II.[1942]

Подаємо до відома Вс. Дух., що всі грамоти на душпастирські посади є важні тільки 21 днів від хвилі підпису. Священик, який до того реченця [= терміну] не міг бути впроваджений деканом на дану грамотою посаду, тратить до неї право. Хто був перед тим реченцем введений деканом, має сам посвідку введення декана прислати до М. О. Якщо до місяця по підписі грамоти того посвідчення в Ординаріяті нема, буде уважатися посада за опорожнену. Священик, введений на нову посаду, з днем введення тратить право сповідати і правити Сл. Б. в дотеперішній посаді.

18.II.1942.

Опубліковано в ЛАЄВ під заголовком “У справі обняття душпастирської посади” (ЛАЄВ, 1942, № 2); “Письма-Послання з часів німецької окупації”. – С. 39.

Док. № 41

Ч. 101
Чит. 19.II.[1942]

Священик, що має грамоту на душпастирську посаду, заки буде деканом впроваджений, може в новій парохії відправити Сл.Б., виказуючися грамотою. Перед введенням деканом не може ані вірних сповідати, ані вінчати.

18.II.

Опубліковано в ЛАЄВ під заголовком “Грамота священика на душпастирську посаду” (ЛАЄВ, 1942, № 2).

Док. № 42

Ч. 102

До реґуляміну Собору
(писано на машинці 20.II. [1942])

У рукописі текст відсутній.
Опубліковано в ЛАЄВ (1942, № 3–4). Див: запис М.О. ч.105.

Док. № 43

Ч. 103

Митроп[оличий] Ординаріят, щоби вірним дати відстрашаючий примір і успішно звернути увагу всіх християн на нелюдську злобу злочину чоловікоубивства, накладає на всіх, що свідомо і добровільно допустилися того злочину навіть над чоловіком, що не прийшов на світ, в лоні матері, церковну кару клятви [= прокляття], застережену Еп[ископським] Ординаріятом. Та церковна кара не потягає ще за собою обов’язку християн уникати чоловіка, на якім тяжить. Себто, людина проклята за чоловікоубійство не належить ще до тих, що їх християни мають уникати, не є excomunicatus vitandus. Коли однак злочин чоловікоубивства сам собою неначе викидає з людського суспільства чоловіка, що убив ближнього, Отці Душпастирі, проголошуючи ту клятву, заохотять вірних до того, щоби людей, про яких напевно знають, що сплямили душу і руки неповинно пролитою кров’ю, ближні уникали, не відмовляючи їм християнських прислуг, приказаних любов’ю до ближнього, але так, щоби оказуючи їм обридження і неславу, на яку заслугують, успішніше довели їх до щирого покаяння за страшний злочин, котрого п’ятно і по покаянню до смерті будуть носити, як ті, що пішли за приміром першого чоловіковбивця Каїна. На час сегорічної пасхальної сповіді всі апробовані в єпархії сповідники мають право і гріха, і клятву того злочину розрішати [= давати розгрішення]. При злочині чоловікоубійства нехай однак сповідники завдають так тяжку покуту, щоби нещасному злочинцеві до смерті пригадувала людську кров неповинно пролиту.

27.III.1942.

Didach twn Apodtolwn 3 I [не читається] по Хр. 1890 р. відкрите?? [Нотатки або посилання, дописані в кінці сторінки].

Публікацій не виявлено.

Церковну кару за злочин чоловіковбивства реалізували доручення М.О. “розтлумачувати вірним злобу нерозкаяного гріха добровільного чоловіковбивства” [див. ч. 83 “Акти М.О.” від 9.X.1941 р.].

Док. № 44

Ч. 104

Святочні побажання для вірних, поміщені в часописах “Львівські Вісті”

Текст у рукописі відсутній.

Побажання опубліковано під заголовком “Христос воскрес! Архіпастирські побажання” (Львівські вісті. – 1942. – 7 квітня; “Письма-Послання з часів німецької окупації”. – С. 40).

З огляду на важливість розуміння історичного контексту форм впливу на вірних, подаємо текст послання:

“Христос воскрес! Архіпастирське побажання.

Пишу це в Страсну Середу, це найстрашніший день в цьому році. Страшна, страсна П’ятниця, день Христової смерті, але причиною Христової смерті Юдина зрада. Христова смерть є нашим відкупленням, нашим спасенням і тому, навіть для найбільших грішників, це день просвічення небесним світлом надходячого празника Христового Воскресіння, зрада Юди пригадує нам, нещасним грішникам, бездонну злобу людства, його безприкладну, непоняту, прямо загадочну невдячність, пригадує безодню глупоти, добровільне засліплення людей, що не хотять видіти правду, пригадує нам наше засліплення, нашу безконечну безстидну слабість, наші пристрасті, нашу злобу, всі наші злочини та Юдину зраду, “святокраць[дс]кого Причастія”, яке для нас усіх християн є бодай можливим упадком.

Коли хочете кілька слів радісних побажань на Великдень, не кажіть їх нікому писати в Велику Середу, бо замість радісних побажань ви готові почути зойки пекельної безодні, якою є злоба цього світу. Ви готові почути виття скажених собак, якими є ті, що в життю мали нещастя вже допуститися святокрадського Причастія, але перед тим злочином задержані Божою благодаттю, зрозуміли, до чого їх пристрасть веде й покаялися.

А це покаяння пекельним вогнем наповняє їх душу таким безмірним стидом і жалем, що не багато бракувало, а були би злочинну руку злочинця піднесли на найбільшого добродія, на Спасителя, на Батька, на одинокого Дателя життя і спасення та довгі ще літа по страшній хвилі забуття їх серце виє з болю і як розтоптаний хробак повзає по світу, щоб стерти з душі незмиту й не до змиття пляму тої невірності можність такого злочину. А однак і Велика Середа недалека від Світлого поранку Пасхи. І серед найбільшого болю та стиду, якщо з гниючого трупа, яким є грішник,

може зробити світлого ангела, жителя небес, то гадка Христового воскресенія.

Так є, браття і сестри, діти – Христос воскрес!

Хоч ми й недостойні, хоч ми нужденні грішники, Христос і для нас воскрес; ось ще один-два дні й побачимо на небі ясне сонце. Вірою, побачимо воскреслого Христа, а на крилах небесної надії і більше ніж небесної, бо Божої любов’ю піднесемось на небо до Христа Спасителя, до Пречистої Діви, піднесемся до неба, до мети цілого нашого життя, до того добра, що нам ніхто його не відбере, до того добра, при якому наше серце, хоч ще й терпить, але спасається, може, якраз терпінням. Бо нема іншої дороги до спасіння як терпеливість, витривалість, лагідність, вірність у сповнюванні щоденних обов’язків і це пересвідчення, що його часом лише надмір болю затирає: від великої середи недалеко до світлого Христового Воскресення.

Такі мої побажання до кождого з Вас зокрема, для батьків і дітей, для старих і молодих, для тих, що вже над гробом, і тих, що вийшли доперва з колиски, для вас тут і для вас там, для тих, що по тюрмам, для тих, що терплять голод, і для тих, що насичені, для тих, що жиють у Божій благодаті і для тих, які сьогодні ще мають руки, сплямлені кров’ю. Нехай же для нас усіх без винятку Христос воскресе!

(Письмо 1 квітня н. ст. 1942).

Док. № 45

Ч. 105

До реґуляміну Собору.

У рукописі текст відсутній

Опубліковано: ЛАЄВ (1942, № 3–4), а також у: Письма-Послання з часів німецької окупації... – С. 87–88. Див. також запис ч. 102 у рукописі.

Док. № 46

Ч. 105 [число 105 викреслено]
13.IV.1942
“А[рхієпархіяльні] Відомості” за травень 1942

Марія Мати

“Не маємо іншої надії, крім Тебе, Пресв[ята] Діво”. Коли серед найтрудніших і найтяжчих обставин упадаємо майже під бременем хвилі, бо до страждань, спричинених війною, прилучається минулорічний неурожай, осінні повені, недуга плямистого тифу і зі всіх язв найстрашніша язва злочинів, добровільно сповнюваних нашими людьми. Хто має проповіддю слова Божого давати вірним потіху і силу, піддержувати їх, не находить відповідніших слів, як та молитва до Пресв[ятої] Діви. В короткому часі зачинаються по всіх церквах Марійські щоденні Богослуження через цілий місяць травень. Всевишньому Богові слава, що дав нам діждатися Великодніх свят, Світлого тижня, П’ятидесятниці і тих Богослужень, в яких серед болю і терпіння прибігаємо о поміч до нашої Матері Марії. Тяжко діткнула нас Господня рука, бо сьогодні не тільки в болю та терпінні, але зі встидом і почуттям власної вини стаємо перед Божим престолом. Почуття злочинів, сповнених нашими вірними – це таке брем’я [= тягар], що дійсно не знаходиться інших слів як: “Не маємо іншої помочі, не маємо іншої надії”. Щоби [в] хвилю, коли від заховування Божої заповіді залежить уся наша будучність, коли від нашої праведности залежить, чи будемо сказаними на смерть рабами, чи свобідними і щасливими громадянами, знаходилися поміж нашими дітьми люди, до того степеня нерозумні і несовісні, що на весь народ стягають гірші ще Божі кари – сего прямо не можна зрозуміти. В хвилі, коли весь народ терпить, коли від Всевишнього очікує милосердія, находяться люди досить безбожні, що своїми злочинами не бояться здержувати від народа Боже благословенство і стягати на нього чим раз більші і тяжчі Божі кари. В такому положенню одна Пресв[ята] може спасти нас. Сьогодні треба цілого, могутнього Її заступництва, щоби здержувало від нас Божий гнів і випросити для нужденних грішників і для тих, що їх руки сплямлені кров’ю, милосердія і ласки навернення.

Коли під большевиками вороги Церкви виступали явно з наміром знищення Церкви і християнського народа, видавалося, що християни зачинають розуміти, чим є віра, вічне спасення і Божа благодать. Люди горнулися до церкви і навіть такі, що не сповідалися від літ, спішилися з оскарженням себе самих у Св. Таїнстві Покаяння, щоби помиритися з Богом, достойно приступати до Найсвятішої Євхаристії. Сьогодні, коли наново вільно священикам учити дітей катехизму, коли можна ходити до церкви без нараження на прикрості, ревність слабне, люди зачинають менше дбати про Церкву і знову є такі, що найсвятіше пасхальне Причастіє відкладають на пізніше, і навіть, стративши через тяжкий гріх Божу благодать, не спішаться з покаянням. Хто ж в такому положенні поможе нам, душпастирям, так промовляти, щоб пробудити тих, що сплять, і отворити очі засліпленим, що не видять, на що наражаються своєю байдужістю і відкладанням з дня на день покаяння. Одна Преч[иста] Діва, Мати милосердія може дати нам, душпастирям і проповідникам, такі огнені слова, щоби праведних і побожних людей запалити огнем Божої любови, а грішників перейняти страхом перед Божим судом.

14.IV.1942

Вона ж Преблагословенна Діва, Мати І. Христа Бога і Спасителя, вона стояла під хрестом в хвилі, коли Христос умирав і мучилася з Ним в кровавій Жертві Голготи за гріхи людства. Ніхто не розумів так глибоко, як Вона, намірів Христа в тій Жертві. Стоячи під хрестом, Вона зі Сином своїм ту жертву приносила і з жертвою Його лучила свою жертву. Способом для нас непонятим, але певним, Вона ділилася з Христом Його мукою, терпіла з Ним, терпіла в душі усі Христові терпіння, терпіла таким безмірним, таким глибоким терпінням, що те терпіння не було менше, як коли б була переносила своїм тілом цілу Христову муку. Бо терпіння душі можуть бути більші від найбільших терпінь тіла, душа може відчувати такий безмірний біль, що той біль робить тіло неначе невразливим на ніякий біль. Душа може переходити такі внутренні муки, може бути так розтятою, так опущеною, так розгнетеною [= розчавленою], що найбільші терпіння тіла в її очах є нічим. Біль душі так поглинає її цілу, душа під тягарем болю так розторощена, так розтята, що на все забуває, не відчуває хоч би на найбільші муки тіла, неначе не має ані можності звертати увагу на те, що могла б тілом чи в тілі терпіти. Такою

мусила бути мука Преч[истої] Д[іви] Марії, коли стояла під хрестом. Певно, ніяка матір на світі не любила свою дитину так, як та Матір любила Свого Сина. Передусім тому, бо той Син заслуговував на таку любов, Його доброта, краса, велич, безконечні прикмети душі і тіла, Його лагідність ягнятка, при геройській силі вождя і велетня. Терпеливість дитини, простота голуба, мудрість, знання, наміри, ціле поступовання до найменших річей – все то прямо Боже, небесне. В кожному слові, в кожному русі, в кожному погляді безконечна глибінь якоїсь любові, якої ніхто на світі не видів. А до того, яким був Він для Неї Сином! Передовсім одинаком і Сином, яким Пресв[ята] Матір не могла поділитися з ніяким Отцем, бо як чоловік народився чудом Св. Духа і з матері-дівиці без отця. А відтак Вона тому Синові усе завдячувала. Він був її Богом і Спасителем, Він устеріг Її перед нещастям первородного гріха. Він дав Її святість вищу від святості небесних Ангелів і достоїнство, що переважало усі людські поняття. Він через 33 роки був Її учителем, кожне Його слово було для Неї об'явленням, даним з неба. Під Його проводом Вона перейшла таку школу святости, про яку найвищі пророки могли мати ледве мале поняття. Тому Пресв[ята] Діва бачила в тому Сині не тільки свого Сотворителя, Відкупителя, Спасителя, Учителя і Бога. Вона бачила в ньому своє власне життя, ціле своє щастя, цілу свою славу. Тому і відчувала в свому серці кожний удар бичування і кожний терневий вінець, кождісіньку рану Пресвят[ого] Тіла. Кожна рана була раною Її серця і Його біль був так Її болем, що в кожному з них відчувала кожну подробицю, всі обставини. Коли Її Христа відбирали, коли Його вели перед суд, то роздирали Її внутреностии гірше, чим найстрашнішими знарядами мук. Для Неї тратити Сина було якимось внутрішнім конанням, в порівнянню з яким, конання смерті було нічим. І то конання, то роздирання душі, та внутрішня боротьба життя зі смертю продовжувалася близько 20 годин. А коли стояла під хрестом і бачила муку Сина, Вона могла здобутися на таку силу жертви і любови, що Вона годилася на Його муку і на кожну зокрема подробицю тих мук і на кожний біль добровільно все приймала і разом зі Сином приносила ту жертву за спасення людства, за спасення наше. Віддавала Сина свого на смерть з любови до нас. Яка безмірна була та любов, того ніякий людський розум не зможе оцінити, може міг тільки здогадатися, здалека мірити і подивлятися величі тої любови і жертви. Щоби людську душу Пресв[ятої] Богородиці довести до такої геройчної жертви і любови,

потрібно було довголітньої праці самої Богородиці. Зачинала від святости Непорочного Зачаття, себто від святости звершенішої від святости найвищих святих і росла в тій святости життям, відданим Всев[ишньому] Богові, безнастанною працею молитви і жертви, з небесною благодаттю вищою і повнішою від тої благодаті, що була участю небесних Ангелів. Відтак Христос Спаситель Сам через ціле Своє життя, працюючи над освяченням душі Пре[чистої] Діви, вів Її дорогою терпінь, жертви і молитви аж до хвилі, коли, стоячи під хрестом, своєю жертвою доповнила жертву Євхаристичну Христа Спасителя. Тим то той вияв любови Пр[есвятої] Д[іви] Марії виплwивав з чесноти любови до Бога і людей так взнесеної, так Божої, що ніякій розум людський ані ангельський не може оцінити величі тої святости і жертви. І коли під хрестом приносила ту жертву, коли Божою любов'ю обнімала ціле людство, за яке Христос умирав непонятою любов'ю [до] ближніх, коли тою любов'ю обнімала і всіх ворогів, себто людей, що своїми гріхами Христа розпинали, тих жидівських архієреїв, книжників і фарисеїв і тих темних і нерозумних людей, що наповняли Єрусалим дикими своїми криками: "Розпни, розпни", коли любов'ю [до] ближніх обнімала усі поганські народи світа, коли за всіх з любови до Бога, з любови до Христа разом з Христом приносила Всевишньому Богові Євхаристичну Жертву Хреста, долучаючи до неї жертву свого життя, почула слово Христа, що вказував може очима на Ап[остола] Йоана і говорив: "Се – Твій Син".

Якщо було можливе побільшення жертви, новий біль, додаючи до усіх дотеперішніх болів, то слово Христа мусило матері завдати той біль. Ще довго про жертву Христа думала, обнімаючи ціле людство любов'ю до ближнього, не була поставлена перед тим яскравим зіставленням, наведеним перед Її душею тим словом Христа. Очевидно, зрозуміла, що Ап[остол] Йоан мав бути для Неї Сином тим самим титулом, яким і тим словом Христа ставали синами усі ті, за яких Христос умирав. "Так, вони то мають мені заступити Тебе, мій Сину? Трачу Тебе, віддаю тебе і в заміну дістаю їх, тих поганих і безбожних, тих, що Тебе на смерть судили, що Тебе мучили, розпинали, їх за Тебе? Чи ж маю разом з ними бажати Твоєї смерті, щоб увільнити Вараву? Варава має мені Тебе заступити? І не тільки Варава, але ті довгі ряди, що з Юдою Тебе наново розпинатимуть і святокрадськими Причастями топтати, на землю проливати Найсв. Кров Твоєї Євхаристії. Я жертву свою лучу з

Жертвою Твоєю, Сину мій! Я готова з Тобою умирати, й готова доповняти Своїми Жертвами, що буде бракувати Твоїй хрестній жертві для спасенія людей. Але в ту жертву за ворогів, в ту любов до Твоїх ворогів вложити ціле материнське серце, так щоб їх прийняти за рідних дітей? Вараву, Юду сином називати і любити серцем матері – чи можеш і тої жертви від мене вимагати? Чи вимагаючи її, не відбираєш мені то одно-однісіньке, що мені лишалося, – материнство? Та жертва, якої вимагаєш, [є] розп'яттям мого материнства. І вже мені нічого не лишиться. Взяли мені одиноку потіху життя, Тебе, мого Сина. Судили Тебе, бичували, плювали на Тебе, розп'яли Тебе. Така була воля Отця небесного, така була Твоя жертва. На все я погодилася, але то, чого тепер від мене жадаєш, то переходить мої сили. То би усі бруди цілого світа, злоба усіх людей мала плювати, топтати, понижати моє материнство. Матір Твоя, Христе, має стати матір'ю Юди і Варави – чи ж це можливо?

Якщо це може бути, хай відійде від мене та чаша, однак, якщо не може відійти, якщо мушу її випити, хай буде воля Твоя. Але, якщо можливе, хай відійде від мене той стид, то пониження, то потоптання, то збещещення того, що у мені найкраще – материнство Бога. Чи ж до того степеня, Отче предвічний, Ти Його опустив, чи до того степеня і на мене цілком Ти забув, що маю стати матір'ю тих многих, зроджених в проституції і з проституції.

Так могла Преч[иста] Д[іва] випрашатися [= просити], бо за прикладом Христа Спасителя Вона мусила перейти через свою Голготу і з Христом сказати "Ляма са вахтані". Але жертву свою довершила і стала Матір'ю людства, християн, грішників, матір'ю кожного з нас зокрема. Бо для кожного з нас зокрема Вона є Матір'ю, і хоч не повторюється внутрішня боротьба, закінчена побідою жертви, над кожним з нас, Її материнське серце показує Отцю небесному жертву, принесену за кожного з нас зокрема. Бо та пречудна душа є так близька Христа, так в ній повторюється ціле життя і ціла жертва Христа, що Вона одна-однісенька поміж всіми сотворіннями має той привілей чи дар з неба, що так, як Євхаристична жертва Христова, Жертва Голгофти приноситься кожної днини, на кожному престолі зокрема і готова повторюватися для кожної душі зокрема в подібний спосіб. Преч[иста] Д[іва] Марія є нашою кожного зокрема Матір'ю, як коли б рідні діти була на світ привела і за рідні діти Отцю небесному повторює і пригадує жертву, зложену під хрестом в хвилі, коли прийняла нас за дітей. Кожного з нас рідна матір готова була може

спасати власною смертю, кожного з нас рідна мати любила материнською любов'ю рідної матері для рідної дитини. Преч[иста] Д[іва] Марія за кожного з нас зокрема принесла жертву рідного сина і тим стала для прибраних дітей більше, ніж рідною матір'ю, бо матір'ю, що для тих своїх дітей не тільки віддала Своє життя, але й більше ніж власне життя, о стільки більше, що ніяка людська бесіда [= мова] не зможе того ані описати, ані висказати [= висловити].

II

Такою любов'ю любить Пресв[ята] Діва людей і з такою любов'ю випрошує для них усі ласки, потрібні до спасення, такою любов'ю заступається за них, щоб відвернути від них Божий гнів. А коли хочемо тій материнській любові ближче придивитися, зрозуміємо, що так є, і тоді за помічю Б[ожої] благодаті будемо до нашої Матері в небі прибігати з ближчим довір'ям і з глибшим довір'ям пересвідчуватися в Її любові і материнській Її доброті для нас.

Пр[есвята] Діва, Марія Мати любить нас любов'ю рідної матері, бо в нас бачить справу рідного Її Сина І[суса] Христа. Справа нашого спасення, нашої святості – це ж справа Христа Сп[асителя]. В нас хто ж того не знає? Справа нашого спасення полягає на тому, щоб ми жили надприродним життям Б[ожої] благодаті. Усе в тім наше спасення, наша святість – се освячуюча благодать Божа в наших душах. Хто в хвилі смерті має ту благодать, щасливий, бо спасений на віки. А та освячуюча благодать – це велика тайна, укрита в глибині душі, тайна не тільки тому, що її не бачимо, що доперва побачимо тоді, коли "виявиться чим будемо", коли "виявиться будемо Йому подібні, бо то бачимо Його як є" (І Йоана 3:2). Божа ласка то велика тайна і тому, то лиш в маленькій частині знаємо, чим вона є. Найліпше ще пояснює ту тайну та наука Б[ожого] Об'явлення, що Б[ожа] благодать це неначе життя Христа Сп[асителя] в нашій душі. Християни, що кормляться Пресв[ятішою] Євхаристією, живуть з Христом і не тільки з Христом, але Христом, себто Христовим життям. Св. Ап[остол] Павло до тої правди часто вертає. Каже, н. пр., що "Христос мені життям" (Филип'ян 1:21). Ще виразніше каже: "Живе в мені Христос" і "Я з Христом прибитий до хреста" (Галатів 12:19). То само значить то дивне слово, що його повторюємо у кожний великий празник замість Трисвятого: "Ті, що в Христа охрестилися, во Христа одяглися" (Галатів 3:27). В "Христа одягатися" значить тільки,

що наповнятися Христовим життям. Св. Апостола праця над вірними полягає в тому, щоби в них Христос "вобразився". Тому каже, наприклад: "Діточки мої, котрих я знова роджу в болях, доки Христос вобразиться в вас" (Галатів 4:19).

Так і Пр[ечиста] Діва, працюючи над вірними, родить їх неначе во Христі, а Пр[ечиста] Діва працює над кожним з нас зокрема, працює більше чим хто-небудь інший на світі, бо працює молитвами; а молитви найважніша, найуспішніша праця для спасіння душі. Тою працею Пр[ечиста] Діва виробляє в наших душах то Христове життя Божої благодаті. Тим то неначе родить для нас і в нас І. Х. Розширяє на нас Його життя, дає нам то життя. Тому і любить нас тою самою любов'ю, що любить І. Х., приймаючи нас за дітей, розтягає на нас свою любов до Христа. Любить нас мимо усіх наших гріхів і слабостей задля І.Х.

Але через те не менше любить нас, для нас працює, нам дає Христа, наново неначе родить Христа. Але це все робить для нас з любови до нас, бо нас любить любов'ю, якою любить Христа.

Очевидно, та наука Б[ожого] Об'явлення велика, свята і нашому слабому розумові лишень в части доступна світлом віри. Але вже то, що знаємо з тої правди, вистачає на те, щоб і ми зі своєї сторони Пр[ечисту] Діву любили як рідну матір і щоб ми старалися в цілому житті жити як щирі і правдиво люблячі діти Пр[есвятої] Богородиці. Тому св. Церква проповідує вірним любов до Пр[ечистої] Діви Марії, можна сказати, усіми майже молитвами нашого св. обряду. Нема відправи, в якій не було би кілька, а то й кільканадцять Христ[ових] молитов, якими христ[иянська] душа виявляє свою любов до небесної своєї Матері. А щоб ще успішніше заохотити людей до тої любови, Церква і давними установами, і новими практиками посвячує Пр[есвятій] Богородиці цілі місяці. І так давно передвічною установою є цілий місяць серпень посвячений почитанню та любови Пр[есвятої] Богородиці. В самій середині місяця: празник Успення, два тижні наперед Піст, яким приготовуємося на той празник, а по празнику, попразденство, що тягнеться майже до кінця місяця. А щоб виразне було бажання Церкви почитати Пр[ечисту] Діву через цілий місяць, а нема звичаю так довгих попразденств, хіба попразденство Пасхи, що триває 40 днів, – Отці наші постановили закінчити місяць Богородичним празником Положенням риз Пр[есвятої] Бог[ородиці] в послідний день серпня.

Ту саму передвічну установу відновлює практика наших часів, одобрена св. Церквою – другий єще місяць посвячувати Богородиці. Місяць травень, коли то з весною зазеленіє св. земля і всі дерева і квіти заквітнуть, тоді привикли люди збиратися по церквах кожної днини, щоб у стіп Пр[ечистої] Діви Марії знайти потіху, розраду і силу та нашій Пр[есвятій] Матері в небі принести поклін любови, вдячности і покірного прохання про все, чого нам треба.

Цього року більше, як коли-небудь, треба нам горнутися цілим серцем на ті Марійські Богослужіння місяця травня, треба нам Пр[есвятій] Богородиці передовсім подякувати за Її велику любов і опіку, якою стерегла нас через два роки большевиків. Багато в тім часі нагрішили безбожники проти Пр[есвятої] нашої Матері. Відвертаючись від Б[ога], відрікаючись Христа, вони заперечували належну Пр[ечистій] Діві честь, та усіма способами людей, а що найгірше, дітей чи молодь старалися відірвати від нашої Небесної Неньки. За ті всі зневаги і образи безбожників треба нам Пр[есвяту] Богородицю перепросити. Любов'ю та ревнішим почитанням треба Її пошанування учинити. Особлившим способом треба нам перепрошувати Її за гріхи і злочини наших рідних братів, за тих, що прикладом большевицьких безбожників відпали від Хр[иста] і за тих, що не перестають Бога ображати самородним большевизмом і безбожництвом.

Але треба їм випросити і покаяння. Пр[есвята] Богородиця так могуча, майже всемогуча, бо може [все] випросити у Свого Сина. Нехай же змилується над нами, нехай здержує Божий гнів і заступить нас перед Божими карами, що задля грішників могли би впасти на весь народ. А відтак поручаймо Її цілу нашу молодь від маленьких немовлят до тої вже дорослої молоді, яка зачинає чисте життя для народу, для Церкви, для родини.

Якби можна цілій тій молоді запевнити горячу любов Небесної Матері, ми запевнили би її більші скарби, ніж ті достатки, які бажаємо для них і для всіх наших родин. Великим скарбом душі є любов до Пр[есвятої] Діви, великим даром з Неба – воля бути щирими дітьми Марії. Родичі, що дітей своїх до того доведуть, лишать їм скарб цінніший від дочасних, хоч би й великих, маєтків, той скарб устереже молодих від неодного упадку, запевнить кожен цінний дар з Неба і поведе їх дорогою святости христ. життя до щасливої вічности в небі.

Пре[святій] Богородиці треба нам в молитвах поручувати і весь наш народ, цілу батьківщину до Дніпра і за Дніпром і випрошувати для них, для нас усіх ласку щирої і правдивої любови [до] батьківщини і усіх тих ласк, яких нам так дуже треба в лютих і сумних часах світової війни. Пр[есвята] Богородиця розуміє наші терпіння, наші потреби і як добра Мати схоче випросити нам розраду і поміч у всіх тих справах, що нас болять.

Тому горніться сего року до тих травневих Богослужень, старайтеся в тім місяці в честь св. Богор[одиці] частіше причащатися, не занедбуйтеся в головному – відмовлюванню кожної днини усіх христ. молитов. Як маєте яку побожну книжечку або ще ліпше Св. Письмо, читайте їх на голос в неділі і свята для цілої рідні і кожної днини прибігайте до нашої Матері і складайте у Її стіп все то, що вас болить, чого бажаєте для себе, для родини, для села, для цілої Церкви і цілого народа. Нехай Вс[емогутній] Бог благословить наші міста, наші села, наші хати і христ. душі, що в них живуть.

Благодать Господа нашого Ісуса Христа.

Писав 14 і 15 квітня 1942 р.

переписано 30.IV.1942.

(1 копія).

† А.

Заголовок "Марія Мати" написаний олівцем над викресленим першим реченням "Місяць Травень посвячений Прав. Богородиці Марії".

Відредагований текст опубліковано у ЛАЄВ (1942, № 5); "Письма-Послання з часів німецької окупації"... – С. 92–100.

Док. № 46

Ювилей Папи

13 травня ц[ього] р[оку] випадає 25-та річниця єпископської хиротонії Папи Пія XII. Зі згляду на воєнні часи і на терпіння майже цілого людства святіший Отець не хоче жодних зовнішніх проявів, якими би християни хотіли Зверхникові всел[енської] Церкви виявити свої чуства і бажання. Св. Отець відправить тільки того дня торжественну Службу Б[ожу] в базиліці св. Петра, а ціла Церква буде лучитися з Папою молитвами і жертвою. До того самого і ми заохочуємо вірних. Молитви за Св. Отця є не тільки знаком приналежности до Вселен. Церкви, але через те саме виявом вдячности для Всев. Бога за той неоціненний дар, і любові до того Христового Тіла, якого Намісник Христа є Зверхником і головою. А любов до Церкви – це перша і найважніша частина любові до ближнього, а через те найвижчий прояв любови Бога. Ми вправді кожної днини, при кожному Богослуженні молимося за Всел[енського] Архієрея і за св. Всел[енську] Церкву, але потреба і нашим вірним пригадувати вагу тої молитви і самих себе заохочувати до того, щоб в ту молитву вкладати ціле серце.

Ніколи не можемо досить пригадувати собі той пресвятий і великий обов'язок любови ближнього. "По сім пізнати Божі діти і діти диявола. Кожний, хто не чинить справедливости, не є від Бога, [а й той] хто не любить своєго брата. Бо се є звіщення, котре ви чули від початку, щоб ви любили один одного не як Каїн..." (I Йоан. 3:10–11). "Ми знаємо, що ми перенесені від смерті до життя, бо любимо братів. Хто не любить брата, перебуває в смерті" (там же 14 стих). "Улюблені, любім один одного, бо любов є від Бога і кожний, хто любить, від Б[ога] родився і знає Бога. Хто не любить не знає Бога, бо Бог є любов". (I Йоан. 4:7–8). Любов до ближніх, до всіх ближніх, до всіх людей, за яких Христос пролив Свою кров, найліпше проявляється в молитвах за Церкву і за її Зверхника – Римського Архієрея. Кожна людина з прихода бачить лишень то, що безпосередньо її обходить, тим то навіть у добрих християн любов до ближнього сягає так далеко як зір. Любимо передовсім тих, що нам найближчі і з якими живемо, що нам їх в житті неначе потрібно. Закон Христа підносить ту слабу людську волю і розтягає її любов до цілого світу.

Христос учить любов'ю обнімати ціле людство разом зі всіми ворогами і з тими, що нас кривдили і кривдять. Така Христова любов є сповненням цілого закона (Римлян 13:9). Хто любить, сповняє усі заповіді Божі. В тім однім слові замикається ціла наука Христа і ціла християнська праведність: "Бо весь закон виповняється в однім слові: Люби ближнього свого, як себе самого (Галатів 5:13). Тому Христос називає заповідь любові "Своїм законом" і бажає, щоби собі люди по тім пізнавали Його учеників. Любов наша до ближніх має бути така, як любов Христа, аж до віддання життя за них, до пролиття крові. "Нову заповідь даю вам, щоб ви любили один одного, як я полюбив вас, щоб і ви любили один одного. По сім спізнають вас і що ви мої ученики, коли любов матимете між собою". (Йоан. 13:34). А що "Він свою душу положив за нас, і нам треба класти душі за братів". (I Йоан. 3:16).

Молитва за Церкву – це школа такої любові до всіх людей. Коли молимося за Церкву, наша молитва має таке значення, що бажаємо усім людям тих ласк і Божих дарів, які дає Церква. Бажаємо їм пізнання Євангелія, що його Церква проповідує, і достойного приняття Св. Таїнств, які Церква роздає, праведного христ. життя, котрого дорогою веде Церква, і всіх тих ласк христ. життя, котрі нам випрошують молитви Церкви, себто молитви усіх вірних за Церкву і за ближніх. Нехай же наші щоденні молитви за Св. Отця, за єпископів, за Церкву будуть дійсно проявами любови до ближнього.

В тім дусі 13 травня або в день Христового Вознесіння всі оо. душпастирі відправлять Сл. Б. в наміренню злуки своїх молитов з молитвами Вселен[ського] Архієрея. Будемо просити для Нього про Божу мудрість з неба, так потрібну в так незвичайно тяжких часах, про здоров'я і довге життя і про Боже благословення для всіх намірів і праць для добра Вселен[ської] Церкви.

Відповідною проповіддю, при якій душпастирі перечитають то наше коротке слово, пояснять народові вагу того получення з Всел[енським] Архієреєм в Його намірах і молитвах і заохотять людей до жертви, хоч би найменшої на "гріш св. Петра". В тих складках більше йде про намір наших сердець, як про дійсну жертву. Наразі грошей не можна послати до Риму, перешлемо тоді, як буде можна. Тому нехай кожний вірний дасть хоч би найменшу лепту. Нею лучиться з

Церквою і проявляє щире серце для свого найвищого церковного Зверхника.

Писав 17.4.42.

† А.

[Олівцем дописано зліва перед датою і підписом “В М.О. у А.Є.”].

Опубліковано: ЛАЄВ, 1942, № 5 під заголовком “Єпископський Ювилей Папи”; Письма-Послання з часів німецької окупації... – С. 90–92.

Док. № 48

Ч. 105

Проголошення рішень Єпарх[іяльних] Синодів

Не маючи можности задля браку паперу видати друком майже приготованих до друку трьох томів книги “Діяння, декрети і правила АЄп. Соборів з літ 1940, 1941, 1942”, стараємося в АЄп. [Відомостях] видати бодай правила і деякі декрети, які нам видаються важнішими. При тій нагоді мусимо предложити науку св. Церкви та церковного права про єпархіяльні Собори. Між правилами більша часть є увагами, вказівками, радами, даваними духовенству, щоби його душпастирська праця ставала успішнішою. При них не приходиться говорити про обов’язуючу силу, вони не накладають на священиків ніяких нових обов’язків. В декретах єпархіяльний єпископ, митрополит після наперед обдуманого і свобідно виконуваного плану звертає духовенству увагу на ті сторони душпастирської праці чи духовного життя самих священиків, в яких спостерігає щось до одобрення, як зміни або поправлення.

На підставі тих уваг передсоборова сесія і приготовні сесії Собору приготовляють, обговорюють і приймають правила, які предкладають [= подають] торжественій сесії Собору до прийняття. А що ті правила є твором соборових отців, а на Собор є запрошені усі священики єпархії в хвилі їх проголошення на торжественній сесії, приймають їх священики як власні постанови, як програму праці над собою і над вірними. І зачинають їх впроваджувати в життя. Між тими правилами находяться і такі, що є правдивими законами, які в совісти кожного священика в єпархії обов’язують.

Тому, зачинаючи друком проголошувати соборові правила, мусимо Всеч. Духовенству пригадати науку про єпархіяльні закони [і] про різницю соборових законів і законів, виданих самим єпарх[іяльним] єпископом, про хвилю, в якій зачинають обов’язувати, про вагу того обов’язку. В кінці про способи, в яких можуть перестати обов’язувати.

А передовсім треба ствердити, що одиноким законодавцем в єпархії є єпархіяльний єпископ, а в случаю його смерті – собор крилошан. Є правдою віри, що єпархіяльні єпископи мають таку

судовласть, що можуть видавати обов'язуючі в совісті єпархіяльні закони. Усі богослови є тої думи, що це наука віри. Наведемо тільки слова ученого Папи Венедикта XIV, який наводить много текстів богословів і правників, які збирає в тому висказі: Ніхто не може без нарушення віри відмовляти єпархіяльним єпископам судовласть до зв'язування законами своїх вірних, яким вони мусять піддаватися (Nemo salva fide potest iurisdictionem illis (episcopis) abiudicare suas oves legibus obstringendi, quibus obtemperare cogantur. (De Synodo dioecesana Lib. XIII cap: IV III). Ту правду віри доказують уступи Св. Письма, в яких сказано, що єпископи є "поставлені Св. Духом, щоби пасти Церкву Божу" (Діяння 20:28) і тими словами, котрими І. Хр. дав Апостолам власть в'язати і розв'язувати. Тому усі правники уважають за основний принцип, що соборові закони становлять партикулярне право, яке обов'язані є заховувати усі ті, що живуть на території єпархії.

Годяться також правники на те, що до заховування єпархіяльних законів обов'язані є і ті монахи чи законні конґреґації, які мають привілей, т. зв. екземпції або ставропігії, себто які вищою церковною владою є вийняті з під влади єпарх[іяльного] єпископа. Мимо того привілею, вони обов'язані тими єпархіяльними законами, що відносяться до душпастирування і справування Св. Таїнств. Так рішив і Триден[ський] Собор в 25 сесії розділ: "Про монахів". Монахи вийняті з під судовластя єпарх[іяльного] єпископа є, крім того, зв'язані єпарх[іяльними] законами і в случаях, в яких єпископи мають судовласть делеговану Ап. Престолом. Вкінці і в тих випадках, в яких вірні соблазнялися би незахованням [= недотриманням] ними приписів, захованих цілим духовенством або й всіми вірними, як н. пр. незаховуванням посту, наложеного на всіх вірних якимсь єпархіяльним законом. В такому случаю, хоч від заховування того закона є свобідні титулом ставропігії, мусять однак йому повинуватися титулом уникання соблазну.

Єпархіяльні закони є законами територіяльними, тому не обов'язують вірних чи священиків, перебуваючих поза границями єпархії. Тим різняться від приказів чи поручень, виданих єпарх[іяльною] владою поодиноким особам. Ті обов'язують і поза границями єпархії. Законом обов'язаний і той, що вийшов з границь єпархії, щоб увільнитися від обов'язку, щоб обманути закон (in fraudem legis). Закони

єпархіяльні видані єпископом поза синодом, обов'язують так само як закони видані в синоді, але тільки тоді, коли є правдивими законами, не розпорядками або статутами з природи річи даними до часу зі згляду на якісь переминаючі обставини. До видання єпарх[іяльного] закону потрібно, щоб єпископ засягнув ради собору крилошан, хоч їх згоди не потрібно. Один єпарх[іяльний] закон, що може бути і звичайним розпорядком, а виданий поза собором, обов'язує тільки до смерти єпископа, а тим є застереження у т. зв. резервованих случаях.

Тим-то закони, видані в єпархіяльному Соборі, називаються сталими, чи вічними (perpetua). Це не означає, очевидно, щоб такий закон не міг бути скасований. Не тільки єпископ, який закони видав, але й кожний наслідник може це зробити. Тому то, коли є два соборові рішення собі противні [= що собі суперечать], обов'язує тільки послідне рішення, бо "право пізніше усуває попереднє" (ius posterius derogat priori).

Крім відкликання чи скасування закона, є ще два способи, в яких єпарх[іяльний] закон перестає існувати. Першим є случай, що вірні в єпархії від першої хвилі закона не приймають і навіть не зачинають заховувати, а другий – то по прийняттю закона усуваються від нього противним правним звичаєм. Щодо першого, треба передовсім сказати, що взагалі закони, а особливим способом церковні закони, не залежать від прийняття чи одобрення народа. Тому закон неприйнятий є зразу вповні важним, і грішать вірні, не слухаючи його. Закон перестає існувати з волі законодавця, який не може хотіти обов'язувати підлягаючих його судовластю, коли заходить такий спротив проти свого закона. Коли знає про той спротив і легко міг би домагатися послуху, а того не робить, тим самим мовчаливо закон відкликує. Коли не знає про спротив, треба уважати закон вже не обов'язуючим. Значно довшого часу треба на те, щоб обов'язок зразу прийнятий усунути наступаючим [= наступним] противним правним звичаєм. Такий звичай стається законом, але тільки тоді, [а)] коли є раціональний, себто не противний праву Божому і природному, ані не зганений приписом церковного права, коли [б)] не був введений на перекір законодавцеві, [в)] коли принятий добровільно і заховуваний більшою частиною суспільства і в більше случаях не поодиноких, а часто повторюваних. Вкінці, коли був одобрений згодою законодавця не так особисто і виразно висказаною, як радше того законною згодою, що є висказана в загальних законах, канонах або звичаях, одобряючих

звичаї, які становлять [= рішають], що такий звичай усуває противний закон. Такий звичай з тими всіми прикметами стається законом по довшому приміненню через цілу суспільність. Кілько на те потрібно літ – річ непевна, можна тільки сказати, що звичай, противний цивільному законові, рівняєся в тім згляді, звичаєві противному церковному законові. Це зависить в часті від того, як важний і як від давна прийнятий був закон, що його усуває новий звичай. Найменше потрібно 10 літ, а найбільше 40, або 100-літнього звичаю.

Від обов'язку заховування єпарх[іяльного] закону може єпарх[іяльний] єпископ увільняти диспензою. На таку диспензу не треба згоди собора крилошан. (До диспензи треба однак раціональної причини.) [У дужках викреслено. Див.: Письма-послання з часів німецької окупації. – С. 104: "На таку диспензу не треба згоди собору крилошан, а тільки раціональної причини"].

Єпарх[іяльному] єпископові не вільно давати диспензи від законів провінц[іонального] Собору. Собор провінц. є вищий від поодиноких єпископів і від митрополита. Тому закони провінц. Собору є законами вищої влади для них. Такі рішення провінц. Собору можуть бути змінені чи усунені таким самим противним звичаєм, або й новим рішенням провінц. Собору навіть тоді, коли такі рішення є одобрені Ап. Престолом. Таке одобрення звичайно не змінює характеру провінціонального чи єпархіяльного закона. (То одобрення Престола) [у дужках викреслено] може мати такий характер лиш тоді, коли без нього рішення собору не мало би ніякої обов'язуючої сили. Воно є таким для т. зв. народних соборів, або державних соборів, до яких належать єпископи одного народу чи одної держави. Такі собори не є зібраннями знаними у церковному праві, яке узнає тільки наради єпископів, що належать до одної провінції зглядно патріархату. Такого, себто потрібного до важности, одобрення Ап. Престолом потрібно і т. зв. єпископським конференціям, себто неканонічним з'їздам чи нарадам єпископів. Таке одобрення називають ессенціональним в протиставленню до акцидентального, що відносяться до собору, який має право видавати важні закони. Перше стається неначе законом Ап. Престола, не зміняє характеру закону і тому може бути знесене або змінене другим собором. Так само в візантійському праві тестамент, навіть затверджений імператором, міг бути змінений.

Зі зглядy на важність такого одобрення провінціональних соборів, наведу тут ще іншу різницю. Ап. Престол може провінц. собор одобрити, або способом загальним *in forma communi* або *in forma specifica,* себто може їх одобряти по докладних дослідах і студіях над поодинокими рішеннями собору і тоді уживає способу говорення чи клявзулі *motu proprio atque ex certa scientia* або без тої формули при загальній умові церковного права, що ті рішення були справедливі, відповідні і не були противні ані канонам церковним, ані декретам Тридент[ського] собору, ані Апостольским конституціям. Статути, першим способом одобрені, набирають сили закона Ап. Столиці. З наших провінц. соборів ні один не був тим способом апробований.

Вертаючи до законів єпархіяльних Соборів, скажемо, що вони зачинають обов'язувати з хвилею їх проголошення на Соборі, себто на торжественній соборовій сесії. Не може бути торжественнішої форми проголошення як така. Тому вона природно є хвилею, в якій закон зачинає обов'язувати. Ті отці, які не є приявні на сесії, про той обов'язок можуть ще не знати, і через те не сповняти свого обов'язку без вини. Очевидно, то безвинне незнання уступає в хвилі, коли довідаються про проголошення. Може, однак, Собор, чи радше єпарх[іяльний] єпископ на Соборі і за згодою Собору, приписати іншу хвилю початку законної ухвали. Так в Соборі з р. 1941 всі обрядові правила, які відносяться до Служби Б. Св. Йоана Зол[отоустого], мали зачати обов'язувати доперва з початку 1942 р. Рішення римської Конґреґації, при якому було заповіджене видання осібного ще Типікону, зробило конечним деякі зміни і доповнення тих обрядових правил. Вийшло положення таке, що з ухвалених Собором правил деякі обов'язують, деякі рішенням Конґреґації або змінені, або усунені. А що праця над порівнянням тексту рим[ського] Літургікона з правилами нашого Собору досі Собором не зроблена, можна положення так означити, що ті правила зістали сумнівними і той сумнів через який час єще потриває, себто до хвилі отримання римського Типікону і примінення [= узгодження] наших правил до нього і до римських видань. Через те ["Письма-послання з часів німецької окупації. – С. 105: "Одначе..."] праця собору над тими правилами не оказалася однак безхосенною навіть з поверхового порівняння наших правил з рішеннями і виданнями Конґреґації, показуючи, що в переважаючій більшости наші

правила відповідають вповні римським рішенням і тільки в кількох пунктах від них відступають. Римська комісія пішла в дуже многих пунктах за нашими радами і римські рішення одобрило неначе нашу працю на Соборі.

Писав в тиждень Мироносиць в 20–24. квітня н. ст. 1942.

Причину подання двох однакових чисел 105 встановити не пощастило. Очевидно, тут вкралась помилка.

Опубліковано: ЛАЄВ (1942 р.), № 3–4 (початок), № 5 (докінчення). "Письма-Послання з часів німецької окупації". – С. 41–43, 103–105. Діяння і Постанови Архієпархіальних Соборів 1940–1941 рр.; 1942–1943 рр., під проводом слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького (Winnipeg: Central Jubilee Committee of the Ukrainian Catholic Church, 1984. – P. 43–45, 90–92).

Док. № 49

До тих, що на Пасху не сповідалися

[Олівцем дописано зліва: "до А.В. на май"].

Заки зачну відзиватися до тих, що не сповідалися на Пасху і яких списи присилають мені духовні отці, щоб зокрема до кожного писати, відзиваюся до всіх разом. Отці душпастирі перечитають це письмо у всіх церквах матірних і дочерних, додаючи до моїх слів ті потрібні пояснення і доповнення, щоби конечно усіх заохотити до сповнення в кінці свого обов'язку, яке з року на рік відкладають, наражуючи себе на страшну небезпеку.

Чи ви цілком вже не дбаєте про вічне спасення? Чи для вас цілком обоятне [= байдуже], де по смерти підете, чи у вічну радість з благословенними, чи у вічний огонь в проклятими дияволами? Чи ви не видите, що не можете бути спасені, коли для спасення нічого не зробите?

Чи ви не чули ніколи Христової притчі про 10 дів, з котрих половина тільки спаслася, а друга половина є в оповіданню Христа образом і символом тих, що пропадають на віки. Христос називає їх – нерозумними дівицями, а ви, відкладаючи покаяння, поступаєте гірше від них і ставите себе в гірше положення перед страшним маєстатом Всев. Бога, Судії живих і мертвих. Вони, коли спостерегли, що їм може забракнути оливи до світильників, себто Божої благодати до життя душі, просили мудрих позичити їм, а коли ті відмовили, пішли купувати. Видите, вони дбали про те, старалися, хотіли купити, а опісля і молилися, кричали: "Господи, Господи, отвори нам", а однак почули страшне слово: "Не знаю вас". Що ж вас чекає, коли не сповняєте і 1/10 частки того, що там ті нерозумні дівиці?

Чи ви не чули притчі про таланти, коли прийшов пан робити рахунки зі слугами, і коли кожний відбирав нагороду за свою працю? Послідній підніс панові цілий даний собі чи радше позичений талант, не змарнував його, а однак почув страшне слово: "Непотрібного слугу вкиньте в тьму кромішну, там буде плач і скрегіт зубів". А ви даний вам талант так марнуєте, дари природні тіла і душі, а дари благодаті: Хрещення і інші Таїнства Христової віри, а кілько ласк, кілько дарів? Чи ж не боїтеся, що почуєте і ви люте слово: "Лукавий слуго і лінивий", – коли ви гірш від тамтого в притчі. Він о ціле небо ліпший від вас.

А коли в церкві священик читає притчу Христову о Божім Суді, чи не боїться почути то слово: "Ідіть від Мене, прокляті". Бо де ж ваші милосердні діла, де ж любов [до] ближнього, де ж убогі накормлені чи приодіті?

Чи ви не знаєте, що записане в Св. Письмі, що треба нам "со страхом і трепетом над спасенням своїм працювати" (Фил. 2:12). А де ж у вас праця над спасенієм? Де ж страх перед Божим судом? Живучи, як ви живете, не можна спастися, не годиться так жити. Наражаєтеся на певне засудження. Чи ж ви не чули ніколи, що пише в своїм Посланні св. Петро (I Петра 4:18): "Коли праведний ледве спасається, то безбожник і грішник де буде міг показатися?"

"І праведеним, тим, що часто сповідаються, трудне спасеніє, їм треба зусилля і праці і їм треба покаяння і покори, на чім же ви опираєте думку, що спасетеся, коли нічого з того не робите, чого потреба. Не тільки не дбаєте про те, щоб кормити свою душу Найсв. Тілом і Кров'ю Спасителя Христа, не тільки не зливаєте з душі гріховного бруду, який само життя наносить, але стягаєте на себе Б[ожий] гнів проклньонами, нечистою, людською кривдою, безбожними бесідами і такою байдужністю на всьо, що святе. Мимо [= замість] жити по Божій волі, ідете дорогами похоті "в розпусті і пристрастях, піянстві" (I Петра 4:3). Прямо стягаєте на себе скору погибель (2 Петра 2:1).

Встидаєтеся признатися до своїх гріхів в сповіді? Як же ж потрафите перенести той стид, коли всі ваші діла, ваші гадки будуть виявлені на Христовому суді? Коли на Божому суді отворять всі книги совісти, в котрих записані ваші гадки, слова і діла. Стидаєтеся сповідатися перед знакомим священиком? А хто ж вам каже якраз до нього йти? Хто ж вам боронить сповідатися у такого, що вас не знає? А коли не було вам стидно грішити, то най же не буде стиду і упокоритися.

Покора лікує гріх, та покора потрібна, не бійтеся її, хоч лік гіркий, треба його випити. Та тільки про те йде, щоб вернуло здоров'я, і не можна відкладати повороту до здоров'я ,не можна іскати якоїсь іншої ліпшої нагоди. Бо хто вам сказав, що дожиєте до других великодних свят? Чи ж ви бачили много людей, що рік, а навіть місяць перед смертію напевно знали, що умирають. Навіть недужі, по яких всі видять, що зближається їм остання година, надіються ще на будуче, роблять всілякі пляни.

Кажете, сьогодні або завтра підемо в те місто і перебудемо там рік і торгуватимемо і гроші матимемо. Ви, що не знаєте, що завтра буде. "Того, що є ваше життя, карою є, що ж на короткий час являється, а опісля ізщезне". (Як[ова] 4, 13:14).

Ви прецінь не хотіли би умирати в такому стані, в якім ви сьогодні, себто в стані тяжкого гріха. Бо ви в стані тяжкого гріха, бо й то вже тяжким гріхом опустити на Пасху Св. Причастіє – це гріх непослуху для св. Церкви, нашої матері. Хоч би ви іншого гріха не мали, той один вистарчить на засудження, той один гріх робить, що ви заслугуєте на відкинення від Бога.

Життя християнське, дорогі браття, таке, що виглядає як тісні ворота. Дорога, що веде до спасення вузька, потреба труду і праці, щоб нею йти. Так жиючи, як живете не тільки можливе, але правдоподібне, що пропадете на віки. Ось пригадайте собі то слово Христа: Хтось Його питав: чи мало є таких, що спасуться? Христос відповів: Старайтеся увійти через тісні ворота, бо многі, кажу вам, будуть старатися увійти і не зможуть. А коли встане господар дому і зачинить двері, зачнете на дворі стояти та стукати в двері, кажучи: Господи, відчини нам і, відповідаючи, скаже вам: не знаю вас, звідки ви. Тоді зачнете говорити: ми їли перед Тобою і пили на наших дорогах, [як] Ти навчав і скаже: кажу вам, не знаю вас, звідки ви? Відступіть від мене всі, що творите неправду. Там буде плач і скрегіт зубів. (Лука 23: 24-27).

Дивіться, – стукають у двері, впрашаються, хотять – запізно, двері замкнені. Уважайте ж, дор[огі] Брати, ви сего року не сповідалися в Великодні свята, не відкладайте сповіді на другий рік, не чекайте другої Пасхи, кожної днини можна сповідатися, а хто в тяжкім грісі, той і мусить сповідатися. Не чекай заходу сонця, нехай сонце не заходить на душу, сплямлену тяжким гріхом. Не відкладай до завтра, як можеш сьогодня, то справа занадто важна, занадто свята, щоб годилося бути таким байдужим. Совість віддавна закидає тобі гріх, може не один, може много тяжких гріхів, – може святокрадські сповіді і Причастія, може затаєння в сповіді тяжких гріхів, може Причастіє без стану освячуючої Божої благодаті і не маєш тої сили, щоби встати як блудний син і вернути до милосердного батька, що чекає на тебе. Не маєш тої сили, бо не просиш про неї.

Покаяння – це дар з неба, про який треба усильно і покірно просити. Ти навіть не маєш охоти каятися, бо ти не просив і про ту добру волю. А що від часу до часу приходить тобі на думку: може би висповідаться – то й це Божий дар, благодать Б[ожа], неначе стукає до твого серця і кличе до покаяння.

Не будь же глухим на той поклик і на голос Церкви, що тебе напоминає. А якщо твої гріхи дуже тяжкі, як ти, сердечний Брате, не сповідався від довгих літ, або як ти може від дуже давна добре не сповідався, як може через ціле життя затаював найтяжчі гріхи в сповіди, то постанови тепер висповідатися у тім місяці нашої Небесної Матері.

Її віддай ту сповідь, поручай своїй Матері тяжку недугу своєї душі, Її проси про все, чого треба до здоров'я. Нехай Она возьме тебе за руку, нехай поведе, навчить, нехай випросить ласку щирого покаяния, доброї сповіди і святого Причастія. А коли Преч[иста] Діва доведе тебе до того Причастія, вже на будуче не вертай до давних гріхів, а передовсім не вертай до тої небезпечної практики довго відкладати сповідь. Зараз на другий день по Причастію, якщо можеш, приступи другий раз до Причастія, як довго душа чиста і совість не закидає тяжкого гріха, можеш причащатися без сповіди. Запричащайся бодай 3-4 рази, тим надолужені задавнені Причастія і задавнені гріхи, тим здобудешся може на Божу любов і любов ближнього, про яку написане, що покриває множество гріхів. І вже зачни нове життя, вже зачни приготовлятися на ту хвилю, коли Бог тебе до себе покличе. Не знаєш, кілько літ Бог призначив ще жити, може їх вже не много, нехай же вони будуть літами праведного християнського життя. Най будуть такими, яким повинно бути життя християнина – приго[то]вленням до вічности. Терпеливим несенням хреста і збиранням заслуг і вірною щирою службою Всев. Богові, котрому най буде честь і слава во віки. – Амінь.

Писав 25 квітня 1942 н.с.

† А.

Нумерація М.О. відсутня. Текст опубліковано: ЛАЄВ (1942, № 5. – С. 79–82), а також: Письма-Послання з часів німецької окупації. – С. 100–103.

Док. № 50

Ч. 106

Апробата Катехизму Салєзіян

Текст відсутній.

"Салезіянське монаше згромадження "Товариство Святого Франциска Салезія", скорочено – "Салезіяни Дон Боско" – засноване італійським священиком о. Джованні (Іваном) Боско (1815–1888). Є вселенським за своєю діяльністю. Головним завданням отців і сестер Салезіян є виховання молоді з бідних середовищ. Форми салезіянської діяльності: молодіжні клуби, школи і професійні училища, інтернати й гуртожитки, місії. Основна харизма – євангелізація та катехізація молоді як виховна засада.

В українській Церкві оо. Салезіяни стали відомі вже з кінця XIX ст. У 1897 р. о. Кирило Селецький з Перемиської єпархії видав книжку "Отець Іван Боско – його життя і діло". У 30-х роках XX ст. перемиський владика Кир Йосафат (Коциловський) уповноважив двох своїх священиків створити українську гілку цього згромадження.

У 1932, 1937, 1938, 1939 рр. в Італії, у місті Торіно, колисці салезіян, пройшли вишкіл 30 українських юнаків. Війна перешкодила їхньому поверненню в Україну. Після війни Салезіяни плідно працювали у діаспорі (Аргентина, Італія).

З відродженням Української Греко-Католицької Церкви у Львові при храмі Матері Божої Остробрамської на вул. Личаківській українські Салезіяни з діаспори разом з львівськими співбратами розпочали свою працю. З 2001 р. поширили діяльність на східні українські землі, мають видавництво у Львові.

Катехизм, представлений до апробації, виявити не вдалося.

Док. № 51

Ч. 107

М.О. повідомляє усіх богословів, що скінчили 4-й рік Богосл[овської] Академії, а не мають спроможності кінчити 5-й рік, що, наколи схотять стало працювати в Ап. Адміністратурі Лемківщини і Ап. Адміністратор їх там прийме і поручить святити, можуть одержати рукоположення на єреїв.

Від М.О. дня 19.VI.1942.

Під заголовком "У справі свячень питомців після IV року богословії" опубліковано у ЛАЄВ (1942., № 6), а також у: Письма-Послання з часів німецької окупації. – С. 164.

Док. № 52

Ч. 108

Подаємо до відома, що священик, який не має обов'язків затяжених за богослужебні стипендії більше, як може до кінця жовтня відправити, може від мене дістати стипендії, коли дасть слово честі на вище означену обставину і на це, що в порядку утримує книжку, в якій записує усі приняті зобов'язання з днем, коли обов'язок принятий, і дату, коли сповнений обов'язок.

Львів, 1 Серпня 1942.

Опубліковано під заголовком "В справі місалій" у: Письма-Послання з часів німецької окупації... – С. 214.

Док. № 53

Ч. 109

М. О. поручає книжку А.Коха: "Homiletisches Handbuch" в 10 томах, з котрих вийшло вже 5 як знаменитий підручник для праці проповідників. На кожний предмет богослов'я, аскези і катехизму знаходиться в нім дуже обильні збірки текстів Св. П[исьма] і оо. Церкви, а до того і премного прикладів з історії і життя. Можна спровадити через краківську книгарню в Кракові, ціна за 1 том – 11.40 RM.

Від М.О. 6.VIII.1942

Опубліковано у ЛАЄВ (1942 р., № 7–8) під заголовком "Нові книжки", а також у: Письма-Послання з часів німецької окупації... – С. 214.

Док. № 54

Ч. 110

На случай, коли би потрібні були роботи в полі в празники Преображення і Успення, або влада домагалася тих робіт, не узгляднюючи ті празники, або в місцевостях, де є робітники, що в ті дні мусять працювати і не можуть брати участь в Сл. Б., М.О. уділяє всім священикам власть, дану Ап. Престолом відправляти Сл. Б. вечером о 7 год. по 4-годиннім пості. Вірні по такім самім пості можуть в ті дні приступати до св. Причастія.

При тій нагоді покликую духовенство і вірних непротивні Божому законові зарядження влади совісно виповняти, в даному случаю ужити позволення даного весною Ординаріятом зі згляду на потреби рільної господарки працювати в неділю і свята.

Від М.О. Львів 14.VIII.1942.

Опубліковано під заголовком "У справі пільних робіт у неділі і свята та віддачі континґенту" у ЛАЄВ (1942 , № 7–8), а також: Письма-Послання з часів німецької окупації, – С. 210–211.

В останній публікації наявний абзац: "Священики при тій нагоді повинні як прикладом, так і радою помогти хліборобам сповнити важкий обов'язок зложити в приписаному реченці [= терміні] континґент. Чи то як члени комісії, чи поза нею повинні ужити цілого впливу, щоби розложення тягару на поодинокі села чи поодиноких господарів відбулося по справедливості і відповідало дійсній спроможності кожного господаря. То дається осягнути тільки тоді, коли всі матимуть добру волю сповняти свій обов'язок. Хто усуватиметься від свого обов'язку, той спихає тягар, що може перевищає вже спроможність на ближнього і може наражає себе і сусідів на небажані наслідки". Подана дата 1 серпня 1942 р.

Док. № 55

Ч. 111

Про почитаніє людей, невписаних Церквою в ряди святих, релігійним культом.

Окремого тексту до числа 111 не знайдено.

Опубліковано: Письма-Послання з часів німецької окупації... – С. 201 [в кінці декрету Архіепархіяльного собору з 1941 р. під заголовком "Почитання святих"].

Док. № 56

Ч. 112

М. О. пригадує, що з днем "Поклону св. Кайданам св. Ап. Петра" зачинається Євхаристійний тиждень унійних молитов, Вс[еченсі] оо. душпастирі перечитають народові одно з многих письм з минулих літ, про з'єдинення церков і заклик Конґреґації з 14.XI.1941 "АЄп.Від.", ч.1

Опубліковано: Письма-послання з часів німецької окупації... – С.296.

Док. № 57

Ч. 113

М. О. пригадує, що 12.III припадає річниця коронації Папи. Тому, що правдоподібно не будемо могли завчасу видати більшого письма, поручаємо перечитати народові одно з наших письм, виданих перед війною, про церковну єдність і в день річниці відправити як звичайно Богослуження з приписаними молитвами і проповіддю.

Від М.О. 20.XII.1942.

Опубліковано: ЛАЄВ (1942, № 12) під заголовком "У справі річниці коронації Папи"; Письма-Послання з часів німецької окупації... – С. 296.

Док. № 58

Ч. 114

Про занедбування обов’язків катехизування молоді

Від М.О. 7.VI.1943

У рукописі текст відсутній. Опубліковано у ЛАЄВ (1943, № 6–7), а також: Письма-Послання з часів німецької окупації... – С. 416.

***

Док. № 59

Львівські Архієпархіяльні Відомості,
Річник LVII, Львів, січень 1943, ч. 1
ЛАВ [ЛАЄВ]*

Усіх священиків, присутніх у Львові, запрашаю [= запрошую] на сесії, які стало відбуваються в кожний четвер о год. 11 перед полуднем.

Виставити на двері капітули. [Дописано олівцем].

Л.А.В.

Публікації не виявлено.

[*] Текст відсутній. Річник ЛАЄВ LVII за 1943 р. містить №: 1–2 (січень–лютий); № 3–4 (березень–квітень); № 5 (травень), № 6–7 (червень–липень); № 8–9 (серпень–вересень). У № 1 за 1943 р. опубліковано: Послання до духовенства і народу. (Поклик до покаяння). Декрет про духове чоловіковбивство, себто соблазн. Про ліберальну совість. З Декретів АЄП Собору 1942 р. Зарядження і оповістки. Хроніка.

***

Док. № 60

Ч. II [I] [ЛАЄВ] 4.II.1944*

Досвід останніх місяців минулого року 1943 навчив нас, що не можна друком видавати “АЄп. Відомостей”. Численні і нічим неоправдані конфіскати, здержування через довгий час поданих до цензури текстів справляли, що нормальне видавництво ставало неможливе. Ми були змушені тими обставинами завісити [= призупинити] видавництво “Льв. АЄп. Відом.”, обіцяючи собі на будуче повні Відомості проголошувати так, як в р. 1940 і 1941, на зібраннях, що ми їх наміряємо скликувати кожного четверга о год. 11 рано. Перечитання на такому зібранні акту “Л.АЄп. Від.” рівняється його проголошенню друком. За автентичний примірник буде уходити [= служити] відпис документу з книжки “Львів. АЄп. Відом.” за р. 1941, 1942... Такі відписи мусять бути заосмотрені підписом одного з нотарів Ординаріяту. Оскільки буде можливе, деякі документи з “Л.АЄ.В.” видаватимемо в зошитах “З Львівських АЄп. Відомостей”, за р. 1944.

У першому числі “Л.АЄп.Від.” поміщаємо то, що не було допущене цензурою.

Нумерація записів у рукописі співпадає з числами зошитів-випусків “З Львівських Архієпархіяльних Відомостей”. Публікації цього тексту не виявлено.

[*] У рукописі помилково подано ч. I як ч. II.

Док. № 61

Ч. 2. Л.А.В. [ЛАЄВ] 5.ІІ.[1944 р.]

Ординаріят під кан[онічним] послухом жадає від усіх оо. деканів і усіх священиків докладних звітів зі всього, що в парохіях і по селах діється. Такі звіти кожний священик обов'язаний щонайменше раз в місяць посилати Орд[инаріяту] і то так довго, як довго можлива поштова комунікація. Коли одначе лучається нагода післати письмо не поштою, усильно прошу про таке справоздання. Справа незвичайно важна. Або до нас не доходять ніякі вісті про найфантастичніші події, [або] доходять пересаджені [= перебільшені] і неправдиві.

Публікацій не виявлено.

Док. № 62

Ч. 3. Л.А.В. 24.ІІ.[1944]

Обов'язок душпастирів лишатися в парохії і в найтяжчих хвилях

Текст у рукописі відсутній. Опубліковано під цим самим заголовком у ЛАЄВ (1944, № 1–3), а також у: Письма-Послання з часів німецької окупації... – С. 433–435.

Док. № 63

Ч. 4. Л.А.В. 24.ІІ.[1944]

Надзвичайні власти [= повноваження] дані деканам і священикам на час перерваної комунікації

Текст у рукописі відсутній. Опубліковано під цим самим заголовком у ЛАЄВ (1944, № 1–3), а також у: Письма-Послання з часів німецької окупації... – С. 435–436.

Док. № 64

Ч. 5. Л.А.В.[ЛАЄВ] 24.ІІ.[1944]

Клятва [= прокляття] за чоловіковбивство

Текст у рукописі відсутній. Публікацій під таким заголовком не виявлено.

Док. № 65

Ч. 6 Л.А.В.[ЛАЄВ] 24.II.[1944].

Опіка над честію жінок і [над] майном неприсутніх [їхніх мужів]
Посланіє

В воєнних часах в кожному селі лишається много молодих жінок, яких мужі через довгий час неприсутні. Чи на роботі, чи у війську, чи по тюрмах, молоді люди відлучені від родини, місяцями караються, не маючи, може, дома природних опікунів-батьків. Їх товариші, зіставши случайно в селі, користають не раз з неприсутности товаришів, щоб наразити їх жінки на нову тяжку небезпеку, яку наносять на них товариші неприсутних їх мужів. Їм видається, що неприсутність мужів є, може, оправданням нав'язати їх жінкам відносини, які ведуть у беззаконіє. Не здають собі справи з того, як не по-християнськи і не по-товариськи осуджують [= оцінюють] положеннє. Неприсутність мужів повинна бути не нагодою гріха, а нагодою християнської щирої опіки над майном, а передовсім над честію і всіми життєвими клопотами опущеної жени. Не видять, засліплені може пристрастю чи гріхом, яку велику кривду ділають тим, що їх називають другами і братами. Не здають собі справи, що кожна й найменша невірність зіставшої вдома жени робить її мужеві чужою і утрудняє і так вже трудне відновлення родинних відносин і супружої любови. Одним нерозважним або пристрасним словом можуть до смерти позбавити брата чи товариша цілого щастя родинного, знищити цілу його долю. Тому, що таке положення може находитися майже в кожному селі, М. О. поручає усім молодим в громаді лицарську опіку над честю молодих жінок. Старшим в громаді не треба тої чести поручати, опіка над нею належить до природних неначе обов'язків і прав старших в громаді. Вони ж мусять дбати про спільне добро разом замешкуючих в однім селі людей. Христ. честь жінки, оборона перед всіми, що поступованням своїм можуть тій честі шкодити, є може першим спільним добром усіх. Де жінка не є безпечна перед бандитськими нападами на її невинність, там життя християнам не може бути миле. Опіка над опущеними жінками і дітьми розтягається очевидно на усі маєткові і дочасні справи. Не потребуємо осібно про них писати, бо хто розуміє опіку над життям і христ. честію невісти, той буде уважати себе обов'язаним розтягати якусь моральну опіку над всіми, що тої

опіки потребують. Бо, очевидно, та христ. опіка розтягаєся на всіх християн, що її потребують, не є правною опікою, до якої обов'язані судові опікуни малолітних. І їх обов'язок зглядом тих малолітних, є в часах війни о стільки важнішим і святішим, о скільки опіка потрібніша. Болісну язву завдають народові опікуни, які дбають передовсім, а часом, і виключно про своє власне добро і добра [= майна] малолітних, якими опікуються, зловживають для себе. Часом тішаться, як думають доброю нагодою збагатитися. Тішаться передвчасно, бо Всев. Бог завсіди [є] опікуном вдів і сиріт і завсіди карає скорше або пізніше кривду сиріт або зло, заподіяне слабшим і невинним.

Хто з вас мав би на совісти такі гріхи, про які тут я спімнув [= згадав], нехай усильною молитвою і щирим сповненням обов'язків християнських в тих якраз приписах Євангелія, нехай одним віддасть то, в чім іншим пошкодив.

Публікацій не виявлено.

Док. № 66

Ч. 16 "АЄп. Відомості" 29.II.1944.

Посланіє

На послідній святочній сесії АЄп. Собору з р. 1943 отці зібрані на Соборі поза ухвалами Собора вже, себто несоборовою ухвалою висказали своє бажання, щоб ми і в р. 1944 скликали п'ятий від війни АЄп. Собор. Вправді справи не дискутовано, бо всякі дискусії на святочних сесіях виключені, а на послідній приготовній сесії я забув питання поставити і з присутніми отцями передискутувати, доперва на послідній свят. сесії зробив це моїм іменем Впреосв. о. Коад'ютор. Думаю одначе, що й без дискусії відповідь отців Собору була щира і відповідала загальному бажанню Вс. Духовенства в єпархії.

В послідніх 4-х роках скликуємо щороку АЄп. Собор і від тих 4-х літ ми не стрінулися з неохотою нікого з-поміж духовенства. Були, безперечно отці, яких та справа цілком не обходила і які не інтересувалися ані Собором, ані його ухвалами. Таких, які були би прямо противні думці відбування Собору, не було. Не надуживаємо інституцією єпарх[іяльних] Соборів до накладення на духовенство нових тягарів у формі єпарх[іяльних] законів. В двох важких справах наложили єпарх. Собори правдиві обов'язки на духовенство. Законом, що приписує обов'язок перечитування Св. Письма, і законом обов'язуючим священиків до 3-х сповідей в рік. На 4-х єпархіяльних Соборах були ухвалені два такі закони. Це дійсно не за много, а й предмет законів самих свідчить хіба про велику повздержність [= стриманість] волі накидати на духовенство великих обов'язків.

Ухвали Соборів звичайно є радами, поясненнями, пригадкою сталих і давно знаних законів, принципами морального богослов'я, які принагідно Собор пригадує, одним словом, – ухвали Собору виразно мають ту ціль духовенству помочи сповнити свято свої душпастирські обов'язки. Собори ставляють собі за мету зорганізувати душпастирську працю якнайвірніше в духу св. Вселен. Церкви, який є духом І. Христа. Та організація духовенства [у розумінні: священича "зорганізованість", "органічність", "єдність", "солідарність" про що була мова в багатьох раніших посланнях], що є метою Соборів, є і предметом праць бажань, молитов самого духовенства. Так правильно і повинно бути. Бо, якщо

можемо надіятися дійти в тому напрямі до якоїсь зглядної можливої на цім світі звершености, то хіба на цій дорозі. Ми далекі від думки, що маємо досконалу організацію, ми свідомі своїх похибок, ми архієпархіяльні Собори уважаємо за прилюдні вияви христ. покаяння, ми від молитви, від Б[ожої] благодаті очікуємо поправи відносин більше ніж від наших змагань, ми усі спільно руки до неба зносим молитвою, очима звертаємося в небо, очікуючи помочі в тому Бож[ому] ділі спасення людей, в якому працюємо. Робимо це спільно по приписам св. Церкви і тому можемо мати непохитну надію, що дійдемо тою дорогою до звершености, якої бажаємо, та що львівській АЄпархії і її духовенству випросимо ті дари і ласки з неба, які потрібні бідним людям до успішної праці над спасенієм людей.

Проект відбувати щороку Собори має свої трудности. Заінтересовання перших літ до нової інституції, або бодай практики, справляло, що Вс. Отці радо збиралися і з зацікавленням працювали над предметом нарад. З часом фреквенція [= кількість відвідувань] зменшується, хоч це може більше спричинене труднощами комунікації. Але цему вже не комунікації винні, чим раз більше правил переходить одноголосно без слова дискусії. При іншій нагоді я вже в собі самім спостерігав причину звільнення темпа і ослаблення енергії, з якою Собори працюють. Стаюся старим, від давна вже калікою, труд приготовлення нового Собору чим раз більше мене страшить. Не позволяю собі одначе зражуватись [= знеохочуватись] до справи. Я пересвідчений, що й Впреосв. мій Коад'ютор займеться тим приготованням одної якоїсь части доктрини чи права Церкви, яких цілість є все можливим предметом соборових рішень, коли тільки великі обов'язки і заняття на те Йому позволять. Але надіюся і на це, що чи то хто зі соборних крилошан, чи з духовенства вибере собі якийсь св. предмет, що міг би його Собор трактувати і в тому предметі приготує, як пропозицію, ряд декретів і правил і оживить тим способом засипляючу енергію львівських Соборів під усипляючим проводом усипляючого провідника.

Сегорічний Собор, на який наміряю запросити Вс. Духовенство, міг би мати всякі дані на це, щоби бути преважним і дуже інтересним ділом. Рік 1944, а найдальше 45, буде роком миру. Наш Собор повинен бути Собором приготування, а в части привітання миру. Тому в части міг би бути Собором великих надій, триюмфів і радості, може не менше

як Собором покірної покути, прохання і постанов. При тому буде наш сегорічний Собор собором посвяти цілої нашої Церкви і цілого Народа безконечній любови, Серцю Пренеп[орочно] Зачатої Богор[одиці] Діві Марії.

Я вже минулого року (ЛАЄВ, ч...) [Див.: Письма-послання з часів німецької окупації...// ЛАЄВ. – 1943. – № 5. – С. 428] запрошував всіх Вс. Отців і всіх вірних цілої єпархії посвятити себе, свою родину, свою працю, свої всі бажання і наміри Її Материнському Серцю. Досі одначе не дістав я повідомлення про це, як і Вс. Отці і вірні приняли той мій поклик. Хтось з Отців уложив дуже влучно, як мені видалося, плян такої посвяти в парохіях і родинах. Той плян верне, як думаю, до Собору поміж внесенями духовенства і може спричинить якусь важну ухвалу.

1.III.[1944]

Сміло можемо сегорічний АЄп. Собор посвятити Преч[истій] Д[іві] Марії. Двома напрямами можемо в Соборі проявити любов і честь до Пр[есвятої] Д.М. Посвятимо її сам Собор і всі його праці, а відтак вже працею Собору посвятимо Пр[есвятій] Богородиці нашу Церкву, наш народ. Все це в порядку випрошення з неба закінчення війни і справедливого миру. Люди не можуть дати собі ради, в ненависти і спорах дійшли до положення, в якому не можуть знайти дороги до помирення і зачаття нового життя. Можуть надіятися, що Преч[иста] Мати людства, що служить Христу і прямує до спасення тому бідному людству, випросить чи дасть цілковите і щире помирення, яке стало б початком нової епохи.

“До тебе, Пресвята і Пренепорочна Діво, Мати І[суса] Христа Бога і для Нього, наша Мати, до Тебе прибігаємо в тій крайній потребі, в якій люди не то ми, але ніхто з людей, не може собі дати ради. Розмножилися поміж нами ворожнечі, роздори, ненависть, які при шаліючій бурі війни тільки ростуть і множаться і, видається, не устануть. Через це загальне положення людства усі терпимо. Нема одної частини посвяченої Тобі нашої Церкви, яка не терпіла би серед тої бурі. Нігде не може праця в парохіях та катехизування дітей в церквах і школах так відбуватися, як треба би. Всюди народ, хоч й має пастирів, живе, як коли б їх не мав.

Вірні розбрелися в багатьох парохіях, лиш частина присутні, більшість по світі десь блукає, звичайно, без можності вислухання Сл. Б., принимання св. Тайн. Діти в многих місцях ростуть без впливу родичів,

часто без проводу школи і без науки про Бога і християнське життя. А люди, опановані жаждою посідання, чи страхом перед грядучими подіями без пам’яті на заповіді Всевишнього, допускаються мерзенних злочинів, а рідко [хто] з них кається. А ті християни, що хотіли би вірно Тобі служити, не мають одної днини, певної. Над головами всіх висить як змора смерть, може серед тяжких мук.

Серед множества тих тернів і небезпек Ти одна, Пр[есвята] Діво, можеш нас рятувати. Возьми справу мира, справу поєднання людей в Свої руки, випроси у свого Сина ті ласки, яких потреба бідному, упавшому в пропасть війни людству, щоб двигнувся. Поглянь на тих бідних людей, викинених з рідної хати, що навіть не передбачають можності повороту. Рятуй нас, Преч[иста] Діво, Ти наша Мати. Дай нам вернути домів, дай нам спокійно вернути до наших занять і праці, хай втихне та буря, що шаліє, хай засвітить сонце. У кого ж шукати нам помочі? До Тебе одної, до Твого Сина маємо довір’я, Вам одним віддаємо ціле наше життя і усі наші надії.

Скликуючи той АЄп. Собор, я недостойний душпастир того стада, присвячую Тобі, сей п’ятий в часі війни Собор. Нехай він буде Собором Пресв. Богородиці Матері. Скликуючи священиків єпархії, взиваю їх обдумати, приготовити й ухвалити такі правила, які успішно довели би всі христ. родини і всі христ. душі до посвяти і віддання себе материнському Серцю Преч[истої] Діви. Нехай виберуть якийсь празник, на який приготовили б єпархіяльне торжество посвяти себе і віддання материнському Твому Серцю. Що це ціле діло має служити Твоєї чести, Сама поможи так перевести посвяту єпархії і всіх її парохій, родин і душ, щоб вона від тої хвилі дійсно перебувала під святим Твоїм покровом і тішилася поміччю Твого благословенства. Амінь.

Ви же, Все[чесні] Отці, коли з’їдетеся на Собор, або й тепер ще в домі і самі, і з родиною, і з парохією злучіться зі мною у тім моїм проханню, а на Соборі знайдіть спосіб переведення в життя тих наших спільних бажань. А щоби сповнити діло, для якого я це Посланіє зачав іменем Всев[ишнього] Бога, на Його хвалу і честь, а на дорозі спасення душ, поручених нам вірних, розписуємо на рік 1944 – п’ятий від війни АЄпарх. Собор, який буде називатися Собором мира Пресв[ятої] Пренепорочної Богородиці Діви Марії.

Усіх священиків єпархії, Всеч[есну] Митроп[оличу] капітулу, всіх соборних і почесних крилошан, Богословську Академію і усіх настоятелів

великої і малої Семінарії, її професорів, духовних і світських Всеч. парохів, завідателів і сотрудників, Впреос. Верховних настоятелів монаших чинів, всіх настоятелів і Єромонахів монастирів Львова, АЄпархії запрошуємо і взиваємо до участі в тому п'ятому з ряду АЄп. Соборі мира Пресв. Богородиці.

Усіх перебуваючих у Львові священиків чужих єпархій, на яких не тяжить ніяка церковна кара, запрошуємо на сесії Собору, при яких вони можуть висказувати свою гадку, в голосуванню однак участі брати не можуть. Так як минулого року відправимо 5 святочних сесій, а іменно усе в останній четвер місяця по юліянському стилеві.

I святочна сесія відбудеться – 28.IV. ст. ст. [ст. ст.] (11.V) н. ст. [н. ст.]) з 2 приготовними сесіями, з яких перша в Світлий Четвер.

II сесія святочна відбудеться – 26.V. [ст. ст.] (8.VI) [н. ст.] з двома попереджаючими приготовними сесіями.

III сесія – 30.VI [ст. ст.] (13.VII) [н. ст.] [з] чотирма приготовними сесіями.

IV святочна сесія – 25.VIII [ст. ст.] (7.IX) [н. ст.] з трьома попереджаючими пригот[овчими] сесіями.

V святочна сесія – 29.IX [ст. ст.] (12.X) [н. ст.] з трьома попереджаючими сесіями.

[[Можна би опустити сесію 25.VIII, а відбути V сесію – 27.X. (9.XI) з трьома приготовними сесіями.]] – викреслено.

Перша торжест[вена] має тільки 2 приготовні [сесії].

30.VI [ст. ст.] (13.VII) [н. ст.]

Так, як в минулих літах, перед кожною приготовною сесією відбудеться в понед[ілок] засідання приготовної комісії. [До участи в цій комісії] Вс[ечесна] Капітула запрошує, кого уважає відповідним. Так як в минулих літах, запрошені до участи в Соборі є всі священики АЄпархії. Зі згляду на трудности подорожі, або на вік і здоров'я священиків, звільняємо всіх священиків від обов'язку участи на всіх сесіях, крім одної з п'ятьох торжественної. Наколи би комусь з Отців здоров'я не позволяло прибути на сесію, може і від того обов'язку бути звільнений, звертаємо тільки увагу Вс. Духовенства, що чим іншим є "бути звільненим від обов'язку", а чим іншим "себе звільнити", а відтак оправдати неприсутність. До першого треба наперед написати.

Пам'ятаємо, Всеч. Отці, що всі успіхи наших змагань і праць зависять від помочі з неба. Не вистарчить самим трудиться, потреба випросити Божого благословенства для наших трудів. Для того так, як у всіх справах Вашого приватного життя, як у всіх ваших душпастирських обов'язках, так і в тому священичому обов'язкові, який є одним з найважніших обов'язків священства, себто належить до тих обов'язків, що відносяться до цілости христ. життя і Христової організації в цілій єпархії. Для того і вичислюється на першому місці поміж обов'язками священика. Пам'ятайте, що є Вашим обов'язком тим самим титулом, яким обов'язані є брати участь в Соборі, просити Всев. Бога о поміч для цілого духовенства єпархії в сповненні того обов'язку.

(Особливий натиск кладу на той обов'язок, бо ми привикли про вагу своїх обов'язків судити після їх зовнішного вигляду, уважаємо за важніше то, що нам видається важнішим. Цінним в духовному житті є спостереження, як легко милимося в справі першорядного значіння оцінюванню зглядної важности наших обов'язків. Мусить одначе ударити людину, коли спостережеся, що не пам'ятає про найважніще. А так буває не тільки в справах публичного життя, але й в справах, що найближче відносяться до приватних потреб людей. Так [н. пр.] мало хто пам'ятає, що першим у всіх напрямах найважнішим обов'язком християнина [є] правильно віддавати поклін Богопочитання Пресв[ятій] Тройці. Тому початком доброго християнського життя прохання, що відносяться до того обов'язку і правильність христ. життя, зависить передовсім від правильности роблення знаку хреста. То ж моліться про цей наш АЄп. Собор і приготовуйтеся до важної події віддання себе самих Материнському Серцю Марії). [Текст у круглих дужках викреслено].

Дано у Львові при Архікатедральному Соборові св. Георгія в середу I-го тижня В[еликого] Посту 1944 р.

Опубліковано в ЛАЄВ (1944, № 1–3). Початок: "Божою милістю і святого Апостольського Римського престолу благословенням Митрополит Архієпископ Галицький і Львівський, Єпископ Кам'янецький. Преподобній капітулі, Всечесному монашому і світському духовенству, Богословській Академії, деканам, парохам, завідателям і сотрудникам, настоятелям монаших чинів і поодиноких монастирів. Мир о Господі і благословенство". Наявні також публікації у збірниках: Письма-Послання з часів німецької окупації. – С. 426–430; Діяння і Постанови Архієпархіальних Соборів 1940-1941; 1942-1943, під проводом слуги Божого

Митрополита Андрея Шептицького. – (Winnipeg; Central Jubilee Committee of the Ukrainian Catholic Church, 1984). – С. 273–278 (під номером 15, а не 16, як у рукописі).

Док. № 67

Ч. 17
Л. Єп. Від.
Перечитане на сесії 9.III.[1944]

12.III. в неділю святкує кат[олицька] Церква 5-ту річницю коронації Його Святости Папи Пія XII. Обставини не позволили нам сего року Посланієм, проголошеним друком, пригадати ту річницю Вс. Духовенству. Робимо, що можемо, проголошуючи на четверговій сесії письмо про то торжество. Всевишньому подобалося поручити керму Своєї Церкви Пію XII в часах так незвичайно тяжких для Церкви і людства, яких ще історія не знає. Не споминаючи вже о потрясіннях у всіх краях цілого майже світа, сам Рим був свідком подій, яких ще не було. Треба повернутися в епоху глибокого середньовіччя, щоб пригадати собі такі знищення церков, які спричиняє бомбардування Риму вже за кілька наворотами [= не одноразове]. І ще то знищення теперішнє наносить більші шкоди в людях і більше знищення пам'яток, христ. культури. Батьківське серце Папи мусить глибоко відчувати біль задля положення, в якому нічого не можна зробити для оборони Риму від знищення, а вірних від тих страшних страждань, які всюди приходиться їм зносити. В неділю відправимо Сл. Б. в намірення Св. Отця. Будемо лучитися з ним, в його терпіннях, бажаннях і молитвах. Будемо найвищому Зверхникові Церкви бажати якнайскорішого справедливого і тривалого миру і таких обставин у всіх краях, в яких була би дана можність Церкві всюди проповідати Євангеліє. Будемо Св. Отцеві бажати, щоби і на сході Європи здійснилися Його бажання, і щоб бачив міліони вірних, відділених досі, [які] повертають до церковної єдности.

Св. Отцеві П[ієві] XII сотвори Господи многая літа!

8.III. 1944.

Публікацій не виявлено.

Док. № 68

В Л.А.В. [У Львівські Архієпархіяльні Відомості]

В пам’ять о. Димитрія Дионізія Ткачука, протоархімандрита оо. Василіян

24.І. помер в Римі перший архімандрит відновлених Василіян о. Димитрій Дионізій Ткачук... [далі текст відсутній].

Під заголовком “В пам’ять о. Димитрія Дионізія Ткачука протоархімандрита оо. Василіан” це повідомлення опубліковано в ЛАЄВ (1944, № 1–3), а також у: Письма-Послання з часів німецької окупації. – С. 444–448.

Док. № 69

Ч. 18
АЄпарх. Від.
за березень 1944

Щороку в Великий піст Церква пригадує вірним обов’язок безперестанного каяння за гріхи. Ми не з покори, але з глибокої потреби душі мусимо щодня повторяти в Отченашу: “Остави нам долги наші”. Хоч наше життя тепер було б й праведне, давні гріхи вистарчають, щоб тривати в дусі покаяння і себе уважати усе за грішників. Тому й Церква піддає праведним і побожним християнам кожного року у пречудній і неоціненій обрядовій книжці “Постній Тріоді” цілі ряди духовних вправ, щоб їм помочи піддержувати в душі жаль за минувше життя, духа покаяння і то розположення митаря, з яким поручає зачинати св. Чотиридесятницю.

На вступі до Великого посту перша неначе духовна вправа св. Тріоді приклад митаря, що, маючи вступити в храм, не смів очей до неба піднести, а бився в груди повторюючи: “Боже, милостив будь мені грішному”.

Тим словом зачинається Тріодь, тим словом Чотиридесятниця, тим словом зачинається для християнина кожний день. Бо й тим словом мусить для людини зачатися день вічного спасення, коли явиться перед Божим судом. Бо без нього, без того слова покаяння нема для людини спасення.

Церква ту науку повторяє кожного року і Богослужбами, що містяться в Тріоді, і приписаними на неділі Євангеліями і проповідями на ті Євангелія. І ми, душпастирі, ідучи за прикладом Церкви, вірним, побожним і праведним пригадуєм безнастанно обов’язок покаяння, а може, ліпше сказати, конечну потребу покаяння.

Так роблю і я кожного року в Великій піст, так роблю і сьогодні, хоч й не знаю, чи і коли буду міг то моє слово до вас, духовенства і вірних архієпархії, випечатати і розіслати. Пишу це як лист. Він може й цілком не дійде до ваших рук, а може доперва по місяцях. До тої першої части мого листа додаю другу важнішу. У першій – пригадую конечність покаяння вам, що про те знаєте, про те пам’ятаєте, Вам, що їм потреба хіба привіту від мене, постного клича і слова заохоти. Друга часть важніша, бо відноситься до тих, що їм 100 раз більше потреба покаяння, хоч вони того або не розуміють, або мають очі на ту правду так замкнені, що не здають собі справи зі страшної грози свого положення.

Та друга часть – звертання до грішників, що жиють без Божої благодаті. Бо не уміють і не хотять уміти сказати митареве слово: "Боже, милостив будь мені грішному". Без того слова їх нещасні душі в тяжкому смертному грісі є Всев. Богом осуджені справедливим судом на вічне відкинення у пропасть пекельного вогня. Той засуд Всев. Бога ще такий, що можна його уникнути, можна його змінити на приняття милосердним Батьком блудного сина словом батьківської любові і милосердія. Грішник, засуджений за життя за найтяжчі провини на найбільщу Божу кару, може замінити собі жахливу грозу вічної смерти на радісну новину вічного життя тим митаревим словом: "Боже, милостив будь мені грішному".

Очевидно, не вистарчить то слово сказати як-будь, бездумно. В нього треба вложити і душу, і серце, і глибокий жаль, і сильну волю поправи. Не вистарчить то слово сказати коли-небудь і як-небудь, треба сказати його перед свідками Церкви, що посвідчать перед Всевишнім про глибоку переміну покаяння, що зійшла в душі грішника. Тих свідків покаяння і поправи можуть лишень в виняткових случаях заступити інші невидимі, незвичайні свідки. Себто, коли грішник з розбитим від болю покаяння серцем шукає вернути до Батька, милосердного Бога, щоб в любові до Нього перед ним, в Його вже хаті освідчити рішучу волю покинути гріх і зачати нове життя і коли з тим розположенням шукає тих свідків, що мають йому перед Богом посвідчити, а тими свідками [є] служителі Церкви, а їх ніяк не може знайти і не має способу висповідатися, тоді біль душі про любов блудного сина, про рішення поправи і поворот до Бога можуть посвідчити небесні ангели, і бідного грішника Бог принимає як блудного сина і вертає йому свою благодать. Тому наверненому блудному синові потреба було волі шукати тих свідків, служителів Церкви, що мали його вислухати в Таїнстві Покаяння. Коли їх не знайшов, а в послідній хвилі життя чи в послідній хвилі конання, з якого ще пробудився до життя, Бог милосердний без Таїнства Покаяння простив йому усі його гріхи, мусить, вернувши до здоров'я, піти до тих свідків Церкви і перед ними висповідатися зі всіх своїх гріхів. Мусить піддати судові св. Церкви своє грішне поступовання, бо вони Всев. Богом на те поставлені, щоб виконувати той суд милосердія, яким є Таїнство Покаяння, і жадати від грішників того упокорення, яким є признання до вини.

Всев. Бог не хоче смерті грішника для того, коли той суд Церкви, та сповідь є неможлива. Бог грішникові прощає і найтяжчі провини за вияв

звершеного жалю. Але коли та сповідь стає можлива, Бог жадає упокорення признання до вини і від такого грішника, що йому при якихсь обставинах простив тяжкий гріх без сповіди за звершений жаль.

Усім християнам потреба конечно добре знати ту науку св. віри про наслідки звершеного жалю. Ніхто не знає, при яких обставинах прийдеться йому умирати, конечно потреба, щоб кожний умів запевнити собі вічне спасення навіть тоді, коли перед смертю не може сповідатися. Але ще більше потреба про ту науку знати тим нещасним людям, які довший час жиють без Божої благодаті. Коли би прийшлось їм умирати без сповіді, нехай не попадають в розпуку і для них є спасення, Бог і їх може прийняти, як милосердний Батько прийняв блудного сина. Нехай тільки навчаться робити вияв звершеного жалю за усі тяжкі гріхи цілого свого життя.

Боже милосердіє безконечне, Христос р[о]зп'ятий на хресті, простив розбійникові. За хвилю жалю і покаяння обіцяв йому: "Ще сьогодні будеш зі мною в раю". Так само може і тобі, нещасний, бідний грішнику, простити найбільші провини і прийняти тебе до свого царства. Тоді дасть тобі приготовитися сердечними сльозами покаяння. Але на таку безконечну любов Христа може надіятися тільки той, що зі своєї сторони все зробив, що може, щоб поправитися і змінити життя. Як же міг би рахувати на таке виняткове і велике чудо милосердія, хто про це милосердіє не дбає. Хто до гріха так прив'язаний, що не хоче від нього відступити, що більше його любить, ніж спасення душі, той і не подумає про зміну життя. А таких поміж [людей] може й много.

Такими [є] передовсім ті, що не хотять сповідатися на Пасху, і, очевидно, і всі, що минулого року, а може й від кількох літ не сповідалися. Поміж ними особливим способом небезпечно недужими [є] ті, що зле сповідалися, себто зі страху, або встиду не признавалися до гріха, а відтак по святокрадській сповіді новим гіршим святокрадством Бога образили, приступаючи в грісі до св. Причастія.

Таке Причастіє належить до гріхів, які особлившим способом засліпляють грішника. Кожний гріх в якійсь мірі відбирає душі духовний зір, кожний гріх ослабляє і притемнює той духовний зір, яким є віра. Як довго одначе душа не відважилася на гріх святокрадського Причастія, Боже світло, яке б'є від Пресв[ятого] Тіла Христового, хоч як воно укрите в Євхаристії, так сильно ділає на душу, що часом і найбільшому грішникові вертає зір душі. Часом сама найсв. присутність Христа справляє, що й невидючі видять.

Але коли душа так до гріха привикла, так зжилася з ним, що всім гордить, навіть найсв. Таїнством Євхаристії, коли відважиться хоч би тільки один раз ужити того Таїнства для зневаження милосердного Бога, стає його серце прямо оковою, а зір душі так никне, що прямо нічого з надприродного життя не доходить до душі.

Такий нещасний грішник пропав, для нього рятунку, для нього спасення немає. То не значить, що не міг би покаятися, коли би хотів, міг би, але не схоче. Та воля в ньому завмерла, прямо згнила. То не значить, щоб і Бог не міг його чудесним способом уздоровити, міг би, але відай, наколи б навіть Бог хотів таке чудо зробити, грішник сам покинув би і той послідний дарунок неба. Він пропав ще не на віки, він ще не в пеклі. Засуд ще не проголошений, його нещасна душа стоїть над самою пропастю вічного засудження, вже ногу підніс, вже тіло нахиляється, ще одна хвилина – западеся в пропасть.

До таких нещасних моє слово. Заки його не напишу в тім листі, заким не вискажу, звертаюся передовсім до безконечного милосердія Божого, поручаючи йому нещасну душу, що на віки пропадає. Ви же, дорогі мої браття, вас священиків, вас вірних, а передовсім, вас усіх, невинних дітей, прошу помоліться усі разом зі мною за ту нещасну душу, що навіки пропадає.

Може удасться нам усім разом вирятувати ту душу: “З довір'ям до Твого безконечного, батьківського милосердія прибігаємо до Тебе в справі тої нещасної душі. Позволь нам пригадати Тобі, що Ти, Сотворителю світа, ту бідну душу сотворив на свій образ і своє подобіє і покликав її до життя ділом Своєї всемогучости, що було одначе і ділом Твого милосердія. Бо Ти предвиджував [= передбачав] множество гріхів тої бідної душі, але постанавляв заразом ужити могутніх середників до її спасення. З довір'ям до того милосердія пригадую Тобі, що Ти ніколи не хочеш смерти грішника, але щоб навернувся і жив. Ти так бажаєш спасення грішників, що Свого Сина єдинородного дав [їм для] спасення. З повним довір'ям, яке хотіли б ми зробити безконечним, прибігаємо до твого милосердія, Христе Спасителю, що прийшов на сей світ грішників спасти і благаємо: спаси і ту нещасну душу, котра так близько вічного осудження. У Твому милосердю, Ти дарував тій душі надприродне життя благодаті в св. Хрещенні, та душа була Твоєю дитиною. Ти дав тій душі пізнати правди Твого об'явлення, Ти дав її чесноту віри, а з вірою і чесноту надії і любови. Через усі літа дитинства Ти давав тій душі черпати

надприродне життя і бути учасницею молитов цілої Твоєї Вселенської Церкви. Ти поставив її в тяжких, може, умовах життя, вона може не мала доброго учителя, може вже в молодих літах була зведена злим прикладом в смертельний гріх.

З довір'ям до Твого милосердія, Боже, благаємо Тебе, не карай її за чужі гріхи. Якщо по перших упадках її сповіді не були так звершені, що по них наступала поправа, то може більше не її вина, а вина обставин, злого прикладу, намови злих людей. Та бідна душа, мимо своїх тяжких провин, все-таки не раз щиро каялася, прибігала до Тебе як блудний син. В довір'ю до Твоєї доброти, пригадуємо Тобі ті хвилі покаяння і прощення. Та душа була Твоєю і не раз сповняла діла приказані Твоїм св. законом. З довір'ям до Твого милосердія пригадуємо Тобі її милостині, її вияви любови ближнього, її молитви, Твоє безконечне милосердіє вложило в ту душу тільки праці і трудів, Ти її тільки разів спасав, Ти тільки разів покликував до нового надприродного життя благодаті, Ти ту душу кормив Пресв[ятим] Хлібом Євхаристії. Чи ж усі ті Твої дари мають марно пропадати? Чи ж допустиш до того, щоб в пекельний вогонь запалася та нещасна душа, яку могло б спасти одно Твоє слово. Правда це, признаємо, так як в житті кожного з нас Ти і над нею не раз виказував то слово прощення і спасення і сотки разів, так як ми, так і вона, ми легковажили дарунком спасення і вертали у свої беззаконія. Ти нам простив і дав по літах боротьби жити християнським життям бодай у тій мірі, що пам'ятаємо і дбаємо про вічне спасення. Та бідна душа на все те забула, вже від літ не сповідається, гниє у гріхах, яких допустилася вже давно. Але чи то є причина, Христе Спасителю, щоб Ти про неї забув? Чи то є причина, щоб і ми про ню [= неї] забули? Ми ж від неї не ліпші, одиноке милосердіє Твоє відділило нас від неї. В довір'ю до того Твого безконечного милосердія просимо, будь для неї милосердним, як Ти був і для нас милосердним. Твоє ж милосердіє понад всіми ділами Твоїми спасти такого грішника більшим ділом, чим сотворення світа. Та нещасна душа в упорі своїм гордить Твоєю благодаттю вилічити її з такого крайного засліплення, вирвати з такого безбожного положення то чудове діло безконечної любови.

А тепер до тебе, нещасний грішнику, звертаюся тим словом: може лиш коротка хвиля дочасного життя тобі лишилася, може за хвилю, до вечера западаєшся у ту пропасть, з якої нема вже вибавлення. Коли не можеш здобутися на акт жалю і покаяння, зроби бодай одно, про що

тебе прошу, скажи: “Пресвята Богородиця, спаси мене!” Подумай про ту одну Пресвяту і Предобру, що й для тебе має материнське серце. Звернись до того материнського серця, проси Її о поміч в ділі, в якому собі не можеш дати ради. Пресвятая Богородице, спаси і нас всіх грішних.

Писано у Львові в понеділок Ваій...
3.IV.1944.

Публікацій не виявлено.

Док. № 70

Ч. 19

М.О. подає до відома Вс. Дух.

[1)] переклад Листа Асесора Східної Конґреґації в справі нового римського видання Служебника, написаний до протоархімандрита Василіян.

2) Переклад листа Кардинала-секретаря, писаний до всіх єпископів.

Текст листа кардинала-секретаря не поданий в рукописі “Актів М.О.” Публікацій цього повідомлення не виявлено.

Док. № 71

Ч. 20
Хроніка: Померші й посади.

Текст відсутній у рукописі “Актів М.О.”

Док. № 72

Ч. 21 Четвер по Томиній неділі
Перша з двох приготовних сесій до першої святочної сесії Собору.

Декрет про дівство

Якщо сегорічний АЄП Собор має бути посвячений Пресв[ятій] Неп[орочній] Богородиці, правильно буде зачинати його від правил про ті всі чесноти, які є наслідуванням Пресвятого дівства Матері Божої. Ті чесноти прославляють Її і є тими характеристичними знаменами, якими відзначатися повинні правдиві слуги Пресв [ятої] Богородиці:

Того самого вимагає і плян АЄп. Собору, який був би довершенням і доповненням попередніх двох Соборів. Ми переходили з ряду Божі заповіді. На першому Соборі ми занималися заповідями, що нормують обов'язки супроти Бога. В другому – обов'язки IV заповіди. В третьому – обов'язки V заповіди. В сегорічнім Соборі приходило б заниматися VI і VII зап[овідями].

Той загальний плян наших Соборів зійшовся з проєктованим сего року посвяченням Собору, а на тім цілої єпархії материнському Серцю Пресв[ятої] Богородиці.

Публікацій не виявлено.

Док. № 73

Ч. 22

Св. Отець, пам'ятаючи про потреби всіх Церков, а передовсім про це, що в церквах найважніше, щоб правильно всюди могла бути відправлена св. Жертва Сл. Божої, прислав і для нашої Церкви в дарі вино для духовенства. По кількох переписах дійшло до того, що ми отримали .... пляшок угорського вина. Ми довго не уживали того вина, очікуючи нагоди, в котрій жертва Св. Отця ще більше відповідала би нашим потребам. Та хвилина здається вже надійшла, і М.О. рішив то вино роздати поміж поодиноких священиків. Переведення того діла доручає Митр. канцелярії і АЄп. касі. Кожний священик, що належить до Львів[ської] єпархії або як єромонах працював в нашій єпархії і для неї працював, отримає по 5 пляшок вина. Отримають вино й катехити і капелани жіночих монастирів. Не отримають вина священики, котрі до сьогодні самовільно опустили повірену їм душп[астирську] посаду і досі не оправдали свого поступовання. Кошт пересилки вина бере на себе М.О. Ми в листах до Св. Отця висказували нашу гарячу вдячність за пам'ять про нас і такий цінний в наших часах дарунок. Сьогодні висказуємо нашу теплу вдячність ще й тим письмом, яке буде перечитане в перший четвер перед розпочаттям Соборової сесії. Тим даром Св. О. лучиться з нашими жертвами та молитвами. Ми з вдячністю для Св. О. лучімся нашими жертвами і молитвами зі всіми його намірами жертв і молитов, а передовсім лучімся в виявах [= намірах] Св. Отця, якими посвятив цілу Церкву материнському Серцю Божої Дівиці Матері.

Від М.О. в день св. Симона Зилота 1944.

Публікацій не виявлено.

Док. № 74

Сьогодня, 24 липня 1944, отворилася може нова епоха в історії з'єдинення нашої Церкви [зі] св. Ап. Римським Престолом. Св. Юр зайняла совєтська влада. В пивницях Митроп. дому криємося перед гранатами і бомбами, що вже около 10 разів ударяли в церкву, в святоюрські будинки і мій дім. Журба про будучу епоху наказує дбайливе збереження прав усіх минувших, а між тими правами – перше заховування архівів, які дають знання про ці епохи. До пивниці переносимо скриньки з архівами. По-перше, [1)] усі мої кореспонденції з Римом і Нунціями, часть митрополичих архівів. 2) Архів екзархатів, римські документи, на підставі котрих повстали екзархати, власність здається, повинна по моїй смерти бути [у] екзархатів, зорганізованих по думці [= за рішенням] першого собору екзархів. 3) Архів польської унії, велика часть архіву Преосв. Николая, який в Ковлю в послідніх тижнях був, як доносять, спалений. 4) Архів великоруського екзархату, кореспонденції Фйодорова, Дайбнера, Верховського і прочих росіян-католиків.

(Наколи вмру перед Отцем Ігуменом [Климентій Шептицький, брат Митрополита], тим архівом розпорядиться теперішній Екзарх Великої Росії).

Крім стисло урядового Архіву римських кореспонденцій, що, як сказано, належать до митроп. архіву, в моїй думці усі ці архіви з архівом екзархатів мали би бути частями архіва Історичної Унії, заложеного в домі “Студіону” на вул. Петра Скарги разом з бібліотекою, оскільки такий архів міг би ще бути зорганізований. Моїм пляном було, щоби в тому домі “Студіону”, побудованому і устроєному для архівів і бібліотеки, були поміщені:

1) Бібліотека візантійська і 2) Архів.

Вони мали би бути власністю “Студіону”, обов'язаного до удержування бібліотеки і архіву у взірцевому ладі для ужитку вчених. Студитам мусіло б бути запевнене удержання дому, виховування і удержання людей, потрібних до ведення бібліотеки і архіву. В склад Архіву вже увійшли численні і цінні збірки чи архіви, які мусіли би заховати окремішність своїх інвентарів і каталогів. Такими були би ті первісні збірки, набуті мною у Вільні і Литві в перших літах 20 століття. Одна збірка дарована паном Александром Єльским, дві інші набуті у Вільні за посередництвом о. Рудовича, відтак кілька більших або менших збірок, набутих мною на Волині, Білій Руси і на Литві за посередництвом п.[ана] Шендрика з поміччю пп.[анів] Цинкалівського, Ольхівського.

Великим архівом є зібрані різні архіви волинських “Просвіт”, сконфіскованих поляками.

Морально до того архіву вже належать, хоч й матеріяльно ще від нього відділені такі архіви:

1) Архів державний галицько-української держави [= Західної Української Народної Республіки], переданий презид[ентом] Петрушевичем в мої руки і з тим, що той архів мав би бути переданий науковій інституції як Товариство Шевченка, або Нац[іональному] Музею. (Товариству Шевченка я кілька разів хотів передати власність того архіву. Наукове Товариство ніколи не було в можности його прийняти і спровадити до Львова. Архів депонований у Відні в державному архіві, документи досі заховав о. Горникевич*, парох Відня).

[2)] Другий архів, зложений у Відні, так як вище, є архів Укр. Червоного Хреста з часів світової війни.

Архів Посольства у Відні переданий нам бувшим міністром Сінгалевичем.

З тими архівами депонований о. Горникевичем є й архів В'ячеслава Липинського. В його тестаменті сказано, що цей архів є власністю Нац[іонального] Музею у Львові. Так думав Липинський, у котрого я цей архів набув, не сказавши про цей проект, віддати його архів “Студіонові”.

До “Студіону” будуть передані ті архіви і збірки, які находяться досі в Нац[іональному] Музеї, і яких др.[= доктор] Свєнціцький дасть докладний спис [= опис].

До “Студіону” належить вкінці “Архів римських копій”, зділаних перед світовою війною отцем Кирилом Каралєвським в Римі. Деякі відписи, що знаходиться в части в Музеї, а в части у мене, є часто неколяціоновані дуплікати. До “Студіону” належить ще “Архів Укр. Народ. Республіки”, набутий мною від полковника Доценка.

Збереження архівів уважаю тому за найважнішу сторону розвою з'єдинення Церков, бо я глибоко пересвідчений, що повна і об'єктивна правда мусить причинитися до побіди основної думки з'єдинення Церков, в конечності і користі церковної єдности. Та гадка сама побідить, коли її люди будуть тільки знати. Історія унії може прибирати вид апології, може ще довго треба перед загалом думаючих людей боронити, коли

* Теофіль Горникевич, упорядник відомого 4-томового збірника архівних документів: Ereignisse in der Ukraine, 1914-1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Philadelphia: W.K. Lypynsky East European Resarch Institute, 1966-1969.

йде про нашу Унію рішення київського єпископату і Берестя 1596 і всі його наслідки. Але спосіб, як то рішення у многих істориків представлене, ще більше спосіб, в який праця з'єдинення Церков представлена в популярних брошурах, є доказом, чим та праця в дійсности є для народа. Але апологія Унії все буде тільки потрібною зовнішною формою. Найліпшу оборону дає об'єктивна правда, тому так конечні архіви і історична правда і об'єктивність істориків.

Донедавна ще само поняття історії було так тотожне з поняттям об'єктивності, що не потреба було в праці істориків підносити важність архівальних праць. Хто говорив "історія", тим самим казав об'єктивне і дійсне представлення річи. В послідних майже десятиліттях та справа змінилася. Змисл критики доглянувся [= дійшов] того, що ніякий історик не є абсолютно об'єктивним, на кожного впливає його окруження, народність, віроісповідання, сторонничість [= партійність], кожний об'єктивну правду представляє з іншого становища. Дійшли навіть до того, що вартість історії зависла більше від того релятивного віднесення до правди, ніж від її об'єктивности. Не той найліпший історик, що об'єктивну правду безглядно представляє, а той, що уміє представити її зі становища свого для оборони, атаки, оскарження чи уневинення оскаржених. Тепер, хто хоче об'єктивної історії, той мусить її виразно казати. Архіви висуваються на перший плян об'єктивности і після того набирають значення.

В науці історіографії переводиться [= відбувається] той сам процес, що віддавна розділює клініку від ляборaторії в науці медицини. Ляборaторія подає чисто научно стверджені факти, клініка є тереном медицини, понятої як мистецтво. В історії архіви подають факти, історіограф є мистцем, що в коротких і ядрених образах може дати ліпшу історію чим письменник, який скуплює [= об'єднує] усі научно стверджені факти. Може подати ліпший образ і в тому значенні, що той образ по-мистецьки подібніший, що лише віддає духа представленої справи. Але таким буде уже представлення мистця, наколи буде опиратися на фактичних даних науки. На жаль, історія Унії у нас занедбана, ми не мали університетів, не мали катедр історії і не мали достаточних архівів.

Одинокий історик наших часів, котрий обняв цілість історії України-Руси, Михайло Грушевський, займає в своїй історії становище прямо незичливе, а ми скажемо – і несправедливе супроти єрархії київської провінції, злученої з Ап. Престолом. То його становище пояснює більше може, чим його православіє, той факт, що опирається на історичних частко-

вих студіях многих попереджаючих істориків. А бажаючи представити цілий образ історії, мусів вдоволитися монографіями існуючими і, з конечности, був від них зависимий. Монографії історії з'єдиненої Церкви майже не мав. В тій ділянці був зданий на ласку і неласку російських історіографів, що про з'єдинення писали. Тим то випав його суд дуже слабим в тій справі. Російські історіографи, що писали монографії про унію Церков не мали ще многих матеріалів. Їм накидалася офіціяльне становище російської держави і Церкви, що не змогли тій пресії [= тиску] опертися. Мусимо одначе признати всякі їх заслуги для видання документів історії Унії.

"Акта Западної Росії".

"Архів Южно-Западної Росії"

"Археографіческій Зборник"

Документи видані комісією...*

Матеріяли до історії з'єдинення Церков находяться у всіх наведених монументальних видавництвах [= виданнях], а принагідно в многих і многих інших. У всіх н. пр. церковних урядових вістниках чи відомостях синодальної Церкви виходили часом дуже важні і цінні документи. Треба признати, що ми російській історіографії винні велику вдячність за збереження і видання тих матеріялів.

Мимоходом скажім, що в понятт[я] нашого архіву входять в склад його і усі вже видані архівальні матеріяли. Вони навіть тоді, коли в більшій книжці виданих є тільки кілька документів, є причиною, для якої така книжка вписана в каталоги і інвентарі тої части архіву, що складається з виданих вже друкованих документів. Причина впису такого видавництва [= видання] в архів мусить бути в інвентарі

* Тут йдеться про наступні археографічні видання: "Акта Западної Росії" ["Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные императорской археографической комиссией". – Т. I–V. – СПб., 1846-1853]; "Архів Южно-Западної Росії" ["Архив Юго-Западной России, издаваемый высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе комиссией для разбора древних актов". – Ч. 1–8: в 34-х т. – К., 1859–1914]; "Археографіческій Зборник" [Арехографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа]: в 14-ти Т., Вильна, 1867–1904; "Документи видані комісією…" ["для разбора древних актов"], – це [Памятники, издаваемые Временною комиссиею для разбора древних актов высочайше утвержденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе: в 4-х т. – К., 1845-1859; Акты, издаваемые Виленскою комиссиею, высочайше учрежденною для разбора дверних актов в Вильне: в 38 т. – Вильна, 1865-1915].

записана. В каталогах, здається, мусять бути записані самі лишень архівні матеріяли. Хоч наш архів обнимає тільки історію з'єдинення Церков, очевидно, якнайширше поняту, до друкованого архіву набуваємо чи принимаємо принагідно і світові архівальні видавництва, які в нашому архів[і] служать взірцем прикмет видання документів, про які треба старатися і хиб, яких треба уникати.

Не потреба, відай, про це споминати, що в архів входять і такі рукописи, або книжки, які до архіву належать тільки якимись в них зробленими записами. Знана річ, що в многих церковних книжках бувають записувані не раз дуже важні події, а часом й цілий документ.

Бажанням нашим було би, щоб архів був також осередком палеографічної школи і збірки виданих книжок, потрібних до науки палеографії.

II

Працю для з'єдинення Церков ми опираємо на об'єктивному пізнанні історії не в тій думці, що наші попередники чи ми самі в праці для з'єдинення Церков усе правильно і без закиду поступали. Признаємо, що у веденні справи від самого початку були роблені нераз великі промахи, не боїмося, одначе, признаватися до них. Уважаємо навіть таке майже конечною умовою поправи. Не може зрештою бути інакше. Християнську історіографію обов'язують христ. чесноти, а на першім місці чеснота покори.

Не хочу закінчити без спімнення великих заслуг щирого мого співробітника і приятеля проф. Шендрика*. Замилуваний в архівальній роботі, залюблений в старих документах майже так, як старий наш Шараневич, що з ентузіазмом висказувався навіть про запах старих документів, чоловік в високій степені релігійний, працьовитий, був проф. Шендрик неначе Божим Провидінням назначений на провідника нашого архіву і учителя архівальної праці для нашої молоді. Не пам'ятаю про події з життя Шендрика. Професором при якійсь воєнній школі за гетьмана еміґрував до Львова, оскільки пам'ятаю, по 1921 р. Сего року ми пізналися і зачали списувати інвентарі і каталоги перших мною у Вільні набутих збірок архівальних матеріалів. Кілька тижнів

* Професор Шендрик Іван, директор Архіву історії Унії у 1928–1939 рр. Організовув збирання й опрацювання документів. Особисто здійснював археографічні експедиції на Волині, Берестейщині, Холмщині, Білорусі, Литві. Зібрані матеріали тепер зберігаються в: ЦДІАЛ України. Ф. 201, оп. 4,5 [справи фонду перебувають в опрацюванні].

перед початком війни 1939 р. був Шендрик арештований і вивезений до Берези Картузької. Подіями воєнними увільнений, пішки вернув до Львова, як чоловік зломаний фізичним терпінням. Лишень поволи вертав до сил. Міг навіть прийняти працю в університетській бібліотеці, по кількох місяцях був совєтською владою арештований і всякий слід по нім пропав. Надіюся, що хтось з співробітників проф. Шендрика буде міг обширнішу згадку про нього подати, тоді коли це буде можливе. Може бути, що в архіві найдуться його записки, які щось нам про нього лишать.

Коли ми вчора переносили до пивниць скрині з частями архіву, я пригадував собі сумну долю, яку переживав архів в літах Першої світової війни. Для пам'яти запишу дещо з того. При ревізії, яку в мене російська влада робила в кілька днів по занятті Львова в 1914 р. і перед моїм остаточним арештуванням, забрали від мене кілька цінних конволютів. По-перше, боротьба з православно-схизматицькою аґітацією чи пропаґандою у Львові чи провінції. По-друге, груба досить тека, в якій містилися листи Кирила Каралєвського з Риму до мене в кілька літ перед початком війни.

Ті листи були незвичайно цікаві, бо в кожному з них здавав о. Кирил справу зі своїх пошукувань в римських архівах за документами, відносячимися до історії унії. А відтак про всі важніші події в римській Курії. [Запис обривається].

1944

Сьогодні, в четвер 27.VII., німці опустили Львів і по 6-ти ночах, 5-ти днях, перебутих в пивниці, ми вийшли на світло денне. Від 24.VII німці задержували ще часть міста і фронт переходив, здається, через мій город [= сад] і площу св. Юра, хоч й трудно було зорієнтуватися. [Вставка у тексті записів].

Крім того, по ревізії забрали мені много інших ще приватних і консисторських паперів. Коли в кілька днів пізніше арештували мене і вивезли вглиб Росії, забрали з моїх документів кілька скринь. Більшу часть митроп[оличого] архіву і всі документи зібрані мною від десяти літ. Здається під претекстом, що це мій особистий архів, бажаючи в ньому находити докази на мою вину може у великій части у [= через] незнання, архіви ці зложено в департаменті поліції в Петрограді в ряді дуже

приличних і порядних шаф. Коли 1917 вибухла революція, толпа, підбурена правдоподібно самими аґентами поліції, кинулася на поліційні архіви і зачала їх нищити. Затирати сліди діяння поліції і охрани [= охранки] було очевидно роблене в користь поліції.

Деякі молоді научні робітники Академії наук, довідавшися про це, спасли більшу часть тих архівів і перенесли їх до Академії наук, де я бачив кількадесять шаф з поліційних архівів. Кілько моїх архівів могло тоді згинути, трудно знати. За временного правительства увільнений з неволі, я відвиджував в Петрограді президента Академії наук Шахматова з проханням передати мені мої архіви. Він позволив мені їх оглянути. Були наново зложені в бляшані скриньки і куфри, в яких були взяті зі Львова. Находилися в великім неладі. Видно було, що вирвано їх з рук толпи, що їх нищила. Більшої части архіву я тоді не знайшов, переглянув то, що мені показали, обіцяючи відіслати то в слушную пору до Львова. Не віднайшов я в тих архівах кілька цінних унівських друків з кінця XVII ст., які я перед війною набув в Москві у антиквара. Унівське "Учительне Євангеліє", примірник знаменито захований, я набув в однім з великих антикварів німецьких. Не віднайшов цілого ряду конволютів митрополичого архіву, який перед війною ще находився у мене, мені особисто відданий пралатом Петрушевичем.

По моїм повороті до Львова, вибрався директор Свенціцький до Москви і Петрограду, щоб від уряду Совєтів видобути взяті зі Львова з музею різні документи і збірки, як і не менше цілий Ставропігійський музей. Тоді вдалося і мої документи видобути під претекстом, що вони є власністю музею, митрополитові не були б нічого звернули. Вони сьогодні в митроп. архіві враз з кількома документами відполяглися до заряду [= управління] польського королівства за Александра I, які через ошибку до моїх актів долучили.

Для пам'яти, а може ще й для дальшого упоминання запишу тут дещо з актів, про які пам'ятаю.

1. Копії на машині римських актів, письма Аркудія до митрополита Фотія.

2. Документи на кільканадцять сторін маґістрату Києва.

3. Кільканадцять грамот номінації парохів і деканів з підписами Варлаама Шептицького і дуже гарно захованими печатками.

Така сама збірка грамот Льва Шептицького. Обі ці збірки мали служити в процесі митрополита Льва, яко коад'ютора митрополії, в процесі з Володковичем.

Львів.

31.VII.1944.

Публікацій не виявлено.

Йдеться про Архів історії Унії, який містить документи, зібрані в 1928–1939 рр. Вони зберігалися частково у палаті Митрополита, частково у приміщенні консисторського архіву. В кінці 1938 р. вирішувалося питання про передачу Архіву разом з бібліотекою Львівському "Студіону". Однак, на час Другої світової війни Архів, як свідчить запис, залишався у митрополії, і робота над його опрацюванням продовжувалася.

Нині документи з колишнього Архіву історії Унії містяться у фондах 201 і 408 ЦДІАЛ України, окремі картографічні матеріали з колишньої колекції потрапили у фонд 742 "Колекція карт і планів", частина книг з бібліотеки архіву зберігаються в бібліотеці ЦДІАЛ.

Про Архів історії Унії див.: Н. Шестакова. Архів історії Унії 1596 р.у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів. 2000. – Т. CCXL. – С. 86–94; Н.Шестакова. Колекція Архіву історії Унії у фонді "Греко-Католицька митрополича консисторія у Львові" в ЦДІАЛ України // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2001. – Т. 7. – С.61–65.

Заслуговують на увагу також описи подій 24–27 липня 1944 р. – вступ червоної армії до Львова. Згідно з офіційною радянською версією війська увійшли до міста 27 липня вулицею Личаківською. Лише в науковому виданні "Історія Львова у документах і матеріалах" (К., 1986. – С. 225–226) повідомляється, що бої за місто точилися з 22 до 27 липня.

Док. № 75

Праця над з’єдиненням

Оперті на архівах історичні праці над історичним з’єдиненням Церков вкажуть нам на ошибки, яких допустилися наші попередники від другої половини XVI ст. Сьогодні бажаю представити працю для з’єдинення Церков і усі трудності, на які натрапляв з власного досвіду. Ми вправді в галицькій церковній провінції не мали ніякої можности працювати для Унії. А все таки ми уважали з’єдинення Церков за наш ідеал. Висказ Папи Урбана VIII. “Per vos ....” мусів бути повторюваний мало не при кожній нагоді і при кожній бесіді про нашу Церкву. Було нашою гордістю приписувати тій нашій Церкві широкі завдання закінчення церковних роздорів. Але такою була тільки теорія, в практиці ми не мали нагоди до такої праці. Державними границями відділені від території православних України і Росії, ми з ними майже не стикалися, а на Буковині обі Церкви гр[еко]-католицька і православна жили з собою мирно і, маючи ту саму організацію і ті самі права перед державою, навіть не думали про злуку або взаїмний вплив. Винятковим і невикликаним працею для з’єдинення фактом було прилучення села Раранча на Буковині до гр. кат. Церкви. Спричинений місцевими і дрібними обставинами став такий здобуток гр. кат. Церкви без значіння для загальної справи. Коли 1888 р. на єпископський ювилей Папи Льва XIII, єпископ станіславівський Кир Юліян Пелеш взяв з собою до Риму війта з села Раранча, щоб тим тріюмфом неначе похвалитися, воно в Римі не зробило великого враження, було неначе річею прийнятою [= справою звичайною], що гр. кат. Церква може мати значіння в ділі з’єдинення тільки при дуже змінених обставинах. Якщо були в справі з’єдинення тертя, а то й спори між гр[еко]-католиками і православними, то частіше вигравали православні. Щоб тільки згадати про відступство від гр[еко]-кат[олицької] Церкви села Гниличок, відтак великої обави про таке саме відступство села Тучап в перемиській єпархії. Поняття, які розділяли москвофільську і українську інтеліґенцію, не мали много релігійного значіння і виходили, звичайно, в користь православ’я.

5.VIII.1944.

Так на православ’я перейшов Наумович, а старий Добрянський, який усе з ентузіазмом говорив про з’єдинення Церков, мав про ту саму справу поняття православне. Москвофільська інтеліґенція відзначалася виразним нахилом до відступства від віри, а українська освідчалася [= виступала] за Унією тільки з політичних міркувань, противних москвофілам. Наддніпрянські українці були для Унії рівно неприхильні, як Росіяни. Так н. пр. Грушевський занимає в своїй історії прямо неприхильне становище, а Александер Барвінський дуже не по-католицьки писав про св. Йосафата в одній зі своїх популярних книжечок. Коли в 70-літах XIX ст. царський уряд хотів знести Унію в холмській єпархії, ужив до того галичан, між якими знайшлися люди, готові до цілковитого відступства, як о. Маркил Попель, Цибик і много інших. Хоч єпископ Михайло Куземський від Унії не відступив, покинув свою єпархію без отримання на те позволення Ап. Престола і не мав досить відваги воюючому православ’ю опертися. У грецький Колеґії в Римі виховувалося вправді усе чотирьох питомців галичан. З Колеґії вийшов пралат Ізидор Дольницький, Сильвестр Сембратович, о. Коцюба, з давнього покоління більше не пам’ятаю. Вони всі були в Римі від перших літ середньої школи і отримували виховання, яке зробило їх цілком чужими для нашого краю. Духовенство холмської єпархії, яке опускало в 70 р. свою єпархію і парохії, уникаючи примусу і небезпеки переходу на російське православіє, робило те з чисто релігійних мотивів. Були то люди, прив’язані до Ап. Престола, до католицької віри і до католицьких традицій нашої єпархії. Добрі совісні священики, що в праці над народом ограничалися до праці в церкві, але по національній думці стояли ближче до поляків, як до нас. А на кожний спосіб свої патріотичні почування закривали і ніколи не опиралися тенденціям уряду і поляків польщення нашого народу.

Для пам’ятки тих чесних і добрих людей запишу бодай деякі прізвища священиків-холмщаків, яких я записав в Львівській єпархії: о. Панасінський, капелан закладу для божевільних в Кульпаркові, якого я зі Львова в перших літах мого митрополитування часто відвиджував. Один з рідких целебсів в холмській єпархії, чоловік образований, мудрий і великої праведности. О. Курманович, батько ґенерала Курмановича і пароха Запитова, чоловік щиро прив’язаний до Унії і до свого народа, як це доказав вихованням синів, О. Бобрович, капелян головного

шпиталя, редактор “Мира” в 80-літах XIX ст., Адольф Васілєвський, парох св. П’ятниць цілковито отверто поляк. В станіславівській єпархії пам’ятаю о. Назаревича, Уляніцького (двох його синів священиками в Америці). О. Калинський, син номіната єпископа холмського, парох і декан в Товмачі.

В перемиській єпархії о. Філевич (батько Володимири і Йоакими, двох сс. Василіянок), двох отців Лонцьких, парохів в Підлубах. Станислав, мій ініціятор у східньому обряді, і Лев, парох в Дев’ятиниках. І старушок одного з них (бо вони, здається не були братами), який при сині Леоні в глибокій старості помер.

Коли вони і много ще інших емігрували з Холмщини і не мали з чого жити, польські власти в Галичині (намісник ґолуховський) хотіли давати їм парохії і впливали на наших єпископів, щоби принимали їх в пропозицію на парохії цісарського надання. Наше духовенство криво на ту еміґрацію дивилося і було противне надаванню їм парохій. Зі всіх священиків, холмських емігрантів, я знав тільки двох, що жили без духовних посад: о. Панасінський, свояк наведеного, жив з рисунків і о. Курманович, брат декана, винаймав якийсь фільварок і жив з господарки. Наші священики не крилися з тим, що холмщаки, утікаючи перед православ’ям, зле робили. Повинні були православіє прийняти.

7.VIII.1944.

Коли в Галичині і на Буковині ніхто й не думав про працю над з’єдиненням Церков, в Холмщині розігрувався послідний акт траґедії з’єдинення в формі варварського насильства над народом, змушеним прийняти синодальне православіє нагайками, грошевими карами і експортаціями, при чому т. зв. упорствуючих переслідувано всіми можливими способами. А інтеліґенція російська, коли случайно хто з них пізнавав десь в часі подорожі на схід Вселенську Церкву і бажав до неї присоєдинитися, завсіди знала тільки обряд латинський і нікому не приходило на гадку, що можливе є заховування вселенської віри у східнім обряді. Від початку XIX ст. багато росіян тим способом зістало католиками латинського обряду. Згадаємо тільки дві княгині Волконські, паню Свєчін, яка була загально знана і високо цінена цілим товариством паризьким. Много законних конґреґацій мало кандидатів навернених росіян. У Єзуїтів були отці Гагарин і Мартінов і двох Пієрлінґів, католики з роду з давньої, здається, німецької родини. У Барнабітів був

о. Шувалов, якого вплив пхнув [= надихнув] о. Тондіньо до праць над з’єдиненням Церков. Найславнішим конвертитом або радше приклонником тези, що російська Церква ніколи не була відлучена від римської і до неї фактично досі належить, [є] знаний письменник і філософ російський Володимир Соловйов. В часі моєї подорожі по Україні і Росії в р. 1887 я В.Соловйова пізнав і відвиджував [= відвідував] в Москві. Прийняв мене тоді незвичайно щиро, дав мені кілька своїх книжок і брошур, які я, вступаючи до Василіян, привіз з собою до Добромиля, і які в Добромильській або Крехівській бібліотеці повинні ще находитися. Новіціят з Добромиля перенесений був до Крехова 1897 чи 1898 р. Може в части вплив Соловйова і його тези та становища, яким не зривав і не хотів зривати з російською Церквою, справило, що новоприлучаючіся до католицької Церви росіяни не так принимали латинський обряд, а частіше у східньому обряді бажали лишатися. Першим таким був о. Алексій Зєрчанінов. Коли я був вже у Львові, відвиджував мене тут і побув кілька днів, при тій нагоді написав кілька брошур, які ми видрукували в Жовкві. Лишив у мене рукопись своєї книжки “Царство Боже”, якої оден зошит в Кракові, а 5 чи 6 в Жовкві, вийшли друком. Майже того самого року, думаю, 1901 чи 1902 відвиджував [= відвідував] мене у Львові о. Сціславський, латинський польський священик з Петрограду, парох мальтанської церкви. Разом з ним їхав до Риму переконаний вже о правді вселенської віри, але ще нез’єдинений, Лєонід Фйодоров, записаний тоді в Дух[овній] Академії в Петрограді. Оба побули у Львові кілька днів. Лєонід, палка натура, дуже спосібний молодець, мріяв про це, щоб бути в Римі і зістати католиком, але про заховання східного обряду й не думав. В днях їх побуту у мене випадало мені поїхати до Тухлі на посвячення церкви. Парохом Тухлі був тоді о. Давидяк, котрий помер як парох Успенської церкви у Львові. Запропонував я Фйодоровові зі мною поїхати до Тухлі. В часі дороги не міг натішитися незнаним ще досі йому видом гір. Може то зіткнення з нашою Церквою було причиною, що Фйодоров, тоді ще приклонник латинського обряду, змінив спосіб судження про цю справу і стався відтак гарячим приклонником заховування східнього обряду.

Запис обривається. Публікацій тексту не виявлено. Листи від православних, які перейшли чи бажали приєднатися до УГКЦ за 1903–1943 рр. опубл у.: Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність:

Документи і матеріали. 1899–1944. – Т. 1: Церква і церковна єдність. – С. 109–129.

Отець Леонід Фьйодоров народився 4.XI.1879 р. у Петербурзі в православній родині. У 1902 р. залишив Духовну академію. У Римі прийняв католицьке іcповідання віри. Студіював у Ананьї, Римі, Фрайбурзі. 23 березня 1911 р. був рукоположений на священика. У 1913 р. приймає схиму в студійському монастирі у Боснії. Через рік був депортований до Тобольська за приналежність до Католицької Церкви. У 1917 р. обраний екзархом РГКЦ. У 1923 р. вдруге ув’язнений на 10-річний термін. З 1926 по 1929 рр. відбував покарання на Соловках, а потім на засланні, у Пінезі, Котласі, В’ятці. У 1905 р. познайомився з Митрополитом Шептицьким, уважав його своїм духовним отцем. Фьйодоров був послідовником єдності церков. Помер як мученик віри 7 березня 1935 р. У 2001 р. беатифікований.*

* Біографію надруковано в Римі: диакон Василий. Леонид Федоров: Жизнь и деятельность. – Roma: Tipografia poliglotta. Città del Vaticano, 1966.

Док. № 76

Ч.2

Декрет на Собор 1944

На перших трьох святочних сесіях сьогорічного Собора ми перейшли через мою недугу значно менше з наміченої мною програми, чим зразу постановляли. Від січня досі був безнастанно недужий, а за кількома наворотами тяжко недужий і, мимо щирої волі, я не міг написати того, що бажав, крім невистарчаючих кількох правил про дівство. Всі три святочні сесії занималися зробленням поправок і доповнень. [Запис обривається].

Публікацій не виявлено.

Док. № 77

Ми, названі греко-католиками, себе самих уважаємо і в обрядових молитвах називаємо православними. Маємо ту свідомість, ту певність, що ми не затратили ні одної, цінної, святої пам'ятки минувшини. Ми свідомі, ми певні, що ми зі святого Передання нашого Великого Володимира нічогісінько не стратили. Струя того передання перейшла до нас через царгородських патріярхів Векка і Йосифа і наших митрополитів Ізидора та Григорія чистійшою і повнішою від тої струї передання православ'я, яка дійшла до наших братів в Великій Україні через Нікона, Прокоповича і московський синод. Порівняймо наші православ'я, скажіть нам, що [по] вашій думці ми зі св. старого [нерозбірливо] передання затратили, а ми вам скажемо, що в нашій думці ви затратили. Порозуміваймося, досвідом переконаймося, що мої твердження правдиві. Панове і Браття загляньте в науку богослов'я. По нашій думці, у Вас, свіцькій, українській інтеліґенції, вода св. Передання чистіша, ніж у тих, що її черпали зі шкіл, ведених петербурзьким синодом. Ваше православ'я ближче до православ'я широких мас укр[аїнського] народу. То ваше православ'я і ближче нашого. У вашому православію бодай не буде засуду на найважніщі тези Могилянського православ'я і православ'я київської академії і буде більше зрозуміння для широких потреб страждущого і від віків поневоленого народу.

Цей фрагмент увійшов у відредагованому вигляді до тексту "Лист до української православної інтеліґенції" від 3 березня 1942 р. Опублікований у: Письма-Послання з часів німецької окупації. – С. 341–342, а також у збірнику: "Світильник Істини. Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові. 1928/1929–1944", ч. II (Торонто-Чікаго, 1976. – С. 144–146). Див. також: Митрополит Андрей Шептицький: Документи і матеріали. Т. 1. Церква і церковна єдність. – Львів, 1995.

Подаємо відредагований текст: "Ми, названі греко-католиками, вважаємо себе самих і в обрядових молитвах називаємо себе православними. Маємо ту свідомість, ту певність, що ми не втратили ні одної, цінної і святої пам'ятки минувшини. Маємо ту свідомість, ту певність, що ми не затратили ні одної цінної пам'ятки минувщини і ми нічого не стратили зі святого передання нашого Великого св. Володимира. Струя того передання перейшла до нас через царгородських патріярхів Векка і Йосифа та наших Митрополитів Ісидора і Григорія чистішою і повнішою від тої

струї православного передання, що дійшла до наших братів над Дніпром через Нікона і Московський Синод.

Порівняймо наші православія, церкви, духовенства, життя релігійне і національне, порозумівaймося – може переконаєтеся, що мої твердження правдиві...

...Брати, Панове, – у Вас, світської, української інтеліґенції, святе передання чистіше, ніж те, що його черпала Україна зі шкіл, ведених Петербурзьким Синодом. Ваше православіє ближче до православія широких мас українського народу. Те Ваше православіє і до нашого ближче. У ньому більше зрозуміння для потреб страждучого від віків поневоленого народу..."

3.
КОПІЇ ВИБРАНИХ ОРИҐІНАЛЬНИХ ЗАПИСІВ

Ав. Від. Липень 1941

М. О. ч. 62

~~Повідомляю~~ Вчера вечером о 7 год. себто в часі коли вже ніхто не смів виходити з дому, счинився у святоюрських будинках огонь. Запальна бомба, кинена, як здається, зі совітського літака пукла над св. Юром засипуючи доми подвіря довкола церкви, площу між церквою и моїм дом, мій дім і цілий митрополичий город запальниками (яких було кількадесять), що викликували на кожнім місци пожар. В одній хвили вибух пожар в церковній копулі, в камяниці домі на полудни від церкви, в двох місцях на стриху мого дому і в Богослужебній каплиці побудованій на північній стороні площі перед церквою. Деревляна каплиця станула відразу ціла в огни, дах копула церкви зачала горіти, занявся дах над капітулою і зачали горіти усі запальники на всіх площах, на городі і на моїм стриху. Пожарної сторожі не можна було допроситися, занята правдоподібно іншими пожарами, яких рівночасно в місті було кільканайцять, сикавки вдома (ані гидрантів) не було. Зі сусідів в околиці збіглося кільканайцять людей і з мешканцями святоюрських будинків зачали гасити огонь як могли. До копул на церкві ніхто не можна було приступити задля дуже тяжкого приступу, диму і огня. На стриху мого дому в чотирох місцях вибух огонь та його загашено піском. Дах над будинком капітульним занявся так що грозило пожаром цілому будинкові довкола церкви. Люди бігали

безрадно на всі сторони не знаючи що робити. Много людей (відзначилося жертвенною і відважною)
з великим запалом і пожертвованям працею в гашенню огня.
З церкви винесено Найсв. Тайни до моєї каплиці і все що тільки
можна було з церкви винести. Видавалося, що все згоріємо і
що загашення огня неможливе. Положення видавалося
тим грізніше що рівночасно горіли склади (доцок), шопи і бараки
і ~~кілька~~ будинки ~~на~~ під св. Юром на Городецькій улиці. Людям зо-
нятим при гашенні огня доносили воду дівчата

З „Архиєп. Відом." за Липень 1941 ч. 63

М. О. ч. 63 До Духовенства і Вірних Архієпархії

З волі Всемогучого і Всемилостивого зачинаєся нова епоха в життю
нашої Батьківщини[!]. У тій важній історичній хвилі сердечно витаю
Вас Отці і Братя взиваю до вдячности для Бога, вірности для Його
Церкви, послуху для влади, усильної праці для добра ~~народа~~ Батьківщини.
[Побідоносну німецьку ~~війська~~ (армію що ~~вже зайняла~~ цілий край) занявла ~~наша~~ витаємо з радістю і
вдячністю за освободження від ворога].
До сповнення наших обовязків потреба нам карности, солідарности, а
передовсім Божого благословення. Щоби випросити собі Божу благодать
і так потрібну до христ. життя і християнської праці Божу мудрість
~~[…]~~ і для подякування Всевишньому наших молитов у
кождій душпастирі до якого сю завізванни дійде відправить в най-
ближчу неділю торжественне Богослуження, по нім відспіває з на-
родом благодарственну пісню „Тебе Бога хвалим..." і многе много-
літствія укр. народові і побідоносній німецькій армії.

~~Від М. О.~~ Дано у Львові 1. VII 1941

Усі що почуваються Українцями і хочуть працювати
для добра України нехай забудуть про якінебудь партийні
роздори, нехай працюють в єдности і згоді над відбудовою так дуже
знищеного большевиками нашого ~~нашого~~ економічного, просвіт-
ного і культурного життя. Тоді, в Бозі надія, що на ~~так […]~~ підва-
линах солідарности і усильної праці всіх Українців повстане

Соборна Україна не тільки як велике слово і ідея але як живий життєздатний, здоровий, могутній, державний організований жертвою життя одних, а муравельною працею, зусиллями і трудами других.

Щоби Всевишньому подякувати за все що дав і упросити ~~про~~ потрібних ласк на будуче кожний душпастир відправить в найближчу неділю по отриманні того завізвання благодарну Богослужбу; по пісні „Тебе Бога хвалим..." многоліття [illegible]носній німецькій Армії і українському Народові.

Дано у Львові 5. липня 1941

[illegible]

М. О. ч. 64

Послання до духовенства про організацію парохії і громади.

Треба нам як найскорше братися до усильної праці над допро-вадженням до порядку парохії і громади. З поміж усіх ~~[illegible]~~ провідників брацтв вибере душпастир найвідповідніших і найспосібніших до відновлення життя в брацтві усіх разом.

Душпастир завізве громаду до вибрання війта і громадської ради з менше-більше після числа ~~[illegible]~~ усіх давних громадських рад. Навіть якби ті вибори не могли бути переведені скоро і без тяжкого роздору душпастир сам назначить найвідповідніших кандидатів на війта і радних. Після ради тих найпорядніших людей поручить найвідповіднішому зорганізувати міліцію. В шкільнім будинку по можности вже тепер зорганізує церковну школу приймають на учителів чи учительки ~~[illegible]~~ найвідповідніші сили поміж християнами нашого обряду, все за радою і при помочі громади. Службову умову з членами учительства зробить тільки провізорично на рік і на пробу. Рік шкільний міг би зачатися безпосередньо по жнивах.

V (О скільки є можливе відбере парохіяльний архів і метрики. Навіть церква потерпіла від воєнних подій треба як найскорше братися до направи, обмежуючися на разі до найконечнійше потрібного.

VI Належить подбати про родини арештованих і добро засланих. Кожний душпастир повинен себе уважати за куратора нещасливих парохіян, щоби їх родинам і їх майнові пом[illegible]

Наколи в селі було колективне господарство повинен душпастир
наново заняти ерекціональні грунта і ерекціональні будинки.
Наколи ті грунта посідають господарі, треба би мирною до-
рогою зробити з ними на рік або три угоду ~~на~~ спілку.
Душпастир мусить мати на поготові прапор німецької армії,
себто червоний прапор, а на ньому ушита чорна свастика на
білому тлі, який ~~вдень~~ можна би ставляти на парохіяль-
ному домі, ніколи на церкві.
Душпастир напише хроніку парохії за літа большевицької влади і
за час воєнних подій, зробить докладний спис людей убитих,
арештованих і вивезених. Належить також мати спис людей
що щиро служили большевикам на шкоду громади, не щоби
на них мститися, але щоб їх стерегтися і не допускати до
ніякої громадської праці.
За поляглих в бою відправить парох торжественне Богослу-
ження, на котре всіх запросить. Наколи поза кладбищем є по-
ховані убиті в боях треба те місце посвятити, щоби запеча-
тати і хоч малим крестом означити.
Всі зорганізовані перед війною кооперативи, читальні, моло-
чарні тощо автоматично вертають до життя, котрі ін-
струкції відновляє по можности свою працю.
Де церква знищена Богослуження відправляється ~~ніо~~ на дворі у

найвідповіднішому місці і підготовлюся на осінь бодай
тому, або більшу салю на відправи.
Про всі страти серед воєнних подій і пробо здіймане на-
пише ~~пар~~ душпастир докладне справоздання до Ординаріяту.
Всі власти відправляти пополудні Службу Б. уставить.
Душпастир ~~Парох~~ котрий самовільно опускає парохію перед неділею, або
святом ~~з наміренням~~ заступлений ~~на тиждень~~, а коли ~~на~~
до парохії не вертає поза нею не має ані ~~права~~ юрисдикції до слу-
хання сповіди, ані права відправлення Служби Б. Право пра-
~~вити~~ двох 2 Служби Б. до кінця 1941 р. залежно ~~мають до часу завідування дво~~
~~парохій~~ мають тілько ті душпастирі, котрі мусять обслу-
говувати дві парохії, всі прочі мусять мати на це право ~~дозволу~~
грамоту М.О. виставлену сего року.
Треба вибрати трьох найповажніших і наймудріших господа-
рів для мирного полагодження усіх спорів в громаді, які могли би ~~мож~~
сповняти уряд мирових судів. Загальна гадка всіх громадян в селі
вистарчаючою силою ~~змусити всіх~~ наклонити всіх свої спори від-
дати такому судові до розсудження

Зложивши Всев. Богові найгорячійшу подяку за те, що в двох л[ітах] тяжкої і прямо нелюдської неволі не допустив до того, щоб вороги христ. віри, що є й так завзятими ворогами нашого народа виконали вповні ворожі супроти Церкви і народу заміри, а вкінці сокрушив кайдани накинені нам, мусимо тепер усіми силами взятися до праці над усуненням руїн, гоїнням ран і відбудованням церковного, морального і народного життя.

Від хвилі коли за ласкою Вс. Бога ми свобідні ві Вп. Вс. О[тці] взялися вже до усильної праці над відновленням і відбудован[ням] життя у Ваших парохіях і громадах. Само положення в[ка]зувало кожному з Вас що к[ожн]ий мав належало зробити. Цим листом хочу вам тільки звернути увагу на деякі сторони [illegible] про які міг би дехто з вас не спостеречи, зате буду міг в обширнім [illegible] нашої Церкви і народа.

На першому може місци належить подбати про роди[ни] і добра арештуваних і вивезених большевиками вірних. [Ро]дини вимагають помочі яку мусить душпастир радо й са[м] уділити і так зорганізувати щоб вдовицям, сиротам, [і] жінкам і дітям що на довший може час позбавлені опіки [чоловi]ка і мужа мають право тої опіки від церкви жадати. Для вивезених родин потреба також опіки над тим що лиши[ли]

з їх господарства. Душпастир нехай уважає себе куратором тих родин і нехай зробить з найпорядніщими господарями контракти о спілку, які запевнили би неприсутним якийсь дохід з їх ґрунтів. Коли лишилися свояки або близьші вивезених родин треба розпоряджати з їх відомостю, а може й згодою. Там де нема ще управи громади та місцевої міліції належить громаді зорганізувати вибір громадської ради війта і начальника міліції, коли би не можна було перевести вибору без партійних роздорів, які є руїною і нещастям нашої справи повинен душпастир своєю властю назначити війта, радних і начальника міліції пригадуючи вірним конечність цілковитого послуху для німецької військової а може й з часом цивільної влади. Час, в якому ми пережили в неволі большевицької навали міг виробити у многих якийсь революційний дух зрозумілий під ненависною владою, а шкідливий тоді, коли вже не потреба революції а тільки упорядковання і усталення того що в нас залишилось і що узнаємо за потрібне й добре для нашого народа і для будучини нашої держави. В тому згляді най[]більшою небезпекою внутрішні роздори, поборювання себе взаїмно і виливаюча з роздорів отаманщина, котра вже так дуже много причинилася до руїни і упадку усіх наших надій при першій нашій пробі побудувати укр. державу.

Витаючи цілим серцем ту нашу молодь, ~~котра~~ що була змушена с-
опуститися в протязі двох останніх літ ~~опустити~~ рідний
край і удатися на еміграцію а тепер вертає до нас з
можности працювала для добра нашого народу і для здійсне-
ння ідеї укр. держави, признаючи її щирі зусилля в то-
напрямі; понесені жертви мусимо однак від всіх дома-
гатися залишення раз на все всяких партійних розді-
і внутрішньої партійної боротьби. Хто приноси-
нам домашню війну той шкодить народній справі на-
віть коли б для неї мав великі заслуги. Усі що пер-
ли навалу большевицькі свідомі того що партійні розд.
є національним злочином якого терпіти не можемо.

Душпастир возьмеся також до зорганізовання школи
так щоб ця найскорше по жнивах міг зачатися шкі-
льний рік. Як Школа, яку організує Церква є школою котра узгі-
дняє передусім права родителів до виховання дітей і їх бажа-
ння в справі того виховання. Душпастир вибере або за радою
найлішних в громаді установить трьох найповажніших
найлучших господарів для мирного полагодження усіх спорів в
маді, які могли би сповняти уряд мирових судів. Загальна гад-
громадян в селі є вистарчаючою силою наклонити всіх своїх споре-
дати такому судові до розсудження.

більше потрібна поміч з Неба. Тому і ви, Вс. ОО., і ви, доро-
гі Сини і Браття, пам'ятайте совісно і свято сповняти той
перший і найважніший обов'язок християнина, обов'язок мо-
литви. Без усильної і повірної молитви трудно добре
~~хри~~ жити по християнськи, себто так жити, щоби у-
мати в душі освячуючу Божу благодать, бути кожної хвилі
готовим умирати і ставати перед Б. суд, бути усе готовим
приступати до св. Причастія. Наше завдання душпастир-
ське учити і давати такий примір щоб поміж нашими
вірними не було ані одного що жив би в неласці і гніві Бо-
жім. Християнин може в гріх упасти, але не повинен в гріху
тревати, повинен як найскорше покаянням як блудний син
вертати до милосердного батька. Як довго поміж вірними
вашими, Вс. ОО, є люди що цего не знають і не уміють так
жити так довго ви ще не сповнили найважнійшої час-
ти вашої душпастирської праці. Зачинаючи відбудову ре-
лігійного життя передусім пам'ятайте про одиноку ко-
нечну основу того життя про Б. благодать і молитву
котрою можемо собі єднати ласку Неба. Нехай же Всев.
благословить вам в тій так важній і трудній праці, а
хай благословить вашим парохіянам, усім христ. родинам
молоді і дітям і тим всім що живуть для всіх ук-

цюють для загального добра. Благодать з вами. А.
Дано у Львові дня 10. липня 1941
† Андрей

М. О. ч. 65 — Чит. 20. VII

~~Поручаю~~ Команда німецької армії просить мене поручити Ду-
ховенству проголосити народові відозву німецької господарської
комісії. Тому поручаю Отцям Душпастирям, щоби по Богослуже-
ні і поза церквою зібраному народові ту відозву з потрібними
поясненнями перечитали і вірним на серце положили усильно
(до найправильнішої) працю над своїм рільним господарством, від якої зависить і то
са ми будуть мати для утримання родини, відбудови господарства
покриття всіх видатків, і тим будуть могли помочи німецькій
армії через продаж своїх продуктів до т. зв. збірних пунктів, тій
армії завдячуємо наше визволення від большевицької
волі. Для власного добра, для добра нашої держави маємо по-
ватися справедливим податкам і розказам військової ні-
мецької власти.

† Андрей

М. О. ч. 67 В першім числі 19 „Укр. Щод. Вістей" невірно віддано
письмо Орд. ч. 65 з „Арх. Відом." за липень 1941.
Передусім невірний заголовок, бо це письмо не є відозвою Митро-
полита до хліборобів, але письмо Його на прохання команди

поручаю Духовенству перечитати і пояснити вірним
відозву господарської німецької комісії. ~~В 4 стрічці пропу-
щено слово, себто по слові „відозва" пропущено „господарської ко-
місії німецької"~~. В оригінальному тексті проголошеному „Архиєп.
Відомостях" по першому alinea є поміщене закінчення
„М. О. у Львові 25. VII 1941", і поміщений підпис Митрополита.
Додатком до того письма являється відозва господарської
комісії поміщена неправильно в тексті самого митро-
поличого письма.

Від М. О. 28. VII 1941 † Андрей

М. О. ч. 68 Посланіє до Духовенства про працю над
з'єдиненням Церков.

Через два роки большевицького наїзду мали ми в краю мно-
го нез'єдинених, які у нас шукали релігійної помочі, ~~а дехто~~ і при-
ймали свої діти до хрещення. Тепер коли німецька Армія за-
йшла аж до Києва стається дуже правдоподібним, що
много з наших священиків схоче працювати для тих
бідних і опущених наших братів позбавлених майже
цілком душпастирів тому ~~уважаю~~ потрібним мені і поро-
зумітися з Вами, Вс. ОО. що до тої праці і способу її ве-

зення. А на самому вступі треба [illegible], ствердити, що справа
з'єднення Церков має велике значіння для укр. народу
Єдність віроісповідання є може конечною умовою до національ-
ної солідарности усіх Українців склонних з многих причин діли-
тися на партії і розєднаних і щодо віроісповідання.
Релігійна єдність більше чим єдність національної
свідомости і державної приналежности може стати основою
моральної злуки глибокої єдности усіх що почуваються Укра-
їнцями. Той значіння реліг. єдности для українського патріотизму, однак [illegible] не
може бути причиною щоби хтонебудь змінив свої реліг. переконання.
Релігія та обовязки чоловіка згляддом Бога є справою і що з природи річи
тому вищою і важнійшою від всіх дочасних зглядів навіть
найвисших і найблагороднійших. Не можна з патріотизму
поступати проти власної совісти і обовязків згляддом Бога.
Але той зглад на добро народа не тільки може, але повинен
бути причиною задля якої кожний Українець повинен [illegible]
сил і спромогности працювати над тим, щоби погодити
усі совісти і по можности допровадити усіх Українців до
повного, взаїмного порозуміння в тій справі що совісти
і обовязку, що є найважнійшою і найсвятійшою справою
кожної одиниці до порозуміння що є без сумніву першою і
найважнійшою справою цілого народа. Ми усі, не тільки

священики, але и світські люди мусимо старатися шука[ти]
доріг до такого загального порозуміння усіх нас, кождий по-
винен дбати і старатися про помирення Церков.
Тому думаю, що й мені потреба з Вами, Вп. Оо. і Това-
риші порозумітися в справі церковного поєднання. Не
моїм наміром ні богословськи переходити усі точки
порозуміння поміж Сходом а Заходом, або пригадувати
давні історичні причини роздору поміж Греками і Ла-
тинниками, Візантією і Римом та на платформі
богословія і історії шукати доріг помирення.
Історичні причини роздорів і різниці доктринальні є
вам добре знані і ледви на тій дорозі знайдемо підст[аву]
порозуміння. Шукаю інших доріг і так напр. [illegible] мо[ї]
думки і праці тим більше видаєся мені оправданим, що
верну до Вас, священиків тему се й для світських людей і не
тільки наших вірних, але й розєдинених православних. [illegible]
ворячи для них, зглядно до них не шукаю на разі успіхів ду[шпа]-
пастиря чи проповідника, а хочу лишень сповнити па-
тріотичний обовязок та вказувати на те що ми пови-
нні по обох боках зробити бажаючи порозумітися у спра[ві]
спільної релігії. Тому на першому місці стоїть прав[да]
[illegible] на долоні для кожного, що у [illegible] небудь погодн[illegible]

ні треба взаїмних уступств і випливаюче з того питан-
ня як далеко може віруючий християнин йти на дорозі
концесії до поєднання з розділеними братами. З відповіди на
те питання вийде ясно і засадничо зачеркнена дорога ту,
що кожний з нас мусить зробити на дорозі концесії, бо кож-
ний з нас мусить уступити в тім, в чім може уступити.

Коли знайдемо концесії, які кожний з нас повинен зроби-
ти, запитаємо чи є й такі уступства, ~~котрі~~ які є вже обовязка-
ми одиниць, але церковних суспільностей і тоді знайдемо, що
й наші Церкви можуть і повинні здобутися на уступства
які певно доведуть до бажаного поєднання.

I

Не потреба, здається, доказувати, що до поєднання розїд-
нених братів конечно треба взаїмних уступств. Лишень в дуже
виїмкових відносинах можливе таке поєднання при якому
одна сторона піддається цілковито другій уступаючи у всім та
у всіх спірних точках. Найчастійше, щоб не сказати цілком
загальне і всюди й все поміж людьми вертаюче положення
таке, що ~~як~~ при спорах і розділенні з обох сторін ошибки,
блуди людські слабости, а звідтам з обох сторін потрібне
уступлення зі свого. Було би неначе заперечування люд-
ської природи думати, що може бути інакше і в тім

справі розділення Церков, що від кількох століть робить східн
і західних християн людей що їм так незвичайно трудно з-
~~єдинитися~~ примиритися. Тому ~~то нам~~ цего не потреба нам доказувати
а радше шукати ~~де й в чім ми з обох сторін~~ де й в чім ми мо-
жемо і повинні зробити уступки. Передовсім треба ствердити
що не йде тут о теоретичне признання по чиїй стороні
в давнині були промахи, або які були промахи. Людям наших
поколінь давно вже цілковито обоятні причини роздору
могли існувати поміж Візантією а Римом. Вправді безпер-
ечі східні Словяни стали наслідниками візантійського хри-
стиянства з всіми його навіть припадковими прикмета-
ми чи слабостями. Тим то і на оформлення православних
християн могутньо вплинули усі традиції Візантії
але ті традиції будь що будь передають причини відр-
ні теоретичні які в житті не мають ніякого значе-
приміненя. Тому й взаїмні уступства, якими муси
до себе зближатися не можуть бути тільки теорети-
чним признанням, що по одній чи другій стороні бу-
ли такі чи такі вини і промахи. В подібний спосіб ду-
маємо, не мали би практичного значіння для поєднання роз-
єднаних між собою Українців признання ошибок пред-
ків й вини тої чи тої сторони в роздорах які ділили

поділись і нам нарід на два майже ворожі собі табори.
Хоч, треба признати, що причини тих спорів можуть ма-
ти більше житєвого значіння. Всеж таки теоретичне при-
знання ошибок чи блудів наших н. пр. попередників в праці
над ділом зєдинення може бути трудною до зроблення, а мимо
того безхосенною уступкою. Думаємо, що без порівнання важні-
ші уступства, які можемо зділати в наших теперішніх
позиціях або принципах, або зміни, які ми з обох сторін гото-
ві би зробити, щоби одні до одних наблизитися.

II

Щоб найти предмет тих уступств треба передусім
взаїмно признати собі в чім ніхто з нас ані з одного ані з дру-
гого боку уступити не може. Це тим важнійше, що з обох сто-
рін треба нам ясно здати собі справу не тільки з того в чім
самі не можемо або не можемо уступити, але й з того в чім
не можемо також уступств від другої сторони жадати.
Ясне означення тих границь того що можемо мусить бути
першою умовою порозуміння. Щоби опертися на перших і
найважніших принципах поступовання треба нам туте
повторити то, що ми вже на вступі згадали, не можемо
ані сами уступити, ані уступств жадати у всіх справах
в яких видимо жадання совісти. Ті жадання совісти

в першому ряді мусять відноситися до віри, себто до з-
нання і заховування того, що кожний з нас уважає з
Божу правду. Може бути, що маємо в деяких відмінни[illegible]
[illegible] Б. Обявлення. Можемо мати в деяких від-
ні понятям витягнені з Божої науки, але так то при
нам східної як й західної Церкви містяться в св. [illegible]
церковнім Ап. Переданні. Але з обох сторін ми за прав-
у узнаємо науку Богом обявлену. З обох сторін узнаємо т[illegible]
Обявлення за основу і зміст цілого християнства. Якщо [illegible]
мо, що не можемо ані уступити, ані жадати уступст[illegible]
в справах віри то нічо іншого не кажемо якщо з обох ст[illegible]
мусимо опиратися на основних підвалинах християн[illegible]

М. О. ч. 74 Чит: 4.IX.1941 Чит: 21.VIII.1941

Взиваємо охочих священиків зголошуватися до душпастирської праці в Каменецькій епархії. Конечний принятий до тої праці мусить наразі за реверсом позичити фелон, ~~[illegible]~~ і поможености то що для відправи конечно потрібне, ~~Взиваю~~ а передовсім мирницю, бо в кожній майже парохії зголошуєся передусім сотки дітей до хрещення.

Запрошаю церкви, лишне уносамені в знаряди чи ризи непотрібні до душпастирської праці, щоби деякі предмети в парохії непотрібні зволили жертвувати для тих парохій в яких усе большевиками ~~[illegible]~~ знищене. Дари на ту ціль прошу складати в Митроп. канцелярії.

Від М. О. 21.VIII.1941 † А.

Чит. 4.IX.1941

М. О. ч. 75 До обнимаючих душпастирські посади Каменецької Епархії 23.VIII

Коли ~~на прохання~~ людей ~~прийдено~~ з якого села чи містечка прийдуть вас просити о священика треба від них передовсім докладно вивідатися про всі місцеві обставини і списаний з ними протокол переслати до Ординаріяту в якому мав би бути відповідь на такі питання: чи є церков? від якдавна нема священика? до чого церковний будинок був ужитий? чи заховалися при церкві книжки,

ризи, ікони. Кілько коло церкви мешкає родин, вірних (нумерів) чи є присілки або дочерні села? Помешкання священика, удержання його, огород, ґрунта?

Приїхавши в Каминеччину один з отців обійме парохію Говд[illegible] 70 км від Каминця Под. около 2000 людей 400 нумерів. Господарі: Карабель Іван і Мазур Яков приїджали до Львова просити о священика дещо церковних книг у людей заховалося, церковних риз нема.

Другий може осісти в містечку Смотрич о 30 км від Каминця. Від громади просив о священика господар Нестор Шарук. Церкви нема, але мають велику салю в школі, готові будувати церков. Інформацію про ціле положення ~~[illegible]~~ знайдете у ~~галичан~~ міліціянтів в Камінці Юрія Кривецького і Дмитра Касіяна.

Наколи церква служила до якогонебудь світського ужитку треба її наново поблагословити, чином чи в Требнику. Власть благословити церкву дістануть від Ординаріяту всі вислані до Каминеччини священики, по можности посвячення найторжественнійше. Перед властями можна ~~[illegible]~~ оправдувати свій приїзд місією львівського митрополита ~~[illegible]~~ або каменецького епископа. Уважаємо що в цілому краю вояки галичани потребують духовної обслуги. Одна з найважніших праць священика буде хрестити і миропомазувати діти. Чин уділювання тих Тайнств відправляєся разом для над всіми дітьми, ~~на~~ тілови, над кожною дитиною ~~[illegible]~~ повтаряючи: ...

для кожної дитини з окрема. Також конечно треба молитву
по заприсяжених над кожною дитиною з окрема відмовляти бу
ці слова: „ізбави всякого лукавого..." Ці обряди хрещення
треба народові докладно обяснити, ~~при тій нагоді~~ цею нагодою
научити про Божу благодать, про Христову вселен. Церкву, про
вічне спасення, про гріх первородний, про гріх чи неволю діявола.
У душпастирській праці треба передусім люди просвічувати
як найобильнішим світлом Божого Обявлення. По проповідях (або відправах)
проводити спільні молитви щоденні і усильно людей заохочу
вати їх також дома (спільно молитися голосно). Катехізувати діти так, щоб та наука
катехізму пояснювала правди віри і старшим. Дітей учити
молитов так, щоби ві через те научилися молитов і що 100
раз важнійше, навчилися молити. Про головних 6 правд віри
треба часто в проповідях споминати, повтаряючи одну з них при кож
ній розумній нагоді. Про різниці православної віри говори
ти тоді, коли з ряду прийдеться говорити про Церкву і то не
так, щоби людям піддавати гадку, що вони і ми до інших
Церков належали хоч змінивши трохи довіри треба людям прига
пояснити, що вселенська віра, яку їм проповідаємо, це віра, яку
приймив св. Володимир і якої довго держалися наші предки, яку
визнавав цілий народ на Поділлі до недавна, себто до хвилі, коли
Москва насильно відірвала народ від вселенської Церкви.

Дуже добро треба людей научити сповідатися, згідно катихи-
си з гріхів і відразу зачати людей заохочувати до сповіди.
Щоби людей потягнути до Церкви і зробити відправу як най-
кращою треба по можности як найскорше зорганізувати церков-
ний спів і по можности всенародний спів. Ще довго Церква не від-
новлена, або не побудована можна відправляти або на дворі, або
в ~~ак~~ найбільшій і найліпшій салі прикрашаючи її чим лиш
можна.
~~Кожний з отців має право приняти до кат.~~ Наколи би до котрого з ОО. зголошувався віри священик хочби
з далекої околиці мусите його письмо пересилати до Ординаріяту
до Львова і чекати рішення. Наколи однаке були ще дальше
так трудна комунікація чи тепер можете його приняти до кат.
Церкви і приняти від нього сповідання віри, однак доперва тоді
коли переконаєтеся, що є совісним і добрим священиком, а передусім
що не здирає людей і не є пияком. Таке приняття треба буде від-
ложити до найближчого вашого зїзду, бо отці ві працюючи в Ка-
мінеччині мусите бодай 2-3 рази до року зїзджатися на нараду
а порозумівати ся про ві важнійші справи передовсім про ті які
відносяться до зєдинення Церков. При Сл. Б. треба триматися
Служебника з 1929 р. з усіми тими поправками і додатками ухва-
леними Львівським Собором 1941 р. Требником обовязуючим є
Требник виданий у Львові 1925 р. При браку книг можна уживати

такого, який при церкві або поміж людьми знайдеться аж до
хвилі справлення нових.
Наколи про з'єдинення Церков лучиться нагода говорити
зі священиками або з інтелігенцією, що належать до нез'є-
диненої правосл. Церкви треба справу так представляти,
щоб їм по можности улекшити принятє вселен. віри.
До того послужать слідуючі принципи:
Православна віра в понятях нез'єдиненої відлученої від
Риму Церкви се віра перших семи вселен. Соборів, себто се
віра вселенська ~~перед~~ з IX чи XI ст. перед роздором Фотія і Ке-
рулярія. До тої віри не належать ті заперечення, якими нез'є-
динені оправдують роздор, себто, що папа не є головою Церкви,
що Христос не дав св. Петрови владу над цілою Церквою, що св. Дух
не походить від Отця і Сина тощо. Принимаючи вселенську
віру нез'єдинені доповняють пізнійшими дефініціями віру
семи соборів. Нічого не відкидаються з православної віри, тіль-
ки її доповняють. Піддаючися владі вселен. Архієреїв не змі-
няють нічим православія, коли в понятях самих нез'єдинених
православє лишаєся тайнicами під владою царгородських
чи московських патріярхів чи навіть такої неканонічної
інституції як Петербурський Синод. Уважати запе-
речення про які була бесіда за правди віри є великою ошибкою

і обманом накиненим Москвою Церкві нашої батьківщини
Уважати нез'єдинену московську віру за єдину правдиву се грубий
обман, бо є очевидною правдою, що Христова віра мусить бути вселен-
ською – не національною, не монополем одного народа. ~~До з'є~~
З'єдинення Церков є справою конечною для добра укр. народа.
Одна Церква і одна віра дасть Українцям солідарність і єдність, якої
їм так конечно потреба. До того з'єдинення потреба щоби з обох
сторін зробити уступства, ті уступства ми зі своєї сторони
готові зробити, конечно з окрема відрікаємося всего, що не є вірою
в Христа, його доктриною і обовязком нашої совісти. У душпа-
стирській праці нашим ідеалом є хочби власне життя, власні ви-
годи, власне добро для спасення наших ближніх, наших братів.
Але й зі сторони нашої Церкви готові ми уступства робити як
найдальше ідучі, готові уступити в назві нашого віроісповідан-
ня, не хочем накинути греко-католик, ані уніят, хоч ми були би
готові називатися православними вселенської віри, або ту вселенську
православну віру назвати, як наші батьки на Україні – благочестя.
Від наших братів нез'єдиненої Церкви можемо очікувати, що й
они нам уступлять і відречуться всего того, що їм накинув
московський синод і неправославне, ~~синодальне~~ богословє сино-
дальних богословів. В обрядах ми також ~~до~~ відступаємо від
усіх звичаїв, якими може наша Церква відступила від

наших традицій XVI ст. Собор львівський 1941 р. є того
очевидним доказом. З того що і суспільно вселен. віри,
того зректися ніяким способом не можемо, совість на те
не позволяє. Не можемо також зректися добрих, здорових
передань нашої Церкви. До тих передань не належать не-
достатки, ошибки наших предків і обманчивий вплив роз-
дору Церков і синодальної Церкви. Автокефальна укр. Церква
зірвала з переданнями віри перших соборів тим, що приняла
попатих єпископів і узнала ~~людей~~ єпископами священи-
ків непосвящених єпископів після вікової традиції цілого
християнської Церкви. У лучності зі всіми христ. Церквами
цілого світа, через римський престол набуває національна
Церква, якою є і наша Церква, опертя против усіх замахів воро-
гів віри і замахів тих християн, які хотіли би панувати над
Церквою і уживати її до своїх цілей. Кожна тільки національна
Церква мусить скорше чи пізніше стати невільницею світ-
ської власти. Це доказали іще події послідних літ в большев.
Церква патріархальна піддалася під НКВД як це ми дуже ви-
разно бачим на представниках тої Церкви в Зах. Україні.
Як неволя під світською владою нищ науку Христа і христ. прав-
ду найлучше показує регулямент Петра В., ~~[illegible]~~ яким
приказано сповідникам доносити до світської влади відомості

набуті в сповіди про гріхи против держави:
(вставити то що на початку !)
Незвичайно важна є праця для народа, яку можна би назвати
громадянською чи суспільною: поміч перед німецькою владою, спів-
праця у всіх суспільних установах, добра рада удільована у всіх
обставинах життя. З тої суспільної праці найважніші є харі-
тативна праця, опіка над хорими, вдовицями, сиротами.
Дуже практичним способом пізнавання і з'єднування собі людей
відвідування по черзі всіх вірних. Головним принципом усякої
духовн. праці жертвенна любов ближнього.
При кожній нагоді докладні справоздання про все прошу здава-
ти Ординаріятові; передавати списи потрібних для церкви,
народа і вірних предметів. Коли мало грамотних потрібна
школа для аналфабетів. В короткому часі треба буде думати про
заложення захоронки і спровадження сестер.
Душпастир, котрий не молиться много і добре не потрафить
відповідати обовязкам. Вповні відповість тим обовязкам тільки
той хто витревалою і покірною молитвою дійде до глибокого
пересвідчення що сам є великим грішником, лишень тоді по-
трафить сповнити поручення Апостола, ставляти ближніх
вище себе і в повному значінні того слова бути їх слугою.

М.О. ч. 77 Чит. 11.IX.1941

Буває, що до сіл заходять большевицькі агенти, що намавляють людей до саботажування німецької влади, або навіть збираються організувати бої[вки] проти влади. М.О. поручає Вс. Духовенству усильно і часто перестерігати людей перед тими провокаторами. Часті перестереження є потрібні тому, бо агенти удають українських патріотів, часом може легітимуються підробленими паперами і можуть легко збаламутити людей що не досить всесторонно орієнтуються у положенні. Кожний розумний і орієнтуючийся Українець мусить уважати їх за агентів НКВД, навіть ~~[illegible]~~ наколиби лучилася річ цілком неправдоподібна, що колишній добре народові знаний український патріот піднимався такої пропаганди треба би його безперечно уважати за агента НКВД, бо було би річею ясною як білий день, що тою пропагандою колишній патріот ~~і зачинав би~~ став вав би зрадником національної справи, переходячи ~~[illegible]~~ в табор большевицький і зачинав би роботу, яка, напевно би удалася якусь би ~~що мусить) укр. справі нанести не~~ обчислимі шкоди. ~~Перестереження~~ Взиваю Вс. Духов. перестерігати

нарід в моїм імені і заохотити його словом священичої чести, що така є гадка всіх розумних патріотів, а між іншими і провідників Організації Укр. Націоналістів, які вони мені це часто заявили.

Від М.О.

У Львові 6.IX.1941 † Андрей

Чит. 11.IX.1941

ч. 78 Тризуб без хреста

Не знати з якої ініціативи і для якої причини укр. патріоти носять часом малу відзнаку тризуба без хреста. Коли св. Володимир і по ньому усі укр. князі уживали яко державного знамени тризуба з хрестом треба признати, тризуб без хреста за символ повороту до поганства і за сумну признаку переваги безбожницьких течій серед нашої нещасної суспільности. Може бути, що прихильники того поганського символа відкликуються на те, що такого тризуба уживала укр. Центральна рада з 1917 і 1918 р. Таке оправдання не мало би жадної рації. Центр. рада ~~не тільки~~ допустилася много похибок і ~~[illegible]~~ ~~ясно~~ в части під впливом засідаючих в ній безбожни-

вів спричинила національну руїну і помогла больше-
викам запанувати над Україною. Хотіти повторя-
ти її ошибки було би нерозумною політикою.
Подібним проявам безбожництва буває заступлювання
словом „Слава Україні" відвічну похвалу віддавану Христу:
словом „Слава І. Христу!", очевидно ніхто з Українців не може
мати нічого проти поклику „Слава Україні", але тим
словом заступити акт релігійного прославлення Христа
є виразною тенденцією усунути Христа і поставити
батьківщину на його місце, значить є ознакою вираз-
ної, безбожницької тенденції, що обманює наївних,
українських патріотів. Україна не може взагалі істну-
вати як самостійна держава, а тим менше може
бути славною державою без волі Царя царствуючих і
Господа господствуючих, Предвічного Бога І. Христа, нашого
Спасителя, Батька і Пана. Взиваю усіх християн. енер-
гічно поборювати ті два прояви безбожництва в хрис-
тиянах укр. патріотизму.

Від М. О.

У Львові 6.IX.1941

† А

Чит. 9.X.1941

Про злочин чоловіко-убійства

ч. 83 М. О. поручає Вс. Духовенству часто
представляти вірним злобу ~~гріха~~ задержаного гріха
братовбивчого чоловікоубійства, бо на жаль многочис-
ленні случаї, в яких невинні люди українці падають жертвою
сліпої ненависти рідних, по національности братів
українців. ~~Нещо~~ На час війни і від проливаючоїся на
очах людської крови може легко зробити христи-
ян обоятними на той страшний злочин, який є
руїною християнської любови поміж людьми і край-
ним упадком християнської культури народа; а лю-
бов ближнього є основою цілого християнського жит-
тя. Від заповіди любови зависить весь закон і пророки.
Христос називає закон любови ближнього „своїм, но-
вим" і каже що по тій чесноті люди пізнава-
муть, що ми є християнами. Народ що приказує
до чоловікоубійства, якого не карає, не осуджує
той злочин затрачує поволи почуття христи-
янської любови ближнього, привикає до ненависти, а
поволи переймається і отруює ненависти. Зачинає
видаватися людям, що ненависть поміж людьми
це явище природне, конечне. Наука чоловіка убива-
ти настає неначе доступна людям, злочин

Каїна, хоч тільки в мислі і бажаннях стався
для людей римсь висшим (актуальнішим) ідеалом (відгуками своє) життя
віддати за ближніх, ставати жертвою (християнської любови) за їх жит-
тя і спасення. Кільканайцять случаїв в яких Укра-
їнці безвинних братів своїх Українців убили мусять
наповнити наші душпастирські серця, Вс. Отці,
страхом про будуче християнства у нашому на-
роді. І коли не маємо можности голосно протесту-
вати проти таких злочинів в пресі та голосами
обурення п'ятнувати (той) злочин і голосом обурення
відстрашувати перед його сповненням наших вірних
а передовсім нашу молодь, то тим усильніше,
тим частійше і тим більше рішучо мусить
підноситись той голос з христ. проповідаль-
ниці. Нехай усі християни розуміють, що хто
має руки сплямлені людською (кров'ю) неповинною
той має на чолі п'ятно Каїна і проклятим є
поміж своїми братьми.

Злочин чоловікоубійства нарушує також най-
глибші основи христ. культури народа, бо першим
постулятом тої культури є пошановання
людського життя. Нарід, що не уміє людського

життя шанувати (дикий нарід), недостой-
ний ставати в ряді з христ. народами світа.
~~Буває, що~~ Державы присвоюють собі право у ле-
гально установлених судах після (законів)
карних кодексів, засуджувати на смерть
людей, котрим доказані такі злочини, які не дають
надії поправи, але і тоді (правові) державы, мусять
стерегтись, щоби присудом не перейти міри при-
писаної Божим законом і людською природою.
А Б. закон і людська природа вимагають як умов
без яких (засуд) на смерть чоловіка з злочину
чоловікоубійства, щоби злочин був доказаний,
щоб злочинцеві дана була можність оборони і
щоби рішення суду згідно доказів було вис- уміє бути на жадання сторін.
шим (і найвисшим) судом, признаним правильним. Тоє пра-
ва, якими собі більшість держав під тими условами
присвоює многі богослови і фільософи не узнають
згідним з правом природи. Вони є думки, що й державна
влади хоч може злочин карати не має права ка-
рати його смертію. Нехай наша молодь знає,
що нема на світі влади, яка могла би позволити,

одобряти, або наказувати злочин чоловікоу-
бійства. І нема влади, яка могла би розказува-
ти щось противного Божому законові. Нехай
~~наші вірні~~ проте памятають, що будучність
нашого народа зависить від вірности, з якою
будемо сповняти Б. закон, нехай памятають ~~що~~
~~же~~, що не тільки великі злочини як чоловікоубій-
ство стягають Б. кару на весь нарід, але й менші
злочини всетаки
~~гріхи~~, що є тяжкими гріхами перед Г. Богом мо-
жуть і звисити на ~~шалі~~ судї Б. справедливости ~~Бога~~
Всевишнього, в якого руках є доля народів. Від на-
шої вірности супроти Б. зависить і будуча наша
доля. При тій нагоді пригадуйте людям, що й
самовбійство є злочином чоловіковбійства
тим страшнійшим, що сповнене майже в хви-
лі, коли чоловікові приходить ставати перед Б.
судом.

схочуть
Уступи того письма Вс. Отці прочитати ~~остають~~
з проповідальниці народові і від себе додати ~~ти~~ по-
що можуть
яснення ~~власні~~ побудити до обридження того
гріха, а між іншими і ту обставину, що це
гріх, що кличе о пімсту до неба, що стягає
на чоловіка проклін ~~...~~ і що ни-
щить й підкопує ... цілого народа.

Від М. О. 5.X.1941

Андрей

ч. 103

Митроп. Ординаріят, щоби вірним дати відстра-
шаючий примір і успішно звернути увагу всіх християн
на нелюдську злобу злочину чоловікоубійства накла-
дає на всіх, що свідомо і добровільно допустилися того
злочину навіть над чоловіком що ще не прийшов на
світ, в лоні матері, церковну кару клятви застере-
жену Ех. Ординаріятові. Та церковна кара не потягає
ще за собою обовязку християн уникати чоловіка на якім
тяжить себто, людина проклята за чоловікоубійство
не належить ще до тих що їх християни мають
уникати, не є excomunicatus vitandus. Коли однак
злочин чоловікоубійства сам собою неначе виключає з люд-
ського суспільства чоловіка, що убив ближнього Вс. Отці Ду-
шпастирі проголошуючи ту клятву заохотять вірних

Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων 3E си покр.
1890 р. відкрите. ??

до того щоби людий про яких напевно знають, що сплямили душу і руки неповинно пролитою кровю ближніх уникали не відмовляючи їм християнських прислуг приказаних любовю ближнього, але так, щоби оказуючи їм обридження і неславу на яку заслужують усільніше довели їх до щирого покаяння за страшний злочин, котрого пятно і по покаянню до смерти будуть носити, як ті що пішли за примі[р]ом первого чоловіковбійця Каїна. ~~Усоп~~ На час сегорічної пасхальної сповіди усі апробовані в епархії сповідники мають право і гріх і клятву того злочину розрішати. При злочині чоловікоубийства нехай однак сповідники завдають так тяжку покуту що нещасному злочинцеві до смерти пригадувала людську кров ~~нево~~ неповинно пролитую.

27.III.1942

„АЄ. Відомости" за Травень 1942 — 13.IV.1942

ч. 195.

Марія Мати

~~Місяць Травень посвячений Прес. Богородиці Марії.~~

Не маємо іншої помочі, не маємо іншої надії крім Тебе, "Пресв. Діво." Коли серед найтрудніших і найтяжчих обставин майже упадаємо під бременем хвилі, до страждань спричинених війною прилучаєся минулорічний неурожай, осінні повені, недуга плямистого тифу і зі всіх них найстрашніша язва злочинів добровільно сповнюваних нашими людьми. ~~маючи~~ Кто має проповідь слова Божого давати вірним поміч, підпирувати їх силу не находиться відповідніших слів, як молитва до Пресв. Діви. В пор[ському] часі зачинаються по всі церквах Марійські щоденні Богослуження через цілий місяць травень. Всевишньому Богові слава, що нам дав діждатися ~~тих~~ Великодних Свят, світлого тижня, і десятниці і тих ~~щорічних~~ Богослужень, в яких серед болю і терпіння прибігаємо о поміч до нашої Матері Марії. Тяжко діткнула нас Господня рука, бо сьогодня не тілько в болю та терпінні, але зі встидом і почуттям власної вини стаємо перед Божим престолом. Почуття злочинів сповнених нашими вірними, яке таке бременем, що дійсно не зна-

ходиться інших слів як – „не маємо іншої помочі,
не маємо іншої надії." Щоби хвилю, коли від захову-
вання Божої заповіди залежить уся наша будучність
коли від нашої праведности залежить чи будемо ске-
заними на смерть рабами, чи свобідними і щасли-
вими громадянами, знаходимося помімо нашими
ділами люди до того степеня несовісні і нерозумні
що на весь нарід гірші ще Божі кари стягають – сего
прямо не можна зрозуміти. В хвилі, коли весь нарід
терпить, коли від Всевишнього очікує милосердя
находяться люди досить безбожні, що своїми злочи-
нами не бояться вдержувати від народа Боже благо-
словенство і стягати на нарід чимраз
більші і тяжчі Божі кари. В такому положенню
одна Пресв. може спасти нас. Сьогодня потреба
цілого, могутнього Її заступництва, щоби вдер-
жувала від нас Божий гнів і випросила для зну-
джених грішників і для тих, що їх руки сплямлені
кровію милосердя і ласки навернення.

Коли під большевиками вороги Церкви не
виступали явно з наміром знищення Церкви і христи-
янського народа видавалося, що християни зачинають

розуміти чим віра, чим вічне спасення і Божа
благодать. Люди горнулися до церкви, навіть такі,
що від літ не сповідалися, спішилися з очищен-
ням себе самих у св. Тайнстві Покаяння, щоби по-
мирившися з Богом достойно приступати до Пресвя-
тої Евхаристії. Сьогодня, коли наново вільно свя-
щеникам учити дітей катехізму, коли можна ходи-
ти до церкви без нараження на прикрости – ревність слаб-
не, люди про церкву зачинають менше дбати і знова
є такі, що найсвятіше пасхальне Причастіє відклада-
ють на пізніше, і навіть стративши через тяжкий
гріх Божу благодать не спішаться з покаянням. Тож
в такому положенню поможе нам душпастирям
так до них промовляти, щоб пробудити тих, що сплять
і отворити очі засліпленим, що не видять на що на-
ражаються своєю байдужністю і відкладанням з дня
на день покаяння. Одна Прес. Діва, Мати милосердя
може дати нам, душпастирям і проповідникам такі
огнені слова, щоби праведних і побожних людей запалити
огнем Божої любови, а грішників перенять страхом пе-
ред Божим судом.
Вона-ж Преблагословенна Діва Мати І. Христа Бога і Спа- 14. IV. 1942

сителя, Вона стояла під хрестом в хвилі, коли Христос умирав і лучилася з Ним в кровавій Жертві Голгофти за гріхи людства. Ніхто не розумів так глибоко як Вона намірів Христа в тій Жертві. Стоячи під хрестом Вона зі Сином своїм ту жертву приносила і з жертвою Його лучила свою жертву. Способом для нас непонятним, але певним, Вона ділилася з Христом Його мукою, терпіла з Ним, терпіла в душі усі Христові терпіння, терпіла таким безмірним, так глибоким терпінням, що не було так як коли б була радо переносила тілом Христових мук. Во терпіння душі можуть бути більші від найбільших терпінь тіла, що душа може відчувати такий безмірний біль, що той біль робить тіло нечутливим на тілесний біль. Душа може переходити такі внутрішні муки, може бути так розп'ятою, так опущеною, так розгромленою, що найбільші терпіння тіла в її очах нічим. Біль душі так поглочує її цілу, душа під тягарем болю так розтрощена, так розп'ята, що на все забуває, не відчуває найбільшої муки тіла, нечасе не має ані сил ані можности звертати уваги на те, що могла б тілом чи в тілі терпіти. Такою мусіла бути мука Прес. Д. Марії

коли стояла під хрестом. Певно, ніяка матір на світі не любила свою дитину так, як та Матір любила Свого Сина. Передусім тому, бо той Син заслугував на таку любов, Його доброта, краса, велич, безконечні прикмети душі і тіла, Його лагідність агнця, при геройській силі вожда і велетня. Терпеливість дитини, простота голуба, а мудрість, знання, наміри, ціле поступовання до найменших річей все то прямо Боже, небесне. В кожному слові, в кожному руху, в кожному погляді безконечна глибінь, якоїсь любови, якої ніхто на світі не видів. А до того яким був Він для Неї Сином? Передовсім одиноким і Сином з яким Прев. Матір не могла поділитися з ніяким Отцем, бо як чоловік народився чудом св. Духа, з матері-дівиці без отця. А відтак Вона тому Синові усьо завдячувала. Він був її Богом і Спасителем, Він устеріг Її перед нещастієм первородного гріха, Він дав Їй святість вищу від святости небесних Ангелів і достоїнство перевисшаюче усі людські поняття. Він через 33 роки був Їй учителем, кожне Його слово було для Неї объявленням даним з неба, під Його проводом Вона перейшла таку школу святости про яку найвисші пророки могли мати ледве мале по-

чаття. Тому Пресв. Діва бачила в тому Сині не тільки
Його Сотворителя, Відкупителя, Спасителя, Учителя і Бога,
Вона бачила в Ньому своє власне життя, ціле своє щастє,
цілу свою славу. Тому і Відчувала в своїм серці кожний удар
бичовання і кожний терневий вінець, і кожду сінову
рану Пресв. Тіла. Кожна рана була раною Її серця
і Його біль був так Її болем, що в кожному з них від-
чувала кожну подробицю, ці обставини,
Коли Її Христа відбирали, коли Його вели перед суд
то роздирали Її внутреності гірше чим найстраш-
нішими знарядами мук. Для Неї тратити Сина було
якимсь внутрешним конанням в порівнанню з яким
конання смерти було нічим. І то конання то розди-
рання душі, та внутрення боротьба життя зі смертю
продовжалася близько 20 годин. А коли стояла під хре-
стом і бачила муку Сина, Вона могла здобутися на
таку силу жертви і любови, що на Його муку і на
кожну зокрема подробицю тих мук і на кожний біль
Вона годилася, добровільно всьо приймала і разом зі
Сином ту жертву приносила за спасення людства, за
спасення наше. Віддавала Сина свого на смерть з любови до
нас, яка безмірна була та любов, того ніякий людський

розум не зможе оцінити, можемо тільки згадати і здалека диви-
ти і подивляти велич тої любови і жертви. Щоби людську душу
Пресв. Богородиці довести до такої героїчної жертви і любови потреба
було довголітньої праці самої Богородиці. Зачинала від святости Не-
порочного Зачаття, себто від святости звершенішої від святости
найвисших святих і росла в тій святости життям. віддаючи
Всев. Богові безнастанною працею молитви і жертви, з небесною бла-
годаттю вірною і повнішою від тої благодати, що була участю
небесних Ангелів. Відтак Христос Спаситель сам через ціле Своє
життя працював над обаченням душі Пресв. Діви від Її дорогого
терпіння, жертви і молитви аж до хвилі, коли стоячи під Хрестом
Своєю жертвою доповнила жертву Евхаристичну Христа Спаси-
теля. Тим то той вияв любови Пр. Д. Марії виливав з чесноти
любови Бога і людей так вознеслої, так божої, що ніякий розум
людський ані ангельський не може оцінити величі тої святости
і жертви. Коли під Хрестом приносила ту жертву, коли тою лю-
бовю обнимала ціле людство, за яке Христос умирав непоняттою
любовю ближніх, коли тою любовю обнимала і всіх ворогів, себто
людей, що своїми гріхами Христа розпинали, тих жидівських
архієреїв, книжників і фарисеїв і тих темних і нерозумних людей
що наповняли Єрусалим дикими своїми криками: „розпни, розпни"
коли любовю ближніх обнимала усі поганські народи світа, ко-

за всіх з любові [illegible] Бога, з любові Христа [illegible], з Христом приносила
Всевишньому Богові Евхаристичну Жертву хреста, долучаючи до неї
жертву й свого життя почула слово Христа, що вказував може
очима на Ап. Івана, говорив: „Се Твій Син". Якщо було можливе
тоді вищення жертви, новий біль додавали до всіх дотеперішних болів:
то слово Христа мусіло матері [illegible] завдати. Ще довго
про жертву Христа думала обіймаючи ціле людство любовю
ближнього не була поставлена перед тим незвичним зіставлен-
ням, наведеним перед Її душею тим словом Христа. Очевидно
зрозуміла, що Ап. Іоан мав бути для Неї сином тим самим
[illegible], [illegible] словом Христа ставали синами усі [illegible], за
яких Христос умирав. „Так, вони то мають мені заступити Тебе,
мій Сину? Втрачу Тебе, віддаю Тебе і в заміну дістаю їх, тих по-
ганих і бідбожних, тих, що Тебе на смерть судили, що Тебе му-
чили, розпинали, їх за Тебе? Чи ж маю радо з ними [бажати] [illegible]
Твоєї смерти щоб увільнити Варраву? [illegible] Варрава
[мельний] має Тебе заступити? І не тільки Варава, але ті довгі ряди, що
з Юдою Тебе наново [illegible] розпинали і святотатствами Причастія
доптали, на землю проливали Найсв. Кров Твоєї Евхаристії". І
жертву свого духа з Жертвою Твого, Сину мій! І готова з Тобою
умирати, я готова доповнити своїми жертвами, що бракує
вартості Твоєї хресній жертві для спасення людей. Але в ту

жертву за ворогів, в ту любов Твоїх ворогів зложити ціле
материнське серце, щоб їх [так] за своїх дітей прийняти? Варраву,
Юду сином називати і любити серцем матері – чи можеш і тої
жертви від мене вимагати? Чи вимагаючи її не відбираєш
мені то одно-однісіньке що мені лишилося – материнство?
Та жертва твоєї вимагає – рішенням мого материнства.
І вже мені нічо не лишилося. Взяли мені одинову потіху
життя, Тебе мого Сина. Судили Тебе, бичували, плювали
на Тебе, розпяли Тебе. Така була воля Отця небесного, така
була Твоя жертва. На все я погоджуюся, але то чого тепер від
мене жадаєш то переходить [illegible] мої сили: Щоб [illegible] всі бруди
цілого світа, злоба усіх людей мала плювати, доптати, пони-
жати моє материнство. Матір Твоя, Христе, має стати матір[ю]
Юди і Варави – чи ж це можливе? Якщо це може бути най відійде
від мене та чаша, однак, якщо не може відійти, якщо мушу її
випити най буде воля Твоя. Але, якщо можливе, най відійде від
мене той стид, то пониження, то поганення то збещеще-
ня того що у мені найкраще – материнство Боже. Чи ж до того
степени, Отче Предвічний, Ти Його опустив, чи до того степеня
і на мене цілком Ти забув, що маю стати матір'ю тих
многих зроджених в [illegible] проституції. [і з проституції]
Так могла Н. сх. Д. випрашатися, бо за прикладом Христа

Спасителя. Вона мусіла перейти через свою Гетсеманію і з Христом
сказати „Лима савахтані." Але жертву свою довершила і стала
Матір'ю людства, християн, грішників, Матір'ю кожного з нас
зокрема. Бо для кожного з нас зокрема Вона Матір'ю і хоч не повта-
ряєся внутрення борба, закінчена побідою жертви, над кожним
з нас Її материнське серце показує Отцю небесному жертву при-
несену за кожного з нас зокрема. Бо та пречудна душа є так ...
близька Христа, так в ній повторюєся ціле життя і ціла
жертва Христа, що Вона одна-однісінька поміж всіми сотво-
ріннями має той привилей чи дар з неба, що так як жер-
тва Євхаристична Жертва Христова, Жертва Голгофти приноситься
кожної днини, на кожному престолі зокрема і готова повтаря-
тися для кожної душі зокрема – в подібний спосіб Прес. Д. Марія
нашою кожного зокрема Матір'ю, як колиб рідні діти була на світ
привела і за рідні діти Отцю небесному повтаряє і пригадує
жертву зложену під хрестом в хвилі коли приняла нас за дітей.
Кожного з нас рідна матір готова була може спасати власною
смертю, кожного з нас рідна мати любила материнською любовю
рідної матері для рідної дитини – Прес. Д. Марія для кожного з нас зокрема
принесла жертву рідного сина і тим стала для прибраних
дітей більше ніж рідною матер'ю, бо матер'ю, що для тих
своїх дітей не тільки віддала своє життя, але й більше ніж

власне життя, о скільки більше, що ні жодна людська бесіда не
зможе того ані описати, ані висказати.

II

Такою любовю любить Прес. Діва людей, з такою любовю ви-
прашає для них усі ласки потрібні до спасення, такою любовю
заступаєся за них, щоб відвернути від них Божий гнів. А коли
хочемо тій материнській любові ближче приглянутися, зрозумі-
ємо, що так є і тоді за помічю Б. благодати будемо до нашої
Матері в небі прибігати з більшим довірєм, з глибшим переконан-
ням в Її любов і материнську Її доброту для нас.

Пр. Діва Марія Мати любить нас любовю рідної матері, бо в нас
бачить справу рідного Її Сина І. Христа. Справа нашого спасення,
нашої святости – цеж справа Христа в нас, хтож того не знає?
Справа нашого спасення полягає на тому, щоби жили надпри-
родним життям Б. благодати. Усе в тім – наше спасення, наша
святість – се освячуюча благодать Божа в наших душах. Хто в хви-
лі смерти має ту благодать, щасливий, бо спасений на віки.
А та освячуюча благодать – це велика тайна, укрита в глибині душі
тайна не тільки тому, що її не бачимо, що доперва побачимо
тоді, коли „виявиться чим будемо", коли „виявиться будемо Йому
подібні, бо бачимо Його як є" (І Ів. 3,2). Божа ласка то велика тайна
і тому, бо тим в маленькій частині знаємо чим вона є. Най лінше

чуже пояснює ту тайну та наука Б. Об'явлення, що Б. благодать це неначе життя Христа Ів. в нашій душі. Християни, що кормляться Прес. Евхаристією живуть з Христом і не тільки з Христом, але Христом, себто Христовим життям. Св. Ап. Павло до тої правди часто вертає. Каже н. пр. що „Христос мені життям" (Филип. I, 21). Ще виразніше каже: „Жив в мені Христос" і „Я з Христом прибитий до хреста" (Галат. II, 19). Те саме значить те дивне слово, що його повтаряємо у кожний великий празник замість Трисвятого: „Ті що в Христа охрестилися, во Христа одягнулися" (Гал. III, 28). „В Христа одягатися" значить тільки, що Христовим життям наповнятися. Св. Апостола праця над вірними полягає в тому, щоби в них Христос „вобразився". Тому каже н. пр. „Дітоньки мої, котрих я знова родну в болях доки Христос вобразиться в вас" (Гал. IV, 19). Так і Пр. Діва працюючи над вірними родить їх неначе во Христі, а Пр. Діва працює над кожним з нас зокрема, працює більше чим хтонебудь інший на світі, бо працює молитвами; а молитви найважніша, найуспішніша праця для спасення душ. Тою працею Пр. Діва виробляє в наших душах то Христове життя Божої благодати. Тим то неначе родить для нас і в нас І. Христа. Розширяє на нас Його життя, дає нам то життя. Тому і любить нас тою самою любовю, що любить І. Христа, приймаючи нас за діти розширяє на нас свою любов до Христа. Любить нас мимо усіх наших гріхів глядячи задля І. Христа.

Але через це не менше нас любить, для нас працює, нам дає Христа, наново неначе родить Христа. Але це все робить для нас з любови до нас, бо нас любить любовю, якою любить Христа. Очевидно, та наука Б. Об'явлення велика, свята і кожному слабому розумові лишень в части доступна світлом віри. Але вже то, що знаємо з тої правди вистарчає на те, щоб і ми зі своєї сторони Пр. Діву любили як рідну матір і щоб ми старалися в цілому житті жити як щирі і правдиво любячі діти Пр. Богородиці. Тому св. Церква любов до Пр. Д. М. проповідає вірним — можна сказати, усіма майже молитвами нашого св. обряду. Нема відправи в якій не було би кількох а то й кільканайцяти кусків молитов, якими Христ. душа виявляє свою любов до небесної своєї Матері. А щоб чуже успішніше заохотити людей до тої любови Церква і давніми установами і новими правилами посвячує Пр. Богородиці цілі місяці. І так давною передвічною установою цілий місяць серпень посвячений є почитанню та любові Пр. Богородиці. В самій середині місяця празник Успення, два тижні попередніми якими приготовляємося на той празник, а по празнику попразденство, що майже до кінця місяця тягнеться, а щоб виразне було бажання Церкви почитати Пр. Д. через цілий місяць, а нема звичаю так довгих попразденств, хиба попразденство Пасхи, що триває 40 днів. — Отці наші постановили закінчити місяць Богородичним празником

наші потреби і все добра Мати, схоче випросити нам зараду і
поміч у всіх ~~тих~~ справах, що нас болять.
Тому горячо прошу сего року до тих травневих Богослужень, ста-
райтеся в тім місяці в честь св. Богор. частійше причащатися,
не занедбуйте теж в головному відмовлювання кожної днини цих
трьох молитов. Хто має таку подібну ~~книжочку~~ книжочку, або ще к
ліпше св. Письмо, читайте її на голос ~~[illegible]~~ в неділі і
свята для цілої рідні і кожної днини прибігайте до своєї
небесної Матері і складайте у Її стіп все то, що вас болить,
що бажаєте для себе, для родини, для села, для цілої Церкви
і цілого народа. Нехай Вс. Богор. благословить ~~ваші села~~ наші
міста, наші села, наші хати і христ. душі що в них живуть
Благодать Г. н. І. Хр. ...
Писано 14 і 15 цвітня 1942 р.

† Андрей Митрополит

переписано 30.IV.1942
(1 копія)

Львівські Архієпархіяльні Відомости
Річник VII Львів січень 1943. ч. 1.

~~Л.~~ Л. А. В. ч. 1 Усіх священиків присутних у Львові запрошено на сесії, які стало відбуваються в кожний четвер о год. 11. перед полуднем.

Л. А. В. виставити на двері К. П.

ч. 2. О. 4.II.1944. Досвід останніх місяців минулого року 1943
навчив нас, що не можемо друком видавати „Арх. Відомостей".
Численні ~~[illegible]~~ і нічим неоправдані конфіскати задержування
поданих до цензури текстів справили, що нормальне видав-
ництво справами ~~було вже~~ неможливе. Ми були змушені тими обстави-
нами завісити видавництво „Льв. Архп. Відом." обіцюючи собі на
будуче нові Відомости проголошувати так як в р. 1940 і 1941,
на зібраннях, що ми їх наміряємо скликувати кожного четверга
о год. 11 рано. Перечитання на такому зібранні акту „Л. Арх. Від."
рівнається його проголошенню друком. За автентичний примір-
ник буде уходити відпис документу з книжки „Львів. Арх. Відом."
за р. 1941, 1942... Такі відписи мусять бути засмотрені під-
писом одного з нотарів Ординаріяту. Основи буде можливе де-
які документи з „Л. Ар. В." видаватимемо в зошитах „З Львівських
Арх. Відомостей", за р. 1944.
У першому числі „Л. Арх. Від." поміщаємо то, що не було

допущене цензурою.

~~17.II.1944~~

ч. 2. Л.А.В. 5.II. Ординаріят під кан. послухом жадає від усіх ОО. Деканів і усіх Священиків докладних звітів зі всього, що в парохіях і по селах діється. Такі звіти кожний Священик обовязаний щонайменше раз в місяць посилати Орд. і то так довго як довго можлива почтова комунікація. Коли одначе лучиться нагода зіслати письмо не почтою усильно прошу про таке справоздання. Справа незвичайно важна, або до нас не доходять або пізні вісти про найфантастичніші події, або доходять пересаджені і неправдиві.

ч. 3. Л.А.В. 24.II. Обовязок душпастирів лишатися в парохії і в найтяжчих хвилях.

ч. 4. Л.А.В. 24.II. Надзвичайні власти дані деканам і священикам на час перерваної комунікації.

ч. 5. Л.А.В. 24.II. Клятва за розбійництво

ч. 6. Л.А.В. 24.II Опіка над честю жінок і майном неприсутних

Послання

В воєнних часах в кожному селі лишається много і молодих жінок, яких мужі через довгий час неприсутні: чи на роботах, чи у війську, чи по тюрмах, молоді люди відлучені від родини місяцями караються не маючи може дома природних опікунів-батьків. Їх товариші зіставши случайно в селі користають нераз з неприсутности товаришів, щоб наразити їх жінки на нову ж чергу небезпеку, яку несуть на них товариші неприсутних їх мужів. Їм видається, що неприсутність мужів є може оправданням нав'язати з їх жінками відносини, які ведуть у беззаконіє. Не здають собі справи з того ані не по християнськи і не по товариськи осуджують положення. Неприсутність мужів повинна бути не нагодою гріха а нагодою християнської щирої опіки над майном, а передвсім над честю і всіми життєвими клопотами опущеної жени. Не видять засліплені може пристрастю чи гріхом яку велику кривду ділають тим, що їх називають другами і братьми. Не здають собі справи, що кожна й найменша невірність зіставшої вдома жени робить її мужеви тяжко і утрудняє і так вже трудне відновлення родинних відносин і супружої любови. Одним нерозважним або пристрасним словом можуть до смерти позбавити брата чи товариша ~~жени чи товариства~~ [цілого щастя родинного] знищити цілу його долю. Тому що таке положення може находитися майже в кожному селі М.О. поручаю усім молодшим в громаді лицарську опіку над честю молодих жінок. Старшим в громаді не треба тої чести поручати, опіка над нею належить до природних неначе обовязків і прав старших в громаді. Вони ж мусять дбати про спільне добро разом живучих в одній селі людей. Христ. честь жінки, оборона перед всіми що ~~проти тої чести~~ [наступуванням] своїм можуть тій чести шкодити є

може тертим спільним добром усіх. Де жінка не є безпечна перед дикими нападами на її невинність там життя християнам не може бути миле. Опіка над опущеними жінками і дітьми розтягаєся очевидно на усі маєткові і домашні справи. Не потребую осібно про них писати, бо хто розуміє опіку над життям христ. чесної невісти той буде уважати себе обовязаним розтягати таку моральну опіку над всіми, що тої опіки потребують. Бо, очевидно, та христ. моральна опіка розтягаєся на всіх християн, що її потребують не є правною опікою до якої обовязані судові опікуни малолітних. І її обовязок зглядом малолітних є в часах війни с численними вдовицями і сиротами о стільки опіка потрібніша. Болісну язву завдають народові опікуни, які дбають передовсім, а часом і виключно про своє власне добро і добра малолітних якими опікуються зловживають для себе. Часом тішаться чи думають доброю нагодою збогатитися. Тішаться передвчасно, бо Бог. Бог завсіди опікуном вдів і сиріт і завсіди карає скорше або пізніше кривду сиріт або зло заподіяне слабшим і невинним.

Хто з вас мав би на совісти такі гріхи, про які тут я спімнув нехай усильною молитвою і щирим виповненням обовязків християнських в тих якраз приписах Евангелія нехай стараєся заслужити на прощення минувших гріхів. Нехай одним віддасть то в чім іншим пошкодив.

Єпарх. Відомости
за березень 1944

Що року в великім пості Церква пригадує вірним обовязок безперестанного каяння за гріхи. Ми не з покори, але з глибокої потреби душі мусимо щодня повтаряти в Отченашу: „Остави нам долги наші". Хоч наше життя тепер було б і праведне давні гріхи вистарчають щоб тревати в дусі покаяння і себе уважати усе за грішників. Тому й Церква піддає праведним і побожним християнам кожного року у пречудній і неоціненій обрядовій книжці „Постній Триоді" цілі ряди духовних вправ, щоб їм помочи піддержувати в души жаль за минувше життя, духа покаяння і то розположення митаря з яким поручає зачинати св. Чотиродесятницю. На вступі до великого посту перша неначе духовна вправа св. Триоди приклад митаря, що маючи вступити в храм не смів очей до неба піднести а бився в груди повторяючи: „Боже милостив буди мені грішному". Тим словом зачинаєся Триодь, тим словом Чотиродесятниця, тим словом зачинаєся для християнина кожний день. Бо й тим словом мусить для людини зачатися день вічного спасення, коли явиться перед Божим судом. Бо без того, без того слова покаяння нема для людини спасення. Церква ту науку повтаряє кожного року і Богослуженями що містяться в Триоди і приписа-

чими на неділі Євангеліями і проповідями на ті євангелія.
І ми душпастирі йдучи за прикладом Церкви Вам вірним, побожним і праведним пригадуєм безнастанно обовязок покаяння, а може, ліпше сказати, конечну потребу покаяння. Так робимо і як кождого року в великім пості, так роблю і сьогодня хоч я не знаю чи і коли буду міг то моє слово до вас, духовенства і вірних архиєпархії, випечатати і розіслати. Пишу це як лист. Він може й цілком не дійде до ваших рук, а може доперва по місяцях. До тої першої части мого листа додаю другу важнішу. У першій пригадую конечність покаяння вам, що про те знаєте, про те памятаєте, Вам, що ім потреба хіба пригадки від мене, потрібного ключа і слова заохоти. — Друга часть важніша, бо відноситься до тих, що їм 100 раз більше потреба покаяння хоч вони того або не розуміють або мають очи на ту правду так заслонені, що не здають собі справи зі страшної грози свого положення. Та друга часть звертається до грішників, що живуть без Божої благодати. Бо не уміють і не хотять уміти сказати митареве слово: „Боже милостив будь мені грішному." Без того слова їх нещасні душі в тяжкому смертному грісі є Всев. Богом осуджені справедливим судом на вічне відкинення у пропасть пекольного вогня. Той засуд Всев. Бога єще такий що можна його уникнути, можна його заміните на приняття з милосерним Батьком блудного

сина словом батьківської любови і милосердія. Грішник засуджений за життям за найтяжчі провини на найтяжшу Божу кару може заміните собі жахливу грозу вічної смерти на радісну новину вічного життя тим митаревим словом: „Боже милостив будь мені грішному." Очевидно не вистарчить то слово сказати якбудь, бездушно. В нього треба вложити і душу і серце і глибокий жаль і сильну волю поправи. Не вистарчить то слово сказати колибудь і якбудь, треба сказати його перед свідками Церкви, що посвідчать перед Всевишнім про глибину переміни покаяння що зайшла в душі грішника. Тих свідків покаяння і поправи можуть лишень в виїмкових случаях заступити інші невидимі, незвичайні свідки. Бо коли грішник з розбитим від болю покаяння серцем шукає вернути до Батька, милосерного Бога, щоб в любові до Нього перед Ним, в Його вже хаті освідчити рішучу волю покинути гріх і зачати нове життя; коли з тим розположенням шукає тих свідків, що мають йому перед Богом посвідчити, а тими свідками служителі Церкви, а їх ніде не може знайти і не має змоги висповідатися, тоді про біль душі, про любов блудного сина, про рішення поправи і повороту до Бога можуть посвідчити небесні ангели і бідного грішника Бог приймає як блудного сина і вертає йому

свою благодать. Тому наверненому блудному синові потреба було вже шукати тих свідків, служителів Церкви, що мали його вислухати в тайнстві Покаяння. Коли їх не знайшов, а в послідній хвилі життя чи в послідній хвилі конання з якого ще пробудився до життя Бог милосердний без тайнства Покаяння простив йому усі його гріхи мусить вернувши до здоровля піти до тих свідків Церкви і перед ними висповідатися зі всіх своїх гріхів. Мусить піддати судові св. Церкви своє грішне поступовання, бо вони Всев. Богом на те поставлені щоб виконували той суд милосердія яким є тайнство Покаяння і жадати від грішників того упокорення яким є признаннєся до вини. Всев. Бог не хоче смерти грішника дізнього коли той суд Церкви, та сповідь є неможлива Бог грішникові прощає і найтяжчі провини за вияв звершеного жалю. Але коли та сповідь стає можлива Бог жадає упокорення признанням до вини і від малого грішника, що йому при якихсь обставинах простив тяжкий гріх без сповіді за звершений жаль. Усім християнам потреба конечно добре знати ту науку св. віри про наслідки звершеного жалю. Ніхто не знає при яких обставинах прийдеться йому умирати, конечно потреба, щоб кожний умів запевнити собі вічне спасення навіть тоді коли перед смертю не може сповідатися. Але ще більше потреба про ту науку знати тим численним людям, які довший час живуть без Божої

благодаті. Коли б прийшлося їм умирати без сповіді нехай не попадають в розпуку і для них є спасення, Бог і їх може приняти тим милосердним батьківським приняттям блудного сина. Нехай тільки навчаться робити вияв звершеного жалю за усі тяжкі гріхи цілого свого життя.

Боже милосердя безконечне, Христос розпятий на хресті простив розбійникові. За звичайний жаль і покаяння обіцяв йому „що сьогодня будеш зі Мною в раю." Так само може і тобі, нещасний, бідний грішнику, простити найбільші провини і приняти тебе до Свого царства. Тоді дасть тобі приготовитися сердечними сльозами покаяння. Але на таку безконечну любов Христа може надіятися тільки той, що зі своєї сторони все зробить що може щоб поправитися і змінити життя. Що ж міг би рахувати на таке виняткове і велике чудо милосердія хто про це милосердія не дбає, хтодо гріха так привязаний, що не хоче від нього відступити, що більше його любить ніж спасення душі, той і не подумає про зміну життя. А таких поміж може й много. Такими передовсім ті, що не хотять сповідатися на Пасху і певно і всі, що минулого року, а може й від кількох літ не сповідалися. Поміж ними особливим способом небезпечно недужими ті, що зле сповідалися, себто зі страху або встиду не признавалися до гріха, а відтак по святокрадській сповіді новим тяжким святокрадством тоді обрядили приступаючи з гріхом до св. Причастия. Такі Причасті

належить до гріхів, які особливим способом засліплюють грішника. Кожний гріх в якійсь мірі відбирає душі духовний зір, кожний гріх ослабляє і притемнює той духовний зір, яким є віра. Ще довго однаке душа не відважилася на гріх святотатського Причастія, Боже світло, яке б від Пресв. Тіла Христового, хоч воно укрите в Евхаристії, так сильно ділає на душу, що часом і найбільшому грішникові вертає зір душі. Часом сама найсв. присутність Христа справляє, що й невидючі видять. Але коли душа так до гріха привикла, так зжилася з ним, що вже гордить навіть найсв. Тайнством Евхаристії; коли відважиться хочби тільки оден раз ужити того Тайнства для зневаження милосердного Бога, стає його серце прямо опокою, а зір душі так никне, що прямо нічого з надприродного життя не доходить до душі. Такий нещасний грішник пропав, для нього ~~зара~~ ратунку, для нього спасення немає. То не значить, що не міг би покаятися коли би хотів, міг би, але не схоче. Та воля в нього завмерла, прямо зогнила. То не значить щоб і Бог не міг його чудесним способом уздоровити, міг би, але відай, наколи б навіть Бог хотів таке чудо зробити грішник сам відкинув би і той послідний дарунок неба. Він пропав, ще не на віки, він ще не в пеклі. Засуд ще не проголошений, його нещасна душа стоїть над самою пропастю вічного засудження, вже ногу підніс, вже тіло нахиляється, ще одна хвилинка і [illegible] в пропасть.

До таких нещасних моє слово. Коли його не напишу в тім листі, до них не вискажу, звертаюся передовсім до безконечного милосердія Божого ~~з проханням~~ поручаючи йому нещасну душу, що на віки пропадає. Вас же, дорогі мої браття, вас священиків, вас вірних, а передовсім, вас усі, невинні діти, прошу помоліться усі разом зі мною за ту нещасну душу, що на віки пропадає. Може удасться нам усім разом вирятувати ту душу: „З довірям до Твого безконечного, батьківського милосердія прибігаємо до Тебе в справі тої нещасної душі. Позволь нам пригадати Тобі, що Ти, Сотворителю світа, ту бідну душу сотворив на Свій образ і Свої подобу і покликав її до життя ділом Своєї всемогучости, що було одне і ділом Твого милосердія. Бо Ти предвиджував множество гріхів тої бідної душі, але постановляв заразом ужити могучих середників до її спасення. З довірям до того милосердія пригадую Тобі, що Ти ніколи не хочеш смерти грішника, але щоб навернувся і жив. Ти так ~~хо~~ бажаєш спасення грішників, що Свого Сина єдинородного дав їх спасення. З повним довірям, яке хотіли б ми лиш зробити безконечним прибігаємо до Твого милосердія, Христе Спасителю, що прийшов на сей світ грішників спасти і благаємо: спаси і ту нещасну душу, котра так близько вічного осуждення. У Твому милосердю, Ти дарував тій душі надприродне життя благодати в св. Хрещенню, та душа була Твоєю дитиною. Ти дав тій душі пізнати правди Твого обявлення, Ти дав її чесноту віри, а з вірою і чесноти надії і любви. Може через усі літа дитинства

Ти дозволив тій душі черпати надприродне життя і бути участни-
цею молитов цілої Твоєї вселенської Церкви. Ти поставив її в тяжких
може умовинах життя, вона може не мала доброго учителя, може
вже в молодечих літах була зведена злим прикладом в смертельні
гріхи. З довірям до Твого милосердія Боже благаємо Тебе, не карай її
за чужі гріхи. Вже по перших упадках її родичі не були так
звернені що по них наступила звідти повна поправа то може
більше ніж її вина, а вина обставин, злого прикладу, намови
злих людей. Та бідна душа мимо своїх тяжких упадків, вставала
нераз може щиро каялася, прибігала до Тебе як блудний син. З довірю
до Твоєї доброти, пригадуємо Тобі ті хвилі покаяння і про-
щення. Та душа була Твоєю і нераз сповняла діла приказані Тво-
їм св. законом. З довірям до Твого милосердія пригадуємо Тобі її ми-
лостині, її вчинки любови ближнього, її молитви, Твоє безконечне
милосердіє вложило в ту душу тільки праці і трудів, Ти її тільки
разів спасав, Ти тільки разів покликував до нового надприродного
життя благодаті, Ти ту душу кормив Пресв. Хлібом Евхаристії.
Чиж усі ті Твої дари мають марно пропадати? Чиж допустиш
до того, щоб невгасимий вогонь запалася та нещасна душа, яку
могло б спасти одно Твоє слово. Правда це, признаємо, так
як в життю кожного з нас Ти і над нею нераз висказував
то слово прощення і спасення і сотки разів, так як ми,

так і вона, ми легковажили дарунок спасення і вертали у свої
беззаконія, Ти нам простив і дав по літах боротьби життя хри-
стиянським життям бодай у тій мірі, що пам'ятаємо і дбаємо
про вічне спасення. Та бідна душа на все не забула, вже від літ
не сповідалася, гниє у гріхах, яких допустилася вже давно. Але чи
то є причина, Христе Спасителю, щоб Ти про ню забув? Чи то є
причина, щоб і ми про ню забули? Ми ж від неї не ліпші, одиноке
милосердіє Твоє віддалило нас від неї. З довірю до того Твого без-
конечного милосердія просимо, будь для неї милосердним як Ти був
і для нас милосердним. Твоє ж милосердіє понад всіми ділами Тво-
їми, спасти такого грішника більшим ділом чим сотворення
світа. Та нещасна душа в упорі своїм гордить Твоєю благодаттю
вилічити її з такого вічного засліплення, вирвати з такого без-
божного положення то чудове діло безконечної любови.

А тепер до тебе, нещасний грішнику, звертаюся тими сло-
вами: Може ліш короткі хвилі дочасного життя тобі лишилися,
може за хвилю, до вечера западешся у ту пропасть з якої нема
вже вибавлення. Коли не можеш здобутися навіть жалю і пока-
яння зроби бодай одно, про що тебе прошу: скажи „Пресвята Богородице, спаси
мене!" Подумай про ту одну Пресвяту і Предобру, що й для тебе має
материнське серце. Звернись до того материнського серця, проси
Її о поміч в ділі, в якому собі не можеш дати ради. Пресвятая
Богородице спаси і нас всіх грішних.

Писано у Львові в [illegible] 3.II.1944

Сьогодня 24. липня 1944 отворилася може нова епоха в історії з'єднення нашої Церкви св. Ап. Римським Престолом. Св. Юр заняла совітська влада. В пивницях Митроп. дому крилися перед гранатами і бомбами, що вже около 10 разів ударяли в церкву, в святоюрські будинки і мій дім. Журба про будучу епоху наказує дбайливе збереження прав усіх минувших, а між тими правами перше заховування архівів, які дають знання про ці епохи. До пивниці переносимо скрині з архівами, по перше усі мої кореспонденції з Римом і Курією — часть митрополичих Архівів. 2) Архів екзархатів, римські документи на підставі котрих повстали екзархати, властиво здається, повинна по моїй смерти бути екзархатів зорганізованих по думці першого собору екзархів. 3) Архів польської унії, велика часть архіву прот. Николая, який в Ковлю в послідних тижднях був, як доносить, спалений. 4) Архів великоруського екзархату, кореспонденції Федорова, Дайбнера, Верховського, Волконського і прочих російських католиків.

(Наколи вмру перед Отцем Ігуменом тим Архівом розпорядить як теперішній Екзарх Великої Росії).

Крім змісто урядового Архіву римських кореспонденц

що, як сказано, належать до Митроп. Архіву, в моїй думці ці архіви з архівами екзархатів мали би бути частями архіву Історичної Унії, зложеного в домі „Студіону" на вул. Петра Скарги разом з бібліотекою, о скільки такий Архів міг би ще бути зорганізований. Моїм планом було, щоби в тому домі „Студіону" побудованому і устроєному для архівів і бібліотек були поміщені 1) Бібліотека візантійська і 2) Архів. Вони мали би бути власністю „Студіону", обов'язаного до удержування бібліотеки і архіву у взірцевому ладі для ужитку вчених. Студитам мусіло б бути запевнене удержання дому, виховування і удержування людей потрібних до ведення бібліотеки і архіву. В склад Архіву вже увійшли численні і цінні збірки архівів, які мусіли би заховати окремішність своїх інвентарів і каталогів. Такими збірками були би ті первісні збірки набуті мною у Вильні і Литві в перших літах 20-го століття. Одна збірка дарована паном Александром Ельским, дві інші набуті у Вильні за посередництвом о. Гудовича, відтак кілька більших або менших збірок набутих мною на Волині, Білій Руси і на Литві за посередництвом п. Шендрика з помічю пп. Цинкалівського, Ольхівського

Великим архівом є зібрані різні архіви волинських „Правів" сконфіскованих поляками.

До „Студіону" належить [illegible] „Архів римських копій зділаних перед світовою війною отцем Кирилом Каралецьким в Римі. Деякі відписи, що знаходяться в части в [illegible], а в части у мене є часто неколяціоновані дуплікати. До „Студіону" належить ще „Архів Укр. Народ. Республики" з[…]бутий мною від полковника Доценка.

Збереження архівів уважаю тому за найважнійшу сторону розвою з'єдинення Церков, бо я глибоко пересвідчений, що повна і об'єктивна правда мусить причинитися до побіди основної думи з'єдинення Церков, конечности і користи церковної єдности. Та правда сама побідить, коли її люди будуть тілько знати. Історія унії може прибирати вид апології, може ще довго треба перед загалом думаючих людей боронити коли іде у нашу унію рішення київського епископату з Берестя 1596 і всі його наслідки. Але самий спосіб як то рішення у многих істориків представлене, ще більше спосіб, в який праця з'єдинення Церков представлена в популярних брошурах і доказах рим та праця в дійсности і для народа. Але апології унії все буде тілько потрібною зовнішньою формою. Найліпшу оборону дає об'єктивна правда тому так конечні архіви і історична правда і об'єктивність істориків.

До недавна ще само поняття історії було так тотожне з поняттям об'єктивности, що не потреба було в праці істориків підносити важність архівальних праць. Хто говорив ~~історик~~ „історія" тим самим казав об'єктивне, дійсне представлення річи. В послідніх майже десятилітях та справа змінилася. Змисл критики доглянувся того, що ніякий історик не є абсолютно об'єктивним, на кожного впливає його окруження, народність, віроісповідання, сторонничість, кожний об'єктивну правду представляє з іншого становища. Дійшли навіть до того, що вартість історії зависила більше від того релятивного віднесення до правди ніж від її об'єктивности. Не той найліпший історик, що об'єктивну правду безглядно представляє, а той що уміє представляти її зі становища свого для оборони атаку оскарження чи уневинення оскаржених. Тепер хто хоче об'єктивної історії той мусить се виразно казати. Архіва висуваються на перший плян об'єктивности і після того набирають значіння.

В науці історіографії переводиться той сам процес, що від давна розділює клініку від лабораторії

науці медицини. Лябораторія подає чисто научно стверджені факта, клініка ч терепія медицини почетної є мистецтво. В історії архіви подають факта, і історіограф мистцем, що в коротких і зв'язних образах може дати ліпшу історію чим письменник, який скупляє усі научно стверджені факта. Може подати ліпший образ і в тому значінні що той образ по мистецьки подібніший, що ліпше віддає духа представленої справи. Але таким буде усе представлення мистця наколи буде опиратися на фактичних даних науки. ~~Наколь~~ – Наколь історія унії у нас занедбана, ми не мали університетів, не мали катедр історії і не мали достаточних архівів.

Одинокий історик наших часів, котрий обняв цілість історії України-Руси, Михайло Грушевський занимає в своїй історії становище прямо незичливе, а ми скажемо – і несправедливе супроти ~~ві~~ єпархії київської провінції з'єдиненої з Ап. Престолом. То його становище пояснює більше може чим його православ'є той факт, що опирався на історичних частинних студіях многих попереджаючих істориків. А бажаючи представити цілий образ історії мусів

вдоволитися монографіями і студіями і з конечности був від них зависимий. Монографії історії з'єдиненої Церкви майже не мав і в тій ділянці був зданий на ласку і неласку російських історіографів, що про з'єднення писали. Тим то випав його суд дуже слабим в тій справі. ~~Російських~~ Російські історіографи, що писали монографії про унію Церков не мали ще многих матеріялів. Їм накидалася офіціальне становище російської держави і Церкви, що не змогли тій пресії опертися. Мусимо однаке признати великі їх заслуги для видання документів і історії унії. „Акта Западной Россіи“

„Акта Западной і Южной Росії“

„Архів Юго-Западной Росії“

„Археографіческий Зборник“

„Документи видані комісією

Матеріяли до історії з'єдинення Церков находяться у всіх наведених монументальних видавництвах, а принагідно в многих і многих інших. У всіх н. пр. церковних урядових вістниках чи відомостях синодальної Церкви виходили часом дуже важні і цінні документи. Треба признати, що ми російській історіографії винні велику вдячність за збереження і видання тих матеріялів.

Мимоходом скажім, що в понятті нашого архіву входить в склад його і всі вже видані архівальні матеріяли. Вони навіть тоді, коли в більшій книжці виданих є тільки кілька документів є причиною для якої така книжка вписана в каталоги і інвентарі тої части архіву, що складаєся з виданих вже і друкованих документів. Причина вписку такого видавництва в архів мусить бути в інвентарі записана. В каталогах, здається, мусять бути записані самі лишень архівальні матеріяли. Хоч в нашім архів обнимає тільки історію з'єдинення Церков, очевидно ми найширше поняття до друкованого архіву набуваємо, чи приймаємо принагідно і всі світові архівальні видавництв

які в нашому архів служать взірцем [illegible]. Видання документів про які треба старатися і хиб, які треба уникати.

Не потреба вже про це споминати, що в архів входять і такі рукописи, або й друковані книжки, які до архіву належать тільки як-небудь в них зробленими записками. Знана річ, що в многих церковних книжках бувають записувані нераз дуже важні події, а часом й цілий документ.

Бажанним нашим було би, щоб архів був також осередком палеографічної школи і збірки видані книжок потрібні до науки палеографії.

II

Працю для з'єдинення Церков ми опираємо на об'єктивному пізнанні історії не в тій думці, що наші попередники чи ми самі в праці для з'єдинення Церков усе правильно і без закиду поступали. Признаємо, що у веденні справи від самого початку були зроблені нераз великі промахи, не боїмося одначе признаватися до них. Уважаємо навіть таке признання майже

кончного умового поправи. Не може зрештою бути
інакше: Християнську історіографію обов'язують
христ. чесноти, а на першім місці чесноту правди.

Не хочу закінчити ~~…~~ без спімнення великих
заслуг щирого мого співробітника і приятеля проф.
Шендрика. Замилуваний в архівальній роботі, за-
люблений в старих документах майже так як ста-
рий наш Шараневич, що з ентузіязмом висказував-
ся навіть про запах старих документів, чоловік
в високім степені релігійний, працьовитий, був
проф. Шендрик неначе Божим Провидінням назна-
чений на провідника нашого архіву і учителя
архівальної праці для нашої молоді. Не пам'я-
таю про поодинокі події з життя Шендрика.
Професором при київській воєнній школі за гетьмана
емігрував до Львова, о скільки пам'ятаю, по 1921,
Сього року ми пізналися і зачали списувати ін-
вентарі і каталоги перших мною у Вильні на-
бутих збірок архівальних матеріялів. Кілька
тижнів перед початком війни 1939 р. був
Шендрик арештований і вивезений до Берези
Картузької. Подіями воєнними увільнений

пізніше вернув до Львова як чоловік зломаний фі-
зичним терпінням. Лишень поволи вертав до сил і
навіть приняти якусь працю в університетській бі-
бліотеці, по кількох місяцях був совітською владою
арештований і всякий слід по нім пропав. Надіюся
що хтось з співробітників проф. Шендрика буде міг
обширнійшу згадку про нього подати, тоді коли це
буде можливе. Може бути що в архіві найдуться
його записки, які щось нам про нього лишать.

Коли ми вчера переносили до пивниць
скрині з рештами архіву я пригадував собі
сумну долю, яку переживав архів в літах пер-
шої світової війни. Для пам'яти запишу дещо
з того. При ревізії, яку в мене російська влада
робила в кілька днів по заняттю Львова в 1914 р.
і перед моїм дефінітивним арештуванням
забрали від мене кілька цінних конволютів.
По перше, боротьба з православно-схизматицькою
агітацією чи пропагандою у Львові чи провінції.
По друге, груба досить теча, в якій містилися
листи Кирила Кармалевського з Риму до мене
в кілька літ перед початком війни.

Ті листи були незвичайно цікаві, бо в кожному
з них здавав о. Кирилл справу зі своїх пошукувань
в римських архівах за документами, відносячи-
мися до історії унії. А відтак про випадки
[illegible] в римській Курії. V

1944 Сьогодня в четвер 27.VII. Німці опустили Львів
і по 6 (днях) ночах переборених в пивниці ми вийшли на світ-
ло денне. Від 24.VII. Німці задержували ще часть міста
і фронт переходив здається через мій огород і площу
св. Юра хоч і трудно було зорієнтуватися.

Кріпатого по ревізії забрали мені много інших ще приватних і
консисторських паперів. Коли в кілька днів пізніше арештували
мене і вивезли в глиб Росії забрали з моїх документів кілька скринь.
Більшу часть митроп. архіву і всі документи зібрані много від
10 літ. Здається під претекстом що це мій особистий архів
бажаючи в ньому находити докази на мою вину може у великій
части з незнаних архівів ці зложено в департаменті поліції
в Петрограді в ряді дуже примітних і порядних шаф. Коли
1917 вибухла революція товпа підбурена правдоподібно сами-
ми агентами поліції кинулася на поліційні архіви і за-
чала їх нищити. Затирати сліди діяння поліції і охрани
було очевидно ~~[illegible]~~ зроблене в користь поліції.

Деякі молоді научні робітники Академії наук, довідавшися про це,
спасли більшу часть тих архівів і перенесли їх до Академії наук
де я бачив кільканадцять шаф з поліційних архівів. Кілько моїх
архівів могло тоді згинути, трудно знати. За временного прави-
тельства увільнений з неволі я відвідував в Петрограді пре-
зидента Академії наук Шахматова з проханням передати ме-
ні мої архіви. Він позволив мені їх оглянути. Були наново зло-
жені в блямані скринки і куфри, в яких були взяті зі Львова.
Находилися у великім неладі, видно було, що вирвано їх з рук тов-
пи, що їх нищила. Більшої части архіву я тоді не знайшов, а пе-
реглянув то, що мені показали, обіцюючи відіслати то в лучшу
пору до Львова. Не віднайшов я в тих архівах кілька цінних уні-
ятських друків з кінця 17 ст., які я перед війною набув в Москві у
антикваря, Учит. Унівське „Учительное Евангеліє" примірник
знаменито захований який я набув в одім з великих антикварів
німецьких. Не віднайшов цілого ряду конволютів митрополичого
архіву, який перед війною ще находився у мене, мені особисто відда-
ний прелатом Петрушевичом.

По моїм повороті до Львова вибрався директор Свєнціцкий до
Москви і Петрограду, щоб від уряду Совітів видобути взяті зі Львова
з музею рідкі документи і збірки як і не менше цілий Ставропи-
гійський музей. Тоді вдалося і мої документи видобути під

претекстом що вони є власністю музею, митрополитові не були б нічо звернули. Вони сьогодня в митроп. архіві враз з кількома документами відносячимися до заряду польського королівства за Александра I., які через ошибку до моїх актів долучили.

Для памяти, а може ще й для дальшого упоминання записую тут дещо з актів про які пам'ятаю.

1. Копії на машині римських актів, письма Аркудія до митрополита Фотія.

2. Документ на кільканайцять сторін магістрату Києва

3. Кільканайцять грамот номінації парохів і деканів з підписами Варлаама Шептицького і дуже гарно захованими печатками.

4. Така сама збірка грамот Льва Шептицького.

Обі ці збірки мали служити в процесі Льва митрополита Льва яко коадютора митрополії в процесі з Володковичам.

Львів
31.VII.1944

– Праця над з'єдиненням

Оперті на архівах історичні праці над історичним з'єдиненням Церков вказують нам на ошибки, яких допустилися наші попередники від другої половини 16. ст.

Сьогодня бажаю представити працю для з'єдинення Церков і усі трудности на які натрапляю з власного досвіду.

Ми вправді в галицькій церковній провінції не мали ніякої можности працювати для унії. А все таки ми уважали з'єдинення Церков за наш ідеал. Вислов папи Урбана VIII. „Per vos....“ мусів бути повторюваний мало не при кожній нагоді і при кожній бесіді про нашу Церкву. Було нашою гордістю приписувати тій нашій Церкві ширші завдання закінчення церковних роздорів. Але тонко була тільки теорія, в практиці ми не мали нагоди до такої праці. Державними границями відділені від території православних України і Росії ми з ними майже не стикалися, а на Буковині обі Церкви, гр.-католицька і православна жили з собою мирно і маючи ту саму організацію і ті самі права перед державою, навіть не думали про злуку або взаїмний вплив. Виїмковим і невиликим працею для з'єдинення фактом було прилучення села Раранча на Буковині до гр.-кат. Церкви.

спричинене місцевими і дрібними обставинами
стояв такий здобуток гр. кат. Церкви без значіння
для загальної справи. Коли 1888 р. на епископський
ювилей папи Льва XIII епископ станиславівський Кир Юліян
Пелеш взяв з собою до Риму війта з села Гаранча, щоб тим
тріумфом інакше похвалитися, воно в Римі не зробило
великого вражіння, було інакше річю принятою, що гр.
кат. Церква може мати значіння в ділі зєдинення тіль-
ки при дуже змінених обставинах. Якщо були в справі
зєдинення терня, а той спори між гр. католиками і
православними то частіше визивали православні.
Щоб тільки згадати про відступство від гр. кат. Церкви
села Гнилички, відтак великі обави про таке саме
відступство села Тучап в перемиській епархії, понят-
тя, які розділяли москвофільську і українську інте-
лігенцію не мали много релігійного значіння і ви-
ходили звичайно в користь православя.

5.VIII.1944 Так на православє перейшов Наумович, а старий
Добрянський, який усе з ентузіязмом говорив про зєди-
нення Церков мав про ту справу саму поняття право-
славне. Москвофільська інтелігенція відзначалася
виразним нахилом до відступства від віри, а україн-

відзначалася за унією тільки з політичних мотивів про-
тивних москвофілам. Наддніпрянські Українці були для
унії рівно неприхильні як Росіяни. Так н. пр. Грушевський
занимає в своїй історії прямо неприхильне становище,
а Александер Барвінський дуже не по католицьки писав
про св. Йосафата в одній зі своїх популярних книжочок.
Коли в 70-тих 19 ст. царський уряд хотів знести унію
в холмській епархії уживав до того галичан, між якими
знайшлися люди готові до цілковитого відступства
як о. Маркил Попель, Цибик і много інших. Хоч епископ
Михаїло Кузємський від унії не відступив покинув свою
епархію без отримання на те позволення Ап. Престола
і не мав досить відваги з вояками православю опертися.
У грецькій Колегії в Римі виховувалося вправді усе ~~нечи-~~
чотирох питомців Галичан. З Колегії вийшов прелати
Ізидор Дольницький, Сильвестер Сембратович, о. Коцюба,
з давного покоління більше не памятаю. Вони всі були
в Римі від перших літ середної школи і отримували ви-
ховання, яке зробило їх цілком чужими для нашого краю.
Духовенство холмської епархії, яке опускало в 70 р. свою епар-
хію і парохії уникаючи ~~во~~ примусу і небезпеки пере-
ходу на росийське православє, робило те з чисто релігій-

них мотивів. Були то люди прив'язані до Ап. Престола до католицької віри і до католицьких традицій нашої єпархії. Добрі, совісні священики, що в праці над народом ограничалися до праці в церкві, але по національній думці стояли ближче до Поляків як до нас. А на вонешній мо[illegible] свої патріотичні почування закривали і ніколи не опиралися тенденціям уряду і Поляків польщення нашого народу.

Для пам'ятки тих ревних і добрих людей запишу бодай деякі прізвища хоч священиків-холмщаків, яких я застав в Львівській єпархії: о. Панасінський, капелан Закладу для божевільних в Кульпаркові, якого зі Львова в перших літах мого митрополитування часто відвідував. Один з рідких целібатів в Холмській єпархії, чоловік образований, мудрий і великої праведности. О. Курманович, батько генерала Курмановича і ~~отця~~ пароха Запитова, чоловік щиро прив'язаний до Церкви і до свого народа, як це доказав вихованням синів. ~~Вхоремовий~~ Адольф Василевський, парох св. Миколая цілковито отверто Поляк. В Станиславівській єпархії пам'ятаю о. Назаревича, Уляницького (двох його синів священиками в Америці).

о. Бобрович, капелан головного шпиталю, редактор „Руси" ~~в 80-х~~ „Мира" в 80-літах 19. ст.

о. Калинський, син помічника єпископа холмського, парох і декан в Томмачі.

В Перемиській єпархії о. Філевич (батько двох сс. Василіянок М. Володимири і Йоакими), двох отців Лонцьких парохів в Підлубах. Станислав ~~Нерштай~~ мій ініціатор у східному обряді і Лев, парох в Девятниках. І старушок одного з них (бо вони, здається, не були братьми) який при сині Леоні в глибокій старости помер.

Коли вони і много ще інших емігрували з Холмщини і не мали з чого жити польські власти в Галичині (намісник Голуховський) хотіли давати їм парохії і взивали наших єпископів, щоби приймали їх в презентацію на парохії цісарського надання. Наше духовенство криво на ту еміграцію дивилося і було противне надаванню їм парохій. Зі всіх священиків холмських емігрантів я знав тільки двох, що жили без духовних посад: о. Панасінський, вище наведеного жив з рисунків і о. Курманович, брат декана винаймав чийсь фільварок і жив з господарки. Наші священики не кривилися з тим, що холмщаки утікають перед православієм зле робили. Повинні були православ'є приняти.

7.VIII.44 Коли в Галичині і на Буковині ніхто й не думав про працю над з'єдиненням Церков в Холмщині розгривався послідний акт трагедії з'єдинення в формі варварського насильства над народом змушеним прийняти нав синодальне православ'є нагайками, грошевими карами і експортаціями, при чому т. зв. упорствуючих переслідувано всіми можливими способами. А інтелігенція російська коли случайно хто з них пізнавав ~~като-лицизм~~ десь в часі подорожі на захід вселенську Церкву і бажав до неї присоединитися, завжди знала тільки обряд латинський і нікому не приходило на гадку, що можливе є заховування вселенської віри у східнім обряді. Від початку 19 ст. багато росіян тим способом зістало католиками латинського обряду. Згадаємо тільки дві княгині Волконські, пані Свєчін, яка була загально знана і високо цінена цілим товариством паризьким. Много законних конгрегацій мало кандидатів навернених росіян. У Єзуїтів були отці Гагарин і Мартинов і двох Пірлінгів з-по католиків з роду, з давньої, здається, німецької родини. У Барнабітів був о. Шувалов, якого вплив пхнув о. Тондінього до праць над з'єдиненням Церков.

Найславнішим конвертитом, або радше прихильником тези, що російська, ~~чи взагалі візант.~~ Церква ніколи не була відлучена від римської і до неї фактично досі належить, знаний письменник і фільософ російський Володимир Соловйов. В часі моєї подорожі по Україні і Росії в р. 1887 я В. Соловйова пізнав і відвідував в Москві. Приняв мене тоді незвичайно щиро, дав мені кілька своїх книжок і брошур, які я вступаючи до новіц. Василіян привіз зі собою до Добромиля і які в Добромильській або Крехівській бібліотеці повинні ще находитися. Новіціят з Добромиля перенесений був до Крехова 1897 чи 1898 р. Може в части вплив Соловйова і його тези та становища, яким не зривав і не хотів зривати з російською Церквою справило, що новоприлучаючіся до католицької Церкви, росіяни ~~пере~~ не так приймали латинський обряд, а частіше у східньому обряді бажали лишатися. Першим таким був о. Алексій Зерчанінов. Коли я був вже у Львові відвідував мене тут і побув кілька днів, при тій нагоді написав кілька брошур, які ми видрукували в Жовкві. Лишив у мене рукопись своєї книжки: „Царство Боже", якої один зошит в Кракові, а 5 чи 6 в Жовкві вийшли друком.

Майже того самого року, думаю, 1901 чи 1902 р. відві=
дував мене у Львові о. Ціславський, латинський
польський священик з Петрограду, парох мальтан=
ської церкви. Разом з ним їхав до Риму переконаний вже
о правді вселенської віри, але ще незєдинений Леонід Фьо=
доров, записаний тоді в дух. Академії в Петрограді.
Оба побули у Львові кілька днів. Леонід, палка натура,
дуже спосібний молодець мріяв про це, щоб бути в Римі
і зістати католиком, але про захованнє східного обря=
ду й не думав. В днях їх побуту у мене випадало мені пої=
хати до Тухлі на посвячення церкви. Парохом Тухлі
був тоді о. Давидяк, пізніший парох Успен-
ської церкви у Львові. Запропонував я Фьодорові зі
мною поїхати до Тухлі. В часі дороги не міг наті-
шитися незнаним ще досі йому видом гір. Може
то зіткнення з нашою Церквою було причиною, що
Фьодоров тоді ще прихильник латинського обряду
змінив спосіб думання про цю справу і став від-
так горячим прихильником заховування східного
обряду.

4.

Андрій Кравчук

СОЦІАЛЬНЕ ВЧЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Серед спірних питань щодо особи Митрополита Андрея Шептицького найсенсаційнішими є ті, які стосуються його діяльності під час німецької окупації Галичини. Саме в цьому періоді радянська критика "знаходила", або й вигадувала, найпотужнішу антиуніатську зброю. На жаль, саме цей період здебільше й замовчувався в діаспорній післявоєнній історіографії. Тому досі не було ґрунтовної наукової реконструкції цього важливого відтинку історії УГКЦ – розглянуті по сьогодні питання та весь напрям дискусії часто можна вважати радше ідеологічними, ніж науковими.

Для вивчення етичного мислення та діяльності Митрополита Андрея Шептицького у 1941–1944 рр. необхідно, на нашу думку, насамперед відтворити історичний контекст, його специфіку й хронологію, виходячи зі сприйняття ситуації Митрополитом Андреєм. При цьому мусимо пам'ятати, що в Західній Україні німецька окупація була другою за чергою – на період з вересня 1939 р. до червня 1941 р. цю територію зайняла Червона армія[1]. Перехід до німецької окупації відбувся швидко: зі Львова радянські війська виступили 29 червня 1941 р. і вже наступного дня у місто увійшов вермахт. У зв'язку з цим, зрозуміло, з'явилися нові соціальні питання, на які глава УГКЦ намагався відповідати з позицій християнської етики. Щоб зрозуміти його відповіді, проаналізуємо передовсім емпіричну та богословську оцінку ситуації, що склалася. Згодом розглянемо основні християнські моральні принципи, котрі, на думку Шептицького, були особливо значущими у тогочасному християнському житті. На завершення пропонуємо хронологію розвитку етичного мислення та діяльності Митрополита, і зокрема його переходу від пристосування до опору окупаційній владі.

Оцінка ситуації

Оцінюючи нову ситуацію, Митрополит Шептицький брав до уваги, по-перше (як і на початку радянської окупації), ставлення влади до УГКЦ та суспільства у Західній Україні, по-друге, постійну загрозу повернення радянської влади в Галичину, по-третє, безпрецедентний рівень та частоту актів насильства, які чинили як окупаційні війська, так і місцеве населення. Проаналізуємо детальніше ці три фактори та пов'язані з ними емпіричні міркування Митрополита.

Політика нацистських окупаційних військ стосовно УГКЦ виявлялася у низці суперечливих дозволів та обмежень. 18 липня 1941 р. міська влада Львова вирішила повернути Церкві архієпархіяльні земельні угіддя, що були конфісковані радянською владою[2]. Водночас сільські землі, конфісковані комуністами, все ще вважались власністю німецької держави. Оскільки українське католицьке духовенство значною мірою залежало від землі, яка була засобом для існування, то Митрополит висловлював своє невдоволення тим, що влада утримувала цю власність, а "наділи духовенства практично зводились до того, що може заощадити бідняк"[3]. Держава також надала субсидії українським душпастирям (50 райхсмарок на особу щомісяця), але Шептицький назвав це лише "політичним жестом", а не справжньою допомогою (на субсидію був накладений 25-відсотковий податок)[4].

Окрім фінансових питань, Митрополит Андрей докладно розглядав інші аспекти німецької політики щодо Церкви. Обізнаний із антикатолицьким законодавством Райху, він заявив у квітні 1942 р., що такі заходи ще не застосовувались у Галичині. Фактично, деякі зміни навіть здавались справжнім поліпшенням тих умов, які існували при радянській владі[5].

І все ж нову ситуацію аж ніяк не можна було назвати позитивною. Як писав Митрополит, "все це зовсім не переважає тієї прихованої деморалізації, на яку наражаються бідні та слабкі"[6]. І далі, у тому ж самому тексті, ще критичніше: "Спроби залякати духовенство, як і всіх інших громадян, вимагаючи паспорти, дозволи та дотримання всіх інших розпоряджень, які тільки можна уявити, що обмежують громадянські права... над нашими головами як Дамоклів меч постійно висить загроза справжнього переслідування... [пастирські послання та розпорядження] конфіскують з найбезглуздіших причин"[7].

Вважаючи ситуацію далеко не стабільною, Митрополит Андрей зазначав, що окрім обшуків та арештів[8], духовенство Львівської архієпархії зазнає й інших форм переслідування. Зокрема, українським католицьким священикам було заборонено уділяти Св. Тайни госпіталізованим радянським військовополоненим Червоної армії у Східній Україні[9], а також охрещувати євреїв[10]. Попри відновлення виходу офіційного друкованого органу архієпархії та можливості видання пастирських листів без скорочень (обсяг яких у 1939–1941 рр. майже ніколи не виходив за межі однієї-двох сторінок тексту), продовжувались конфіскації, і німецька влада врешті-решт ввела систему цензури. Тож, як і під час радянської окупації, єпархіяльний собор[11], на думку Митрополита Шептицького, залишався єдиним дієвим засобом підтримання внутрішнього зв'язку зі священиками.

Зовнішній зв'язок, хоча й був менш обмеженим, ніж у попередній період, проте і в цій сфері Митрополит вживав усіх засобів перестороги: лише деякі з його листів до Папи були адресовані безпосередньо до Ватикану, – Митрополит був обережним і не зловживав цим відновленим привілеєм[12]. Одного разу він вирішив не публікувати послання Папи, відчуваючи, що його сконфіскують[13]. Шептицький розумів, що під маскою релігійної терпимості німецька держава насправді сприяє церковному розколу[14].

Не лише Церква зазнала обмежень; населення в цілому також стало жертвою нацистських репресій. Більшість нововведень радянської окупації тривали і в нових умовах. Демократичні процеси зависли в стані невідомості, а політичні партії, багато з яких були розігнані під час комуністичного режиму, й надалі залишались під забороною при нацистах[15]. Майно, конфісковане радянською владою, захопив німецький окупаційний уряд. Багато сімей заарештованих та депортованих більшовиками осіб не мали жодної звістки про своїх рідних навіть через рік після відступу радянських військ[16]. З огляду на це все, Шептицький скаржився, що нацисти, не здійснюючи ніяких очікуваних змін, "устійнюють, поширюють та укріплюють большевицьку систему"[17].

Окрім збереження багатьох рис радянського статус-кво, нацистська адміністрація також запроваджувала власні заходи, що вимагали значної уваги з боку Митрополита. У перші дні окупації провідні українські політичні діячі були заарештовані та ув'язнені[18]. Німецька поліція особливо лютувала в галицьких селах, де, як зазначав Шептицький, "сільському населенню нав'язаний режим рабства; практично всіх молодих людей насильно вивозять до Німеччини працювати на фабриках та фермах. У

селян відбирають все, що вони вирощують, і від них вимагають подвоїти продукцію. Покарання за купівлю чи продаж безпосередньо через виробника – смерть"[19]. Попри депортації та вимоги постачати неймовірну кількість продуктів для військових потреб, селяни зазнавали такого безпрецедентного насильства та знущань з боку поліції й інших державних органів, що Митрополит Шептицький не міг "повірити, що можуть існувати такі люди. Проте вони є реальними"[20]. Постійний пріоритет потреб армії зумовив нестачу продуктів та підвищення цін для місцевого населення; зростала кількість бідних у Західній Україні, багато людей голодували. Навіть ті, хто досі був досить заможним, пише Митрополит, зазнали зубожіння та потерпали від голоду[21].

Іншим соціальним чинником, який формував етичні погляди Шептицького, було громадське сприйняття ситуації. Після завершення двадцятидвохмісячного періоду радянської влади, з усіма її згубними наслідками для українського суспільства загалом і Церкви зокрема, постала проблема зміцнення цього "пострадянського" порядку. Незважаючи на те, що нацисти вступили на ці землі зі своїми власними пріоритетами та планами, можна з певністю сказати, що стримана прихильність, яку вони мали серед українців Галичини, була більшою мірою зумовлена страхом перед поверненням радянської влади, ніж безпосередньою підтримкою націонал-соціалізму. Свідомий цього, Шептицький у своєму пастирському посланні від 10 серпня 1943 р. закликав українську молодь: "Пам'ятайте, що кожний непорядок у нашому краю є користю комуністів і може бути викликаний радами чи намовами їх агентів"[22].

Протягом усього періоду панування нацистів Митрополит відчував цю атмосферу страху, яка глибоко пронизувала усі верстви українського суспільства. Цей страх посилився в лютому 1943 р., коли, після поразки німців під Сталінградом, радянські війська розпочали свій контрнаступ на захід. З наближенням наступу Червоної армії, повідомлення Шептицького до Ватикану відображали зростаючу турботу за безпеку як цивільного населення, так і духовенства[23].

Перше відчуття свободи, яке виникло внаслідок відступу радянських військ, було короткочасним – бо головною сутністю ладу, який прийшов на зміну комуністичному, залишалося насильство. У своєму листі до Папи Шептицький повідомляв: "Сьогодні ціла країна погоджується, що німецький режим є, можливо, ще більшим злом, ніж большевицький, майже

диявольським. Вже майже рік не минає і дня без найжахливіших злочинів, вбивств, пограбувань і переворотів"[24].

Шептицький був глибоко вражений насильством, яке чинилося майже щодня: масові вбивства євреїв (на його думку, не менше 200 000 осіб пішло з життя лише за перший рік окупації)[25]; повальні арешти та екзекуції, частина з яких, як вважав Митрополит, була спрямована на винищення українців і поляків[26], а також вбивства священиків[27]. Описуючи масові репресії, які на серпень 1942 р. стали звичним явищем, Шептицький скаржився: "Це як зграя оскаженілих та лютих вовків пронеслась над цим бідним народом"[28].

Оскільки насильство почало поширюватись і поза сферами впливу військових та німецької поліції, було важко визначити винуватців; з'являлись групи підпільного опору різноманітних етнічних та ідеологічних спрямувань, у результаті не завжди можна було з певністю знайти відповідальних за вчинені злочини[29]. Проте, з плином часу Митрополит зрозумів вражаючий факт – українці не лише зазнавали тиску з боку німецьких окупаційних сил та перебували у постійному страху перед поверненням радянської влади, але й також брали участь у актах насильства. Як духовний пастир, Шептицький відчував обов'язок наголосити на цій проблемі, бо, здавалось, що зростанню насильства та репресіям не буде меж. Наприкінці 1942 р. він писав до кардинала Тіссерана: "...терор зростає. За останні два місяці лише у Львові було масово знищено більше ніж 40 тисяч жидів. Були проведені обшуки в соборі, у моїй резиденції, капітулі та в монастирі... Два єромонахи були ув'язнені, можливо, будуть спроби сфабрикувати якусь cause célèbre, засновану на брехні. Продовжуються арешти. Це режим шаленіючих божевільних"[30].

Роздумуючи про неймовірну масштабність людських страждань на своїй землі, Митрополит Шептицький дав також богословську оцінку подій, що відбувались. Задля цього він зосередив особливу увагу на стражданнях, породжених насильством. Окрім жорстоких матеріальних втрат народу, Шептицький бачив "гірші ще терпіння душі"[31]. Він висловлював тривогу з приводу деморалізації суспільства, яку вбачав у розвалі сім'ї, невизначеності у житті, близькості смерті, загальному розпачеві, втомі від життя та втрати надії на краще майбутнє. Цей опис духовного виродження суспільства, який здається повторенням аналізу ситуації при радянській владі, відрізняється від попереднього, принаймні, в одному. За словами Шептицького, розвал сім'ї та пов'язані

з цим горе й турботи не були наслідком лише зовнішніх факторів, як це було при радянських арештах та депортаціях чоловіків і батьків. Шептицький відчував, що за німецької окупації з'явились також і внутрішні фактори – невдячність дітей та сором батьків за поведінку своїх дітей. Під "ганебною поведінкою" Шептицький мав на увазі саме акти вбивства: "З яким болем серця мусять дивитися батьки на діти, що колись були гордощами і радістю родини, а сталися днесь тяжким їх хрестом і болючим встидом! Яким болем для батька видіти сина, сплямленого неповинно пролятою кров'ю, від якого з обмерзінням відвертаються сусіди і знайомі!"[32]

Таким чином, Митрополит Шептицький визнавав, що насильство, яке з'явилось з початком німецької окупації, заразило його власний народ, було не тільки справою особистої вини чи особистого вчинку; на духовному рівні вина пролитої крові стала загрозою для всієї християнської спільноти й вразила саме серце християнської соціальної структури – сім'ю.

Хоча в той час існувала менша загроза для життя Церкви як установи в порівнянні з радянською окупацією, структура суспільства та його християнські основи, зокрема, були підірвані. Одним з найперших випадків соціальної дегенерації, на думку Шептицького, було залучення місцевої молоді до німецьких допоміжних частин поліції, оскільки "німецька влада використовувала такі збройні підрозділи для досягнення своїх спотворених цілей[33].

У тогочасних історичних реаліях домінуючою була думка, що власними силами помісна Церква не в змозі припинити потік насильства і тому, вважав Митрополит, потрібно шукати надію та підтримку у вищій силі Божого Провидіння: "Беручи до уваги, що німцям вже дозволено все, їх шаленство не вщухатиме, немає такої сили, яка б змусила їх дотримуватись хоч якогось порядку. Тому ми сподіваємося, що цей край знову затоплять хвилі невинної крові, доки якийсь надзвичайний випадок не припинить потік цих подій.

Єдиною втіхою в ці жахливі часи [знати], що з нами нічого не станеться без волі Небесного Отця"[34].

Осмислюючи масове кровопролиття, особливо євреїв, і намагаючись якось зрозуміти його духовні наслідки, Шептицький зробив висновок, що душі нехристиян, як і душі християн, можуть довіритись Провидінню: "Думаю, що серед багатьох замордованих жидів багато душ

навернулось до Бога, адже вони століттями ніколи так не поставали перед ймовірністю насильницької смерті, як сьогодні; часто минають місяці до того, як настане їх смерть. Доля християн, з яких сотні тисяч вже померли або помирають без Святих Тайн, також знаходиться в руках Господа"[35].

Митрополит також шукав духовної підтримки у Ватикані, і, пишучи до Папи Пія XII, просив апостольського благословення для українців-католиків, які "так страждають і наражаються на велику небезпеку та ще більший сором"[36].

Насильство та вбивства були для Шептицького проявом морального упадку. Більше того, як зауважив Митрополит, звичайні слабкі люди, доведені до розпачу, "справді вчаться красти та вбивати; вони втрачають відчуття справедливості та людяності"[37]. І хоча він постійно наполягав на припиненні насильства, однак відчував, що його втручання були "нічим в порівнянні зі зростаючими хвилями моральної нечистоти, які затопили весь край"[38]. Ця деморалізація мала для Шептицького фундаментальне етичне значення: вона несла на собі прокляття Каїна, через яке людська природа повністю змінилась, виродилась, зіпсувалась та принизилась; у цьому відношенні людська природа опустилась нижче рівня диких тварин[39].

Переконаний у тому, що акти вбивства можуть отруїти ціле суспільство, в середовищі якого живуть вбивці, Шептицький був глибоко стурбований перспективою майбутнього українського народу[40]. Злочини кількох людей могли б спричинити страждання багатьох[41].

Шептицький вірив у те, що наприкінці прийде розплата: винні у вбивстві зазнають помсти "історичної Немези"[42] і будуть відповідати за свої вчинки в "годину справедливости і кари"[43]. Адже вбивство – це "жахливий злочин, який викликає прокляття Небес для душі і залишає на тілі пляму неповинно пролитої крові"[44]; воно "кличе о помсту до неба"[45]. У ширшому, соціально-історичному значенні ця помста могла б ускладнювати завершення війни. Справді, Митрополит не міг передбачити ніякого розв'язання збройного конфлікту, поки моральна криза залишалася невирішеною: "Хто спостерігає за неймовірним нахабством тих, які щодня порушують Божий закон і, особливо, п'яту заповідь, що є неймовірним злочином для звичайних людей, переконаний, що слід очікувати страшних покарань. До певної міри, кожна людина майже щодня передбачає кінець війни, але немає

жодних підстав для цього, окрім палкого бажання припинення цього страхіття"[46].

Надзвичайно поширені вбивства також суттєво впливали на християнську єдність. Тому кожен акт насильства проти священиків Митрополит Шептицький засуджував і як наступ проти Церкви як установи, і як злочин проти християнської єдності. Він уважав, що вбивство священиків підбурює приховані міжконфесійні тертя, загострює давні розмежування та унеможливлює возз'єднання[47]. Антиклерикальне насильство могло зруйнувати братерські стосунки греко- та римо-католиків: "Хто поступуванням своїм розділює і роз'єднує два католицькі віроісповідання, що різняться лишень обрядом та тим способом вірним одного обряду накидує жаль, уразу, ненависть до вірних другого обряду, – той наносить Церкві удар в найсущнішій її прикметі всеобнимаючої братньої любови"[48].

На думку Шептицького, основна етична проблема, яка постала перед християнами, полягала в тому, щоб залишитись вірними Божим заповідям та християнській праведності. Така вірність була єдиною справжньою запорукою того, що людські стосунки, починаючи від сім'ї й завершуючи суспільними та міжнародними відносинами, можуть підтримуватись духом гармонії та порядку. Тому "хай ніхто з нас, – закликав Митрополит, – не йде за модерними політичними чи суспільними кличами, що немовбито в ім'я національного добра важуться усувати з життя Божі заповіді, як неактуальні чи шкідливі. Скільки разів в історії ми бачили і бачимо, до чого докочується людина, коли з гордости і злоби розбиває таблиці Божих заповідей, а на їх місце ставить свою самоволю! Скільки разів ми бачили і бачимо, що діється, коли з відносин людини до людини і народу до народу усунеться поняття справедливости, тієї основи всієї християнської праведности. Ціла людська культура, всі від віків нагромаджені здобутки людського ума і серця будуть тоді зведені до упадку і руїни. Настане хаос і варварство. Не буде ніякого ладу і права. Законом буде самоволя і насильство сильнішого над слабшим"[49].

Принципи соціальної етики

Шукаючи шляхів виходу з тривалої соціальної кризи, породженої війною та нацистською окупацією, Митрополит Шептицький зосередив свою увагу на зовнішніх церковних відносинах з режимом і секулярним

українським суспільством та на внутрішньому житті Церкви як християнської спільноти.

Ставлення Митрополита Шептицького до німецького режиму під час окупації Галичини пройшло певні стадії. Наявні документальні джерела свідчать про три етапи сприйняття Шептицьким нацистської окупації та три позиції у ставленні до держави. Ця зміна політичних поглядів Митрополита була чи не найдраматичнішою у його житті. Спочатку він позитивно трактував німецьке завоювання як звільнення від радянського гніту, згодом підходив критичніше до деяких аспектів гітлерівської політики і, нарешті, його висловлювання та дії стали абсолютною опозицією до нацистського режиму.

Спочатку Шептицький вітав прихід німців у Галичину. У перші дні окупації Митрополит видав два важливі документи: 1 липня 1941 р. – пастирське послання, в якому підтримав проголошення незалежної української держави, а німців трактував як "визволителів"[50]; а через чотири дні, 5 липня, – друге пастирське послання, в якому він вітав "переможну німецьку армію", висловлював "вдячність за звільнення від ворогів" і закликав священиків та їхніх парохіян до многоліттєвія за "переможну німецьку армію" наприкінці літургії[51]. З релігійного погляду, зміна радянської окупації на німецьку перш за все означала, що Греко-Католицька Церква в Західній Україні позбулася офіційного атеїзму, і Шептицький сподівався, що при німцях українські католики матимуть більшу релігійну свободу. До певної міри ці сподівання справдились, оскільки німці дозволили УГКЦ частково відновити діяльність, заборонену комуністами. По-друге, як і в перші дні радянської окупації, Шептицький повторив принцип "віддати кесареві кесареве" і закликав свій народ до "належного послуху" супроти "мудрого, справедливого проводу та заряджень" уряду[52]. По-третє, оскільки німецькі війська продовжували свій наступ на Східну Україну, Шептицький вбачав в цьому відкриття нових можливостей для церковної єдності шляхом поширення унії на схід[53]. Окрім цього, загальне відчуття звільнення від радянської влади пов'язувалось з політичними прагненнями українців, які сподівались, що Німеччина зважить на їхнє прохання політичної автономії[54]. Митрополит Шептицький поділяв ці надії та брав участь у різноманітних представництвах перед німецьким урядом з цього приводу. Як з релігійного, так і з політичного погляду, Митрополит Шептицький спочатку сприймав нову

ситуацію в основному як звільнення і, відповідно, вітав вступ гітлерівських військ у Західну Україну.

Поряд з релігійними та політичними міркуваннями, які повинні були відповідати новим умовам, існувала ще етична основа. Тому Митрополит висловив дві основні передумови, від яких залежав послух християн цивільній владі. Перша полягала в тому, що держава не повинна порушувати Божого закону: "Жертви, яких потреба конечно до осягнення нашої цілі [державної незалежності. – *А. К.*], полягатимуть передусім на послушному піддаванні справедливим наказам влади, не противним Божим законам"[55].

Другою умовою був принцип рівноправності, який слугував критерієм мудрого та справедливого цивільного правління й диктату: "Від Уряду, Ним [Ярославом Стецьком. – *А. К.*] покликаного до життя, очікуємо мудрого, справедливого проводу та заряджень, які узгляднили б потреби й добро всіх замешкуючих наш край громадян, без огляду на це, до якого віросповідання, народности й суспільної верстви належать"[56].

Дотримання Божих законів та рівність перед цивільним законом були, на думку Шептицького, двома складовими "справедливих наказів" та "мудрого проводу", яким мали підкорятись християни. Прихований зміст цього вчення полягав у тому, що у разі невиконання цих умов християни не були зобов'язані коритись цивільній владі. Хоча документ, у якому містилося звернення до українського народу з нагоди проголошення української державності, не згадував окремо німецького режиму, ці дві умови виразно стосувались усіх політичних устроїв, включно з німецькою окупаційною адміністрацією.

Ці передумови лояльності щодо держави були висунуті Шептицьким вже після перших місяців німецької окупації – коли Митрополит більше довідався про справжні наміри нацистів. Поступова зміна його ставлення до гітлерівців дає змогу припустити, що початкове вітання "визволителів" бачилося ним крізь призму цих передумов та що позиція Шептицького була лише пробним та умовним пристосуванням до нової ситуації, а не щирою підтримкою нацистської Німеччини, й ідеології та політики[57].

Після того як надії українців на автономію були вщент розбиті приєднанням Західної України до ґенерал-ґубернаторства (1 серпня 1941 р.) та після арешту українських політичних діячів, Митрополит Шептицький

приєднався до голосів протесту[58]. Всупереч офіційним перешкодам, він також доклав зусиль для того, щоб вислати греко-католицьких священиків на Східну Україну[59]. У цей перехідний період, коли Митрополит почав критично ставитись до німецької окупації та навіть проводив деякі паралелі між цим періодом і періодом радянської влади, він ще не переступив межі до повного розриву з Німеччиною. Причиною цього, очевидно, було небажання ризикувати обмеженою, але принаймні більшою, ніж за радянської влади, релігійною свободою, а також страх перед поверненням Червоної армії, який усе ще панував у Галичині, спрямовуючи західноукраїнські політичні настрої в бік Німеччини.

Проте вже у 1942 р. з'являються два документи, в яких Шептицький висловлює моральну критику нової ситуації в умовах німецького панування. На його думку, основна етична проблема полягає в християнському обов'язку захищати людське життя. У посланні *"Про милосердя"* (червень 1942 р.) Шептицький проголошував, що в разі, коли життя людини перебуває в небезпеці, як це було при окупації нацистів, навіть закон приватної власності підпорядковується християнському обов'язку врятувати чиєсь життя[60]. Більше того, цей обов'язок припускає навіть ризик власним життям заради порятунку іншої людини[61]. Святість людського життя ще яскравіше виражена в пастирському посланні *"Не убий"* (листопад 1942 р.), у якому Митрополит засудив різноманітні форми вбивства, включаючи санкціоновані державою страти без суду[62].

Ці твердження, які у звичайних умовах є лише відтворенням християнської моральної норми, що керується пошаною до людського життя, під час нацистської окупації мали глибше, концептуальне значення. Попри релігійні та політичні турботи, які, очевидно, сприяли німецько-українській згоді, не можна було йти на компроміс заради згоди із цивільною владою. Пастирські звернення також визначили готовність Шептицького оскаржувати законність німецької політики, якщо ця політика порушувала Божі закони. І хоча ця критична позиція щодо німецької влади розкривалася у текстах, звернених до українських католиків, вона позначила початок процесу, який завершився відкритою відмовою УГКЦ коритись законам Німеччини.

Отже, на цій, третій, стадії Шептицький вже був переконаний, що німецька держава є "майже диявольською" і – навіть гіршим злом, ніж радянський режим. Він, ймовірно, прийшов до такого висновку незадовго до того, як написав листа до Папи Пія XII від 29–31 серпня 1942 р., де

вперше відкрито та прямо наважився засудити окупацію: "Ця система брехні, обману, несправедливості, грабунку, спотворення всіх ідей цивілізації та порядку; ця система егоїзму, перебільшеного до абсурдної межі тотального божевільного націонал-шовінізму, ненависті до всього, що є красивим та добрим, ця система становить собою таке щось феноменальне, що найпершою реакцією при вигляді цього монстра є оніміле здивування. Куди заведе ця система нещасний німецький народ? Це може бути ніщо інше, як деґенерація людства, якої ще не було в історії"[63].

Тож, як бачимо, коли політика систематичного насильства та винищення стала очевидною, Шептицький недвозначно засудив її як таку, що суперечить християнській заповіді любові та загальнолюдським моральним цінностям.

Така позиція зміцніла під впливом подальших подій. Після спалаху насильства з новою силою в 1943 р. Шептицький уже прагнув повернення радянської влади, яка, думав він, відновить хоч якусь видимість миру та порядку. В листі до Ватикану в березні 1944 р. Митрополит писав: "Прихід большевиків, можливо, буде корисним в тому значенні, що він покладе край анархії, яка панує тепер на всій землі"[64].

Такими були три етапи у ставленні до окупаційного німецького режиму, через які перейшов Шептицький. Хоча на еволюцію його поглядів впливали релігійні та політичні чинники, однак, зрештою, домінуючими стали етичні принципи. Первинне пристосування та сприйняття окупації було зумовлене безпосереднім наслідком німецького вторгнення – вигнанням радянських військ. Цей факт вітали як початок нової ери політичної автономії Західної України. Проте обіцянка умовного цивільного послуху стосувалась "справедливих наказів" і це вимагало, щоб держава шанувала Божі закони та рівність усіх громадян. На наступній стадії, що відзначалась критикою певних напрямків німецької політики, Митрополит висував претензії німецькій владі за нехтування українськими політичними прагненнями та зусиллями українських католиків досягти церковної єдності. Більше того, в своїй критичній позиції він застосовував християнські умови громадянської лояльності до ситуації, що склалась; наслідком цього було засудження насильства, санкціонованого державою, та ствердження християнського обов'язку захищати святість людського життя. Остання стадія – опір у формі ненасильницького громадянського непослуху, який виявлявся в організації нелегальних

притулків для євреїв та їх переховувань – не виходила ні з політичних, ні з церковних міркувань. Така позиція не слугувала інтересам української незалежності чи східній експансії католицизму, а просто була результатом застосування християнської етики на практиці. На противагу офіційній політиці винищення євреїв, Шептицький підтримував тих українців-католиків, які були готові ризикувати своїм життям заради того, щоб переховувати чи нелегально перевозити біженців.

Таким чином, як і в попередній, радянський, період, Митрополит Шептицький спочатку зайняв позицію обмеженого підпорядкування та послуху німецькому окупаційному уряду. Проте, якщо під час радянської окупації в діяльності Церкви спостерігається поєднання пристосування та опору, то в період нацистського панування ставлення Митрополита Шептицького до держави та його соціальна діяльність зазнали виразної трансформації від обмеженого пристосування до відвертого опору.

Інший вимір соціального вчення Митрополита Шептицького того часу пов'язаний з національною боротьбою. Падіння Польщі в 1939 р., а через два роки відступ радянських військ дали привід для нових надій щодо української автономії, втіленням яких стала декларація незалежності української держави. З початком війни боротьба українців за самовизначення вступила в нову фазу. УГКЦ схвалила цей історичний процес та взяла участь у ньому: на думку Митрополита Шептицького, процеси творення нації мають відбуватися згідно з християнськими етичними принципами.

Український національний ідеал, за визначенням Шептицького, – це творення життєздатної "рідної всенаціональної Хати-Батьківщини"[65]. Вирішальним елементом тут була життєздатність, і хоч не потрібно плутати національну державу, людський витвір, з природним організмом, та все-таки в ідеалі держава повинна бути доволі близьким віддзеркаленням природного органічного життя[66]. Першочерговим завданням становлення нації є консолідація внутрішніх сил, солідарність та соціальна єдність. Зовнішні перешкоди на шляху державотворення можна подолати лише з Божою допомогою – доля націй у Божих руках[67]. З християнського погляду, ефективний шлях державотворення пролягає через внутрішнє відродження. Тож Церква повинна визначити соціальну етику та розвивати соціальний клімат, необхідний для підтримання життєздатної національної єдності. "Завдання українського народу буде в тому, щоб створити такі

суспільно-християнські обставини, які запевнювали б громадянам правдиве і стале щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати відосередні тенденції внутрішнього розкладу і успішно захищати межі від зовнішніх ворогів. Такою могутньою та запевнюючою щастя всім громадянам організацією може бути Батьківщина тільки тоді, коли не буде цілістю, зложеною штучно з різних і різнородних частин, а подібним до моноліту організмом, себто тілом, оживленим одним духом, що з внутрішньої життєвої сили розвивається, доповнює внутрішні браки і з природи є здоровим, сильним, свідомим своїх цілей, не тільки матеріальним, але й моральним тілом"[68].

У пастирському посланні *"Ідеалом нашого національного життя"*, яке стало Декретом собору 1942 р., Митрополит Шептицький підкреслив, що саме "Боже Провидіння дасть українському народові виконати його природне право – вибрати собі й установити форму управи своєї Рідної Хати"[69]. Тому слід дбати про те, щоб український народ застосував це право "мудро і по-християнськи"[70], розуміючи та практикуючи у своєму житті такі християнські принципи суверенної держави:

1. Провідна влада походить від Бога, бо вона є природною консеквенцією людської природи і суспільного життя людини.

2. Ця влада лежить у природі цілого народу.

3. Народ має природне право вибирати собі форму провідної влади: монархічну, олігархічну чи демократичну.

4. Влада має за мету служити всезагальному добру, зберігати й боронити природну та законну свободу громадян, встановлюючи справедливі закони, непротивні Божому праву і загальному добру, та безстороннє і незалежне судівництво, яке пристосовує загальні закони до поодиноких випадків і розмежовує взаємні права й обов'язки громадян.

5. Влада зобов'язана сповняти християнські обов'язки супроти Бога, забезпечуючи ту цивільну свободу, яку від природи має кожна людина: не бути змушуваною до якихось зовнішніх виявів внутрішніх переконань, яких немає, і свободу виконувати той релігійний культ, який уважає за свій, оскільки в тому культі ніщо не противиться природній моралі. Толерантно ставлячись до всіх вірувань і культів, влада не вникає у внутрішній зміст тих вірувань, а тільки забезпечує громадянам свободу релігійної практики[71].

Саме ці універсальні закони Шептицький уважав етичними передумовами соціальної та політичної гармонії. При умові дотримання цих

принципів можна сподіватись соціального миру, щастя та добробуту; а отже, й успіхів у державотворенні. Проте, якщо цими умовами нехтувати або замість них використовувати "фальшиві гасла революції чи соціалізму", то неминучим наслідком буде анархія, поневолення та загибель[72].

Як відомо, влада заснована на взаємних правах і обов'язках держави та її громадян. Якщо держава виконує свій обов'язок, то тим самим вона зобов'язує своїх громадян підпорядковуватись її владі[73]. Шептицький уважав, що така влада є необхідною, і вказував на те, що народ мусить досягнути політичної зрілості, необхідної для власного управління, тому "український народ мусить у цій історичній хвилі показати, що має досить почуття авторитету, солідарності і життєвої сили, щоб заслужити на таке положення серед народів Європи, в якому міг би розвинути усі Богом собі дані сили.

Карністю, солідарністю, совісним сповненням обов'язків докажіть, що ви дозріли до державного життя"[74].

Особливу увагу Митрополит Шептицький зосередив на обов'язках держави, перший з яких полягає в забезпеченні добробуту своїх громадян. Згідно з християнським вченням, влада зобов'язана служити, а також має обов'язок піклуватись про добробут тих, кому служить. На практиці зловживання владою трапляється тоді, коли загальне добро підпорядковується особистим інтересам[75]. З цього приводу Шептицький критикував радянський режим, вважаючи його прикладом держави, яка не виконувала свого обов'язку служіння: "Метою держави є запевнити родинам і поодиноким громадянам добробут і щастя. Забезпечення життя, майна і всякого права громадян – це основні обов'язки держави, – без них держава не є державою. Те, що називають большевицькою державою, таке віддалене від тієї мети, що в ньому, себто в большевицькому правлінні, ніяким чином не можна добачити жодних слідів тих засадничих, першорядних функцій держави. Про добробут, про щастя людей нікому з правителів ані не сниться. З їхніх діл видно, що вони не вважають себе поставленими для добра людей, а навпаки: думають, що всі люди є виключно заради того, щоб їм служити. Звідси й те використовування сил, здоров'я і життя людей, про яке деінде ніхто не має поняття... Це атмосфера, в якій ніякий організм довго жити не може, і така атмосфера є наслідком марксизму, який можна назвати системою, що робить з людини машину, не беручи до уваги прав і потреб її природи"[76].

Митрополит Шептицький підкреслював, що гарантія релігійної свободи – це риса, яка характеризує будь-яку цивілізовану державу. Оскільки радянська система не виконала свого обов'язку щодо забезпечення цього права, Шептицький вважав її офіційну політику атеїзму "якнайбільше противну людській природі і органічному життю, законам суспільності і родини"[77] . Більше того, не може бути навіть мови про релігійну свободу в Радянському Союзі, оскільки "з хворими по шпиталях поводяться гірше, ніж з засудженими на смерть у тюрмах культурних держав. Бо в усіх тюрмах культурних держав є давній і скрізь зберіганий звичай, що сповняють останню волю засуджених на смерть і, коли це тільки можливе, роблять те, про що людина перед смертю просить. А в шпиталях СССР, які є всі державними установами, хворий, навіть такий, що вмирає, хоч і як просить потіхи релігії, не може її ніколи дістати, бо так велить атеїстичний принцип, защеплений на марксистськім комунізмі"[78] .

Роздумуючи про обов'язок держави забезпечити релігійну свободу, Митрополит Шептицький прийшов до висновку, що з метою підтримання гармонійних відносин з Церквою державна політика повинна виявляти пошану до Божого закону та рівності, не вдаючись до дискримінації.

Ще один обов'язок держави полягає в забезпеченні "мудрого проводу", що тісно пов'язано з гарантуванням добробуту та релігійної свободи[79] , а також необхідно для процесу державотворення. Проблема в тому, що навіть найкращі наміри розбудови держави можуть бути зруйновані внаслідок приходу до влади тих людей, які "замість дбати про загальне добро, шукають тільки заспокоєння свого власного самолюбства, себто понад загальне добро ставлять своє власне добро"[80] . На думку Шептицького, такий політичний опортунізм є ознакою відсутності міцного християнського ґрунту в соціальному житті. Суспільство, збудоване на християнських принципах, повинно характеризуватися чотирма рисами: загальним сприйняттям принципів Євангелія; вірністю християнському життю та чеснотам серед більшості громадян; соціальним життям та молитвою, що заслуговують на Боже благословення; свободою Церкви, яка може виконувати свою Богом дану місію (проповідувати Євангеліє, освячувати свій народ та молитись за нього)[81] . Саме дотримання цих умов дає змогу мирно вирішувати всі труднощі, пов'язані з верховною владою, в такий спосіб, який сприяв би загальному добробуту, і навпаки, "коли тих умов немає, а тому немає Божого благословенства, на поверхню суспільного життя висуваються

одиниці, не здібні на провідників, які тим самим приносять радше шкоду, ніж хосен..."[82]

Хоча принципи державності, сформульовані Митрополитом, стосувались насамперед прагнення українців до незалежності, проте вони не обмежувались лише тогочасною ситуацією в Україні. Навіть після того, як нацисти позбавили українців надії на створення незалежної держави, етичні погляди Шептицького щодо політичної сфери зумовили його однакову критику і хиб Радянського Союзу як держави, і нацистської окупації Галичини. Хоча Церква не могла відкрито критикувати окупацію[83] , однак німецькі власті вважали пастирські послання "*Ідеалом нашого національного життя*" та "*Не убий*" достатньо підозрілими, щоб конфіскувати та затримати публікацію першого послання та піддати цензурі друге.

Окрім розгляду зовнішніх відносин Церкви з державою, соціальне вчення Митрополита Шептицького під час німецької окупації було спрямоване також на внутрішнє буття української спільноти. У цьому питанні Митрополит уважав надзвичайно важливими два принципи: соціальну солідарність та пошану до людського життя. Соціальна солідарність була необхідна як для політичної, так і для релігійної сфери того періоду, коли національні прагнення сягнули своєї вершини, тоді як заклик до поваги людського життя був прямою відповіддю нацистській політиці винищення в Західній Україні.

У посланні "*Ідеалом нашого національного життя*" Шептицький звернувся до основного ідеалу українців – прагнення мати свою власну Батьківщину. На його думку, об'єднана Україна складатиметься з католицької частини, яка раніше перебувала під австрійським правлінням, та з переважно православних територій, які перейшли з царського під радянське правління. Тому процесу державотворення має передувати досягнення політичної та релігійної єдності. Таким чином, говорячи про прагнення українців до власної держави, необхідно було визначити, що сприяло, а що перешкоджало процесу соціального об'єднання. Залишаючи питання "зовнішніх перешкод" єдності (наприклад, завоювання українських земель чужинцями), що були поза межами впливу церкви, Шептицький намагався спрямувати увагу на внутрішні перешкоди соціальної єдності, або, як він їх назвав, "відосередні сили", які існували серед українського народу. Такі внутрішні причини роз'єднаності були переважно двох типів: політичні та релігійні.

Однією з основних внутрішніх перешкод єдності серед українців був "гарячий патріотизм" чи нетерпимість до інших політичних поглядів. Шептицький уважав це небезпечною рисою, яка зводила нанівець зусилля українців у процесі державотворення: "є в душі Українця глибока і сильна воля мати свою державу, та попри ту волю знайдеться, може, рівносильна і глибока воля, щоб та держава була конечно такою, якою хоче її мати чи партія, чи кліка, чи група, чи навіть одиниця. Бо як же пояснити те фатальне ділення поміж собою, ті спори, роздори, сварні, ту партійність, яка нищить кожну національну справу?! Як пояснити психіку таких численних гарячих патріотів, яких праця має визначний руїнний характер?!"[84] Усе це породило вид "більшовицької нетерпимості, внаслідок якої соціальна єдність українців постійно руйнувалась внутрішнім розбратом. Розбудити їхню національну свідомість було неважко, але водночас вона була дуже вразлива для "ворожих сил", що могло лише послабити соціальний устрій[85].

Згідно зі словами Шептицького, деякі з цих сил політичного розладу були зумовлені історичним досвідом України, яка пережила численні окупації іноземних держав[86]. Оскільки такі антагонізми мали чужоземне походження, їх слід було вважати віддаленими від українських проблем, а отже, несуттєвими для цієї дискусії. Всю увагу треба було зосередити на проблемах внутрішнього розладу та поділу серед українців, адже: "ясно, як на долоні, що Рідна Хата не повстане, що не буде українського моноліту, коли Українці-самостійники не зможуть мимо всіх різниць, які їх ділять, завести поміж собою якнайбільшої єдності"[87].

Тож, як уважав Шептицький, проблема полягала не в численності політичних партій, а в їхніх доктринальних позиціях, що породжували нетерпимість. Коли Митрополит говорив про "монолітне" суспільство, він не заперечував політичного плюралізму, а, радше, закликав до атмосфери взаємоповаги, в якій могли б відбуватись дискусії щодо соціальних та політичних питань. Переважаюча внутрішня злагода мала вирішальне значення для успішного державотворення: "найбільша небезпека – це внутрішні роздори, поборювання себе взаємно і випливаюча з роздору отаманщина, що вже так дуже багато причинилася до руїни й упадку всіх наших надій при перших спробах будівництва під час наших визвольних змагань 1917–1920 років... Хто приносить нам домашню війну – той шкодить народній справі навіть тоді, якщо б для неї мав великі заслуги. Всі, що пережили большевицьку

навалу, свідомі того що партійні роздори є національним злочином, якого не можемо терпіти"[88].

Перешкоди на шляху до соціальної єдності мали місце також і в релігійній сфері. Хоча українці належали до кількох християнських конфесій, основним джерелом релігійного антагонізму була ворожнеча між греко-католиками та православними, тому Шептицький звернувся саме до цієї проблеми. Його пропозиція, яку він назвав "програмою релігійного поширення", була попередньою схемою об'єднання, що наголошувала на компромісі у міжконфесійних дискусіях[89]. Для того, щоб підготувати спільний ґрунт для обидвох українських Церков, сторони повинні бути готовими до всіх можливих компромісів, які не порушують приписів сумління. З цього приводу Шептицький твердив, що міжконфесійна терпимість нічого не міняє, оскільки і католики, і православні однаково зобов'язані діяти згідно зі своїм сумлінням. Єдиним обмеженням цього правила, яке визнавали обидві традиції, було питання віри (що стосується Об'явлення, Євангелія, Божого закону), яку ніколи не можна підпорядкувати якимось міркуванням чи компромісові[90]. Більше того, процедура компромісу повинна ґрунтуватись на вільно прийнятому рішенні, незалежно від будь-якого зовнішнього тиску чи примусу та відповідно до питомих турбот українців. Тільки тоді, коли обидві сторони застосовували би принцип совісного компромісу, на думку митрополита, можна би сподіватися правдивого прогресу на шляху до єдності.

Митрополит пояснював, що первинною причиною релігійного розладу серед українців був певний вид "самолюбства й імперіалізму", який зумовив ворожнечу: "Якщо християнські різні церкви в Україні мають сповнити завдання: дати українському народові єдність, мусять позбутися того духа розколу і ненависти, який спричинює, що українець українцеві ворог"[91]. Для Шептицького поняття "духа ненависти" було основним етичним критерієм для розпізнавання релігійних об'єднань та розколів протягом всієї історії. Тому, на його думку, після утворення Московського патріархату теорія "Третього Риму" виявила своє приховане "самолюбство й імперіалізм"[92]. І навпаки, антитезою цієї тенденції було слухняне підкорення. На запитання, чи виправданим було об'єднання київських єпископів з Римом "в дусі християнської покори і авторитету?"[93], Шептицький відповів, покликаючись на той самий етичний критерій: "Зриваючи звязь із Царгородом, робили це не в імені цілковитої независимости кожного Митрополита від вищої влади (такої засади

християнська Церква ніколи не признавала за правильну), зривали її не в імені самолюбства, не в дусі бунту, а в імені послуху й покори”[94]. Однак, тут же додає Митрополит Андрей, “єпископові зірвати зі своїм зверхником, це річ, котру ціле церковне передання усуджує, коли воно зроблене в імені самолюбства і в імені невідомої Церкві засади незалежности кожного єпископату”[95].

Підсумовуючи, Шептицький заявив про свою готовність до совісних “уступок” задля релігійної єдності. Але, спершу, православні “нехай переконають нас про те, що ми в 16-му столітті зірвали канонічну звязь із Царгородом в дусі самолюбства і розколу” і “що римські Архієреї відірвалися від Царгороду в дусі розколу і самолюбства”; далі нехай визнають, що дефамація уніатів (греко-католиків) російським синодом спонукала до ненависті до їхніх братів і від часу повалення царської Росії Православну Церкву роз’їдала “роз’єднуюча недуга руїни, розколу”[96].

Таким чином, соціальна та релігійна єдність була не лише метою, а й критерієм, який дає змогу розпізнати та оцінити поступ у напрямку до ідеалу єдності з етичного погляду. Так можна визначити, що певні рішення чи вчинки були здійснені “в дусі самолюбства і розколу”, “імперіялізму” та бунту супроти вищої влади, а не в дусі покори та послуху. Шептицький був переконаний, що на зміну щирому прагненню єдності з’явилася тенденція до розколу і, всупереч християнському вченню, любов поступилась ненависті.

Детальний аналіз пастирського послання виявляє певний мотив duae viae у пропозиціях Шептицького стосовно церковного об’єднання. Викладаючи свої аргументи, він неодноразово звертається до опозиції між самолюбним бунтівним розколом та покірним послухом, любов’ю й християнським авторитетом[97]. Взірець двох протилежних шляхів виявив суперечність між християнською етичною вимогою любові та її ідеалом єдності, з одного боку, і реальністю церковного розколу – з іншого. У світлі таких міркувань прагнення церковної єдності було необхідною етичною вимогою, оскільки розкол суперечив заповіді любові.

У пошуках соціальної та релігійної єдності християнська етична думка зосереджувалася на відмінності між тим, що сприяло єдності, і тим, що загострювало розбрат і розкол. Тісно пов’язані з діалектикою любові та ненависті, ці категорії пролили нове світло на історію церковних поділів й могли також вказати відповіді на актуальні питання. Застосо-

вуючи основну заповідь любові до концептуальної проблеми соціальних та релігійних поділів, Шептицький пояснював, що оскільки християнин завжди зобов’язаний відкидати ненависть як моральне зло, то необхідно відкинути й окремі випадки ненависті в історії Церкви (самолюбства, бунту та імперіалізму). Так само, якщо християнин повинен керуватись у своєму етичному виборі любов’ю, то він має бути палким прихильником єдності та послуху вищій владі[98].

Отже, програма церковного примирення Шептицького містила критичний аналіз причин релігійних поділів в українській історії та спробу подолати цей розкол, враховуючи уроки минулого. Оскільки дискусії католиків і православних з приводу того, на чиєму боці правда, ні до чого не приводили, Шептицький пропонував визначити спільний ґрунт, на основі якого можна було б дійти до конкретного вирішення. Цей спільний ґрунт мав би базуватися на таких засадничих елементах: 1) принциповій готовності до совісного компромісу; 2) об’єктивному етичному критерію (любові, єдності та покірного послуху), який послужив би християнським етичним стандартом для тлумачення історії та розрізнення етично прийнятних та неприйнятних вчинків. Результативне тлумачення церковних поділів та їхніх справжніх причин могло б сприяти прийняттю етичних рішень і в XX столітті. Якби дискусія перемістилася у середовище сумісних етичних переконань, де обидві сторони прагнули б повної єдності, остаточна мета, вірив Шептицький, була б незабаром досягнута.

Друге практичне застосування християнської любові, над яким розмірковував Митрополит Шептицький у той час, стосувалось захисту людського життя. У вже згадуваному пастирському посланні “*Про християнське милосердя*”, в якому обговорюються різні форми християнського обов’язку братерської любові та її практичне застосування, враховуючи серйозність пануючої ситуації, Шептицький зауважив: “Кожної днини пересуваються перед нашими очима такі терпіння людей, що видається неможливим, аби людське серце не відчувало їх дуже глибоко”[99]. У даній ситуації християнська милостиня має особливе призначення, і Митрополит вказував на те, як вона відрізняється від нехристиянських практик. З матеріального погляду, як християни, так і нехристияни, вважають милостиню допомогою, необхідною для задоволення матеріальних потреб, але мотиви їхньої милостині є різними: зумовлений любов’ю до Бога, “християнський акт милосердя має вище духове

значення; він наказаний мотивом вищим, надприродним; він просвічений світлом християнської віри і Божої благодаті"[100].

У зв'язку з цим, Митрополит Шептицький критикував тогочасний економічний лібералізм, який не виконав своєї обіцянки служити загальному добру, а лише підтвердив парадоксальну тенденцію: "з ростом виробництва ростуть ряди убогих". Замість того, щоб сприяти економічній справедливості, існуюча система, сліпо керуючись ідеалами "зростання" та "гіперпродукції", була приречена на загибель. Не було ні найменшого усвідомлення "тих принципів, на яких міг би опертися суспільний лад"[101]. Шептицький не бачив жодної підстави для сподівань, що домінуючі економічні системи Європи зможуть подолати нерівність між бідними та багатими. Навпаки, він передбачав, що становище бідних лише погіршиться, й уважав, що Церква повинна "пригадати вірним обов'язок милостині і організувати практикування її"[102].

Не говорячи відкрито про німецький націонал-соціалізм, Митрополит Шептицький звертав особливу увагу на відмінність між християнським та соціалістичним підходами до економічної справедливості. На його думку, основним джерелом конфлікту є поняття приватної власності. Соціалісти вважали її "овочем людської кривди"[103], а християни – "законною, природною, а через те і конечною інституцією"[104], що сприяє християнському милосердю та милостині. Як цивільний, так і Божий закон погоджувались стосовно цього питання: "дочасні земські добра, які Боже Провидіння дає людям, можуть бути і є власністю тих, що їх набули законною дорогою і є перед правом їх власниками... Приватна власність, набута дорогою спадку або через ощадність і працю, є правом, що його стереже Божий закон"[105].

На основі цих протилежних поглядів на приватну власність виникають різні концепції обов'язку. Якщо соціалісти вірили, що згідно з поняттями справедливості, багаті зобов'язані віддавати своє майно (тобто ділити свою власність і віддавати бідним те, що насправді вважалось їхнім)[106], то християнська позиція ґрунтувалась на недоторканості приватної власності. Таким чином, багаті мали право на свою власність, але водночас вони мали обов'язок щодо бідних, зумовлений чеснотою християнської братньої любові. Християнська альтернатива сприяє класовій гармонії, а не класовій боротьбі і заснована на обов'язку прямувати до економічної рівності, не лише на основі справедливості, як кажуть соціалісти, але на засаді вимог і справедливості, і любові: "Це річ природ-

на, щоб люди від себе взаємно принимали і віддавали услуги християнської любови та взаємної зичливости. Тим способом справедливість і любов, зв'язані зі собою під справедливим і легким тягарем Христового закону, піддержують знамените зв'язь людського суспільства і ведуть кожного його члена до праці над своїм власним добром і над загальним добром"[107].

І, нарешті, згідно з цим підходом, який намагався сприяти гармонійним класовим стосункам, а не класовій боротьбі, милостиня не "противна природному людському достоїнству"[108], як стверджували соціалісти. У милостині, застосованій в євангельському дусі, немає нічого принизливого, "християнська милостиня може тільки улегшувати взаємовідносини багатшого і убогшого та скріпляти зв'язі взаємних услуг"[109].

Унаслідок матеріалістичних упереджень соціалісти бачили лише потреби бідних та борги багатих. Але з християнського погляду, який брав до уваги і матеріалістичні, і духовні виміри, людські потреби та обов'язки розподілялись більш рівномірно між заможними та убогими людьми. Отже, багаті мали свої оправдані потреби, а бідні – також свої обов'язки: "Нема так багатого чоловіка, якому не було би треба помочі від інших, нема й так убогої людини, яка б не могла віддавати ближньому потрібних і корисних услуг"[110].

Шептицький закликав до християнського милосердя тоді, коли через широко розповсюджену бідність та голод людям важко було давати милостиню[111]. Цитуючи приклад скромної вдовиної лепти *(Мр. 12:42-44)*, він доводив, що милостиня набула нового, глибшого значення саме в такий важкий час. З матеріального погляду, така милостиня не мала істотного значення, бо датки не могли бути дуже великими; але вирішальним моментом, з християнського погляду, було настановлення серця, адже: "Такі дари, хоч по-людськи незначні, хоч і неспостережені людьми, перебивають небеса... Бог дивиться на серце. Хто не може більше дати, як добре слово, або молитву, або малу прислугу, той може з Божою благодаттю трапити на таке слово, як та ханаанянка, що почула від Христа: "За це слово..." *(Мр. 7:29)*. Не легко словом заступити діло, бо: "Не кожний, хто промовляє до Мене: Господи, Господи! – ввійде в Царство Небесне, лише той, хто чинить волю Отця" *(Мт. 7:21)*. Буває одначе, що слово перед Богом набуває значення діла"[112].

Саме в цей винятковий час німецької окупації християнський обов'язок давати милостині мав пропорційне відношення до потреб конкретних

випадків, адже “обов'язок милостині росте з потребою ближнього”[113]. Фактично, в разі нагальної потреби, наприклад, коли життя людини наражалось на небезпеку, право на життя переважало навіть над вимогами приватної власності: “Хто находиться в крайній біді, має право шукати рятунку навіть з чужої власности, навіть без згоди власника”[114].

Отже, в основі цього, на перший погляд, анахронічного обговорення економічної теорії лежить така думка: для жертви, доведеної до краю злиднями, нацистською агресією або переслідуваної злочинцями геноциду, двері християнського дому повинні завжди бути відчинені. Звичайно, героїзм не є моральним обов'язком, і християнин не зобов'язаний наражати своє життя на смертельну небезпеку[115], але коли йдеться про життя людини, не може бути ніяких відмов на основі зручних заяв про приватну власність.

Отже, роздуми Шептицького про приватну власність у пастирському посланні “*Про милосердя*” зводяться до двох основних аспектів: по-перше, підтверджується право на приватну власність (на противагу соціалістичному підходові), по-друге, питання приватної власності проаналізовано з огляду на особливі проблеми, зумовлені війною та нацистською окупацією Галичини. Шептицький виразно заявив про перевагу обов'язку рятувати життя над обов'язком захищати приватну власність. Тому соціальна місія Церкви, зумовлена християнським милосердям та співчуттям, була спрямована на допомогу бідним та на порятунок життя: “Церква, завданням якої є проповідувати Євангеліє милосердя і орудувати ділом милосердя, – Церква, що має в імені доброго самарянина рятувати і лікувати того, що впав в руки розбійників, мусить заєдно пригадувати вірним той такий важкий обов'язок християнської любові і усіма можливими способами заохочувати людей до його сповнювання”[116]. Тим, які мали вуха, щоб слухати, було сказано тримати двері своїх домівок відчиненими для переслідуваних розбійниками жертв.

Практика: від пристосування до опору

Як уже зазначалося, у перші дні нацистської окупації Митрополит Шептицький видав два основні документи, що схвалювали нові політичні реалії у Галичині. Першим документом було пастирське послання від 1 липня, в якому він визнавав незалежний український уряд Ярослава Стецька. Митрополит пояснював цей переломний момент української політичної історії як з богословського, так і з історичного погляду. Як богослов, він стверджував, що почалась нова ера “з волі Всемогучого і Всемилостивого Бога в Тройці Єдиного”, яка була здійсненням молитов – “діло розпочате в ім'я Боже і з Божою благодаттю”. Шептицький вірив, що з Божим благословенням та провідниками, яких надихала божественна мудрість, політична незалежність “буде доведена до успішного кінця”[117].

Глава Церкви також покликався на події, на фоні яких відбулось проголошення незалежності України: відступ радянських військ та нацистську окупацію Західної України. Таким чином, висловивши підтримку уряду Стецька, він пов'язав це із загальною ситуацією словами: “Побідоносну німецьку армію вітаємо”. Друга частина документа, в якій Митрополит закликав до послуху цивільній владі, виразно стосувалась українського уряду, а не німецької окупаційної адміністрації[118].

Митрополит Шептицький сподівався, що нова держава дотримуватиметься двох мінімальних вимог, які були передумовами підпорядкування Церкви державі. По-перше, як уже згадувалось, Церква сприятиме послуху та покорі цивільній владі лише в тому разі, коли її накази будуть справедливими, тобто коли цивільні закони не суперечитимуть Божим законам. По-друге, лояльність Церкви щодо держави ґрунтується на надії, що ті, кому належить політична влада, використовуватимуть її мудро[119]. Таким чином, цивільний послух християн залежав від певних умов: він був можливий тільки тоді, коли держава поважала християнську етику та уникала всіх форм дискримінації.

Другий документ, датований 5 липня 1941 р., також був коротким пастирським посланням до духовенства та вірних Української Греко-Католицької Церкви. Він стосувався нової політичної ситуації та уподібнювався за своїм стилем до попереднього. Але якщо богословський зміст був по суті таким самим (твердження, що нова епоха почалась через Божу волю, та що за це належиться вдячність та молитви за подальші благословення), то політичні думки були іншими. У цьому документі український уряд згадувався лише між іншим, тоді як привітання німцям набуло більш поширеної форми: “Побідоносну німецьку армію, що зайняла вже майже цілий край, витаємо з радістю і вдячністю за освободження від ворога...”[120]

Вихідні положення цього документа стосувались не лише Західної України та уряду Стецька. Шептицький зосереджував свою увагу на майбутній, “соборній Україні”, об'єднаних західних та східних землях. Безсумнівно, це ширше поняття України тісно пов'язувалося з просу-

ванням німецьких військ на схід, але в тексті виразно сказано, що Шептицький покладав свої надії виключно на майбутнє України, а не на майбутнє нацистської Німеччини чи ідеології націонал-соціалізму. Митрополит ситуативно вітав німецьку армію саме за розгром радянських військ, які, як він писав, "знищили наше економічне, просвітнє і культурне життя". Поза тим привітанням, мова зосереджувалася на питанні незалежності України. З цією метою Шептицький закликав до подолання політичного розколу серед націоналістів і переконував свій народ виявити єдність, згоду та соціальну солідарність, що необхідні для перетворення Батьківщини в "живу, органічну державу". Основою цього є щирі зусилля та віддана праця українців, а не порожні слова та концепції. Отже, основний наголос цього звернення стосувався майбутнього та добробуту вільної Української держави; не було ніякого зв'язку з ідеологічними постулатами нацистів. В обох процитованих документах Митрополит Шептицький виклав мінімальні норми політичної етики: справедливі накази та мудрий провід, на яких ґрунтувалась вірність християнських громадян. З огляду на політичні цілі України, він визнавав підкорення окупаційному режимові та відновлення порядку необхідними умовами реалізації цих цілей.

Такі політичні погляди Шептицького раннього періоду німецької окупації були загалом зумовлені позитивною оцінкою завершення радянського панування; спочатку він вважав це переходом від незаконної влади до законного правління. Переконаний у потребі опору комуністичній владі, яка утискала релігійну свободу, Митрополит не бачив негайної потреби опиратись німецькому режимові. Навпаки, завдяки піднесеному почуттю визволення від радянського гніту, видавалося, що нова ситуація вимагала мирного співжиття з новим окупаційним урядом. В іншому документі, датованому 10 липня 1941 р., Митрополит писав: "Час, який ми переживали в большевицькій неволі, міг виробити в багатьох якогось революційного духа, зрозумілого під нелегальною владою, а шкідливого тоді, коли вже не треба революції, а тільки упорядкування й устійнення того, що від нас залежить і що признаємо за потрібне й добре для нашого майбутнього... Нехай не забувають, що справування, оправдане під большевицькою навалою, може бути грішне в часах, коли вже того оправдання нема"[121].

Зосередивши спочатку свою увагу на незгодах в українській спільноті, Митрополит закликав до відновлення та стабілізації порядку в новій

ситуації, щоб повністю скористатись з тогочасного звільнення. Проте, коли ейфорія свободи розвіялась з появою нових страхіть, Митрополит Шептицький кардинально переглянув цю позицію пристосування і його наступні послання на соціальні теми та практична діяльність набули більш критичного характеру стосовно німецького правління.

Для того, щоб зрозуміти перехід від цієї початкової позиції до засудження нацистського режиму та переконання, що перспектива затяжної гітлерівської окупації була б ще гіршою, ніж повернення радянської влади, потрібно пам'ятати, що початкове пристосування Шептицького було не схваленням фашизму чи нацизму, а провізоричною й умовною заявою про християнську цивільну лояльність до держави, наявну при будь-якому режимі. Провізоричною вона була тому, що її можна було відкликати чи замінити, відповідно до політики режиму, а умовною тому, що християнський обов'язок цивільного послуху та лояльності до держави не був чинним, якщо розпорядження держави не були "справедливими" та "мудрими", тобто порушували Божі заповіді, суперечили християнському сумлінню або спрямовувались проти людей через їхнє віросповідання, расу чи приналежність до якогось соціального класу. Хоча цей документ ще не містить критики режиму, умовність лояльності до держави вказує на те, що попри загальну ейфорію звільнення від радянської влади, Митрополит все ж таки займав критичну обережність щодо німців.

Висловивши в липні 1941 р. свої умови щодо лояльності до держави вже у своєму першому зверненні до окупаційних властей у липні 1941 р., Митрополит Шептицький і в подальшому не поступався інтересами українського народу, закликаючи нацистів змінити деякі напрямки політики, які явно суперечили українським політичним прагненням[122].

Перше таке звернення Митрополита стосувалось планів включення Східної Галичини до ґенерал-ґубернаторства – Шептицький приєднався до заяви Української Національної Ради, яка переконувала німецький уряд переглянути це рішення[123]. У цій же справі Митрополит писав окремо до Гітлера, Гіммлера та Ріббентропа: "Наш народ, який залишився цілком лояльним до німецької армії та уряду, зазнає глибокого розчарування... Руйнування ідеалу державності похитне його щиру симпатію та довіру до німецького уряду..."[124] Після приєднання, яке відбулось 1 серпня 1941 р., Українська Національна Рада (очолювана Шептицьким) надіслала другу телеграму німецькому урядові, констатуючи, що "прокла-

мація ґенерал-ґубернатора з 1 серпня 1941 р. про прилучення Галицької країни до ґенерал-ґубернаторства в Кракові, наче до Польщі, викликала серед усего українського народу тяжке розчарування і пригноблення”[125]. Такий самий спротив приєднанню Галичини був виражений у листі Української Національної Ради до Адольфа Гітлера, датованому січнем 1942 р., який відображав загальне незадоволення українців німецькою окупаційною політикою в Східній Україні[126].

Не менш важливим було особисте звернення Митрополита до німецького уряду, зокрема його протест (лютий 1942 р.) до Гайнріха Гіммлера. У цьому листі, що, можливо, був відповіддю на антиєврейський погром, який незадовго до цього відбувся у Рогатині[127], йшлося про винищення євреїв і, зокрема, про використання для цих акцій українських допоміжних поліцейських підрозділів. Кость Паньківський, член Української Національної Ради, який мав змогу прочитати цього листа, описує його зміст таким чином: “Митрополит писав, що не сміючи втручатися в справи, які веде і за які відповідає німецьке державне правління, як священик не може не боліти над поведінкою німецьких збройних сил і німецької поліції супроти мешканців краю, в першу чергу жидів, над знущанням і розстрілами людей без суду. Тому дозволяє собі звернути на це увагу, бо не знає, чи ці речі в Берліні дійсно відомі. Зате як голова Церкви і духовний провідник своїх вірних вважає своїм обов’язком просити, щоб української поліції, яка без винятку складається з його вірних, не вживати до акції проти жидів”[128].

З офісу Гіммлера на лист Шептицького відповіли “грубою відмовою”[129]. Справді, таке пряме звернення до Берліну було унікальним за своєю сміливістю. Згодом Шептицький згадував, що відповідь, яку він отримав, виявилася “образливою, і німецький офіцер, який передав відповідь від Гіммлера, натякнув, що якби не мій вік, мене б застрілили за те, що посмів заступатись за жидів”[130]. Незабаром (можливо, ще один наслідок листа Шептицького) Українська Національна Рада була змушена призупинити свою діяльність[131].

І все ж, Митрополит Шептицький продовжував звертатись до німецького уряду навіть після того, як його стосунки з нацистами погіршились (у серпні 1942 р.). Такий постійний зв’язок виявився корисним. Він дав змогу Митрополитові порушувати гуманітарні проблеми. Коли в квітні 1943 р. головний вікарій Вірменської архієпархії Львова, монсеньйор Діонізій Каєтанович був ув’язнений гітлерівцями за те, що видавав євреям

фальшиві свідоцтва про хрещення, Шептицькому вдалось звернутись до начальника ґестапо та добитися його звільнення. Усвідомлюючи, що хід війни змінився після поразки вермахту під Сталінградом, Шептицький пояснював це звільнення як “ознаку того, що німецькі власті хотіли відновити стосунки з Церквою, можливо ознаку їхньої слабкості та страху”[132]. З продовженням наступу радянських військ на Захід виникло інше гуманітарне питання про звільнення тих українських католицьких священиків, яких тримали у німецьких в’язницях; Митрополит висловлював побоювання, що “переворот, який наближається, можливо не буде звільненням, а певною смертю для в’язнів”. Тому в травні 1943 р. він доклав усіх зусиль, щоб тих душпастирів звільнили[133].

Інший зв’язок між Церквою та окупаційною владою започаткували самі німці: на початку своєї окупації Галичини нацисти шукали різних шляхів зміцнення своєї влади. Знаючи, що Митрополит Шептицький був шанованою особою в українському суспільстві, вони домагались публічного схвалення ним своїх адміністративних розпоряджень. Шептицький або відмовлявся надавати таку підтримку, або робив це номінально, виразно підкреслюючи, що він був змушений так чинити. 19 липня 1941 р. Митрополит отримав листа від німецької сільськогосподарської комісії, в якому його просили виступити із закликом до відданої праці українських селян[134]. Вимушений погодитися, Шептицький 25 липня написав окремий вступ до офіційного звернення, де двічі підкреслив, що це звернення було ініціативою німецької сільськогосподарської комісії (а не його)[135]. Отже, навіть у перші дні окупації, коли Митрополит ще вважав присутність гітлерівських військ звільненням від радянської влади[136], він неохоче йшов навіть на мінімальну підтримку режиму. Тримаючись на такій критичній відстані, архіпастир міг висловити свій протест проти нацистських екзекуцій під час офіційного візиту штурмбаннфюрера СС д-ра Людвіка Лозакера та галицького губернатора Карла Лаша наприкінці 1941 р.[137]

Таку ж критичну обережність Шептицький виявляв і під кінець гітлерівської окупації. У 1943 р. до нього звернувся уповноважений у справах релігії у Львові гауптштурмфюрер Герберт Кнорр з посланням до апостольського візитатора для греко-католиків у Німеччині Петра Вергуна щодо організації душпастирської опіки для українських робітників у Німеччині. Він попросив Шептицького подати супровідного листа, на що той погодився, але наголосив у ньому, що він пише на прохання Кнорра і “тутешнього німецького уряду”[138]. Таким чином,

Митрополит докладав особливих зусиль, щоб уникати навіть видимості номінального схвалення нацистської політики.

Ще однією формою критики Шептицького були звернення до української католицької спільноти. Митрополит перечислив протести та пастирські послання, де він засуджує випадки насильства, проголошує, що вбивство є злочином, який карається відлученням від Церкви, та застерігає українську молодь не вступати до поліції, "у якій вони могли б бути згіршені"[139].

Вербування українців до поліцейських підрозділів було серйозною проблемою від самого початку окупації. Шептицький звернувся до цієї справи вже 10 липня 1941 р., застерігаючи тих, хто пробує спричинитись до вчинків, які суперечать сумлінню та Божим заповідям[140]. Невдовзі після цього, у своєму першому листі до Гітлера від 22 липня 1941 р., Шептицький відокремив войовниче крило українського націоналістичного руху, стверджуючи, що українська громадськість "оскаржувала самовільні вчинки однієї фракції Організації Українських Націоналістів"[141]. Звертаючись до українського народу в своєму пастирському посланні "*Про милосердя*", Митрополит відверто засудив тих, які брали участь у вбивстві невинних людей: "З глибоким болем серця, зі страхом про будучину нашого народу бачу, як в многих громадах жиють люди, що їх душі і руки сплямлені неповинне пролитою кров'ю ближніх... Люди, сплямлені тяжким гріхом, – люди, що стратили невинність Хрещення, лишень далекою і трудною дорогою покаяння можуть вернутись до Божої благодаті. Але й тоді, коли навернуться і з гарячими сльозами покаяння св. Таїнством Покаяння очистять свої душі, може, змушені будуть праведним християнським життям і християнською щирою та довгою молитвою повертатись до тої Божої благодаті..."[142]

Поворотним моментом переходу від критики до опору можна вважати час після написання згаданого листа-протесту до Гіммлера в лютому 1942 р. Коли стало очевидним, що лист не мав ніяких наслідків, окрім примусового припинення діяльності Української Національної Ради[143], а повторні прохання Шептицького про повернення урядом малих господарств сільських парохій, які конфіскувала радянська влада, були марними[144], Митрополит почав мобілізовувати християнську опозицію.

Попри всі можливі наслідки, він заявив про рішучий розрив з окупаційною владою у приватному листі до Папи Пія XII. У серпні 1942 р. Шептицький уперше інформував Ватикан про ситуацію, яка склалась у

Галичині, називаючи нацистський режим ще гіршим від радянського: "Звільнені від большевицького ярма німецькою армією, ми відчували певне полегшення, яке, однак, тривало не довше, ніж місяць чи два. Поступово уряд заснував справді неймовірне панування терору та корупції, яке з кожним днем ставало все важчим та нестерпнішим..."[145] Через кілька днів, 3 вересня, він підтвердив це становище в листі до кардинала Тіссерана, де стверджував, що політика радянської та німецької окупації подібні за своєю жорстокістю[146].

Незадоволення громадськості окупантами росло з кожним днем. Перший опір нацистам був, очевидно, ідеологічно вмотивованим опором українських комуністів, але з посиленням німецьких репресій він почав набувати ширших масштабів. Українські католицькі священики повідомляли своїм єпископам про труднощі, які виникали при збиранні примусового континґенту, та про те, що багато молодих людей не підкорялись наказу про депортацію, натомість приєднуючись до антинацистського підпілля[147]. Ті українські націоналісти, яких переслідували гітлерівці, також створили свої власні рухи опору. Багато з них були українськими католиками, яких певною мірою могли спонукати до непокори фашистам і заяви Митрополита після його переходу до опору.

***

Захоплення нацистами Західної України, як відомо, розпочало найтрагічнішу сторінку в історії галицьких євреїв. Лише у Львові німецькі воєнні підрозділи знищили приблизно 4 тис. євреїв протягом першого тижня окупації і ще 2 тис. – наприкінці липня[148]. Під впливом німців вибухали антиєврейські погроми, під час яких шаленіючі юрби місцевого населення вбивали юдеїв[149]. У наступні місяці на євреїв систематично чинили облави, їх ізолювали в ґетто та висилали у табори[150]. Переховування євреїв було проголошено кримінальним злочином, який карався смертю[151]. У березні 1942 р. почалась депортація євреїв до Белзця та інших таборів смерті[152]; депортація тривала цілий рік і досягнула своєї кульмінації в серпні 1942 р., коли протягом чотирьох днів було вивезено близько 50 тис. осіб[153]. Сама процедура облав та депортації євреїв також сприяла їх масовим вбивствам. Поворотним моментом був серпень 1942 р., хоча остаточна акція "Judenrein", під час якої були знищені ґетто та табори праці, відбулась влітку 1943 р.[154] Але вже наприкінці 1942 р.

стало зрозуміло, що “це не були спонтанні вбивства, а відвертий геноцид єврейського народу”[155]. Статистика періоду німецької окупації підтверджує цей жахливий факт: з 870 тис. євреїв, які проживали у Західній Україні станом на липень 1941 р., після відступу нацистів у 1944 р. залишилось лише 17 тис. (приблизно 2%)[156].

Митрополит Шептицький здійснював певні заходи, щоб урятувати євреїв, відгукуючись на ті події, які були доведені до його відома. Вже у своєму пастирському посланні від 1 липня 1941 р. Митрополит наполягав, щоб новостворений український уряд гарантував безпеку та добробут для всіх людей, “без огляду на це, до якого віросповідання, народности й суспільної верстви належать”[157]. Після вибуху антиєврейського насильства в наступні дні рабин д-р Єзекіїл Левін просив Шептицького звернутись до свавільного натовпу. Митрополит запропонував д-ру Левіну притулок і, невдовзі, видав пастирське послання, в якому закликав священиків нагадати молоді, “що ніякі людські огляди і ніякі дані приречення не оправдують гріха проти Божої заповіди... Можуть прийти хвилини, в яких будуть Вам, молодим, радити справування, противне Вашій совісті й Божому законові, в таких хвилинах поступайте завсіди як християни, вірні й послушні Божому законові”[158]. Можливо, частково завдяки цьому посланню, багато українських католицьких священиків справді звернулись до народу і, таким чином, певною мірою перешкодили вбивству євреїв[159].

Перехід у діяльності Шептицького від критики й протесту до опору антиєврейській політиці нацистів розпочався літом 1942 р., коли депортація євреїв сягнула свого апогею (20–23 серпня). Оскільки справжні наміри нацистської політики стосовно євреїв виявились ще до серпня, Шептицький намагався врятувати невинних людей і закликав духовенство та вірних чинити так само. Як уже зазначалося, у посланні “*Про милосердя*” (червень 1942 р.) він поєднав християнський обов’язок братерської любові зі святістю людського життя, що за даних обставин означало необхідність, навіть за умови особистого смертельного ризику, надавати притулок тим, чиє життя наражалось на небезпеку. Пізніше, наприкінці серпня 1942 р., Митрополит детально поінформував Ватикан про ситуацію, що склалась, описуючи тотальні вбивства євреїв[160]. Саме у ті дні, між 20 та 23 серпнем, відбулась масова депортація євреїв з львівського ґетто до таборів смерті, що охопила майже 50 тис. людей[161]. “Зростає терор. За останні два місяці у Львові було страчено

без суду більш, ніж 70 тисяч жидів”, – писав Шептицький у листі до кардинала Тіссерана[162].

Незважаючи на те, що відкрита опозиція до режиму та заклик не підкорятись закону, який забороняв переховувати євреїв, були дуже ризикованими, діяльність Шептицького не обмежувалась лише зверненнями. Наприкінці літа 1942 р. він організував кампанію порятунку євреїв[163]. Вона уможливила безпечний притулок перш за все тим євреям, яким вдалося врятуватись втечею з львівського ґетто та Янівського концтабору у Львові[164]. Ця кампанія також була відповіддю на особливі прохання, з якими зверталась до Митрополита єврейська спільнота. Так, після зустрічі рабина д-ра Давида Кагане з Шептицьким 14 серпня 1942 р. 200 єврейських дітей були “таємно перевезені до різних монастирів, сховані в криптах, їм дали фальшиві посвідчення про хрещення, українські імена та розсіяли по всіх монастирських школах та сиротинцях у Львові й околицях. Всі вони пережили нацистську окупацію та війну”[165].

У листопаді 1942 р. Шептицький видав своє, можливо, найвідоміше пастирське послання “*Не убий*”, у якому засудив усі форми вбивства, включаючи найманe політичне вбивство, братовбивство та самогубство. У пастирському посланні немає безпосередньої згадки про винищення євреїв, але час написання цього палкого звернення стосовно святості людського життя не залишає сумнівів, що в ньому засуджується політика геноциду разом з іншими формами вбивства. Обґрунтовуючи захист людського життя на основі біблійних джерел, Декалогу та заповіді любові, Шептицький звернувся до проблеми вбивства на рівні з універсальними цінностями християнської спільноти, найсвященнішою з яких є людське життя[166]. Біблійна заборона вбивства та вчення любові вийшли поза рамки християнської спільноти, адже, як нагадує Шептицький своїм читачам, “правдива любов обнимає всіх ближніх”, а вияв братерської любові на противагу вбивству був обов’язком, бо “християнин, і не тільки християнин, а кожна людина зобов’язана з людської природи до любови ближнього”[167]. Митрополит Шептицький знову обрав непрямий спосіб висловлення своїх поглядів, але те, що містилось між рядками, зрозуміли і українці, і євреї[168].

Аби мати відомості про становище єврейського народу, Шептицький покладався на постійний та достовірний потік інформації з ґетто. Він доручив о. Іванові Котіву підтримувати зв’язок з єврейською спільнотою та повідомляти про щоденне життя в ґетто: кількість провізії,

стан дітей та хворих тощо[169]. Ще одним зв'язковим між єврейським ґетто та проводом УГКЦ в цей час була дружина рабина д-ра Давида Кагане. Використовуючи фальшиві документи, вона видавала себе за українку й вільно пересувалася Львовом, уникаючи арешту протягом двох років[170].

Зусилля, які доклав Митрополит Шептицький для порятунку євреїв, виходили далеко поза мури собору Св. Юра та митрополичих палат. Коли його повідомили про становище євреїв, він організував групу надійних людей, які займались таємним звільненням та переховуванням євреїв[171]. Насамперед це були духовні особи: у подібних операціях брали участь окремі парафіяльні священики, чернечі спільноти, зокрема монахи-студити, яких очолював ігумен Климентій, брат Митрополита Андрея[172]. У межах існуючої церковної структури утворився спеціальний підрозділ, який займався захистом, переховуванням та сприянням безпечному переходу євреїв через кордон. Були встановлені маршрути для втеч, якими таємно переправляли євреїв в угорську Карпатську Україну[173]. Курт Левін, який пережив Голокост, вказує на надзвичайно важливу роль цієї діяльності та мужність ченців: "Цей порятунок євреїв був можливий лише завдяки співпраці невеликої групи монахів та монахинь із деякими світськими священиками. Вони влаштовували євреїв у чоловічі та жіночі монастирі, сиротинці та лікарні, ділились своїм хлібом з біженцями, супроводжували їх, зовсім не зважаючи на небезпеку, пов'язану з присутністю євреїв"[174].

Одним з основних учасників цієї акції був настоятель студитів о. Марко Стек, котрий наглядав за виданням українських ідентифікаційних документів євреям та координував супровід біженців до монастирів[175]. Чини і згромадження українських католицьких монахинь піклувались про єврейських дівчат та жінок[176], велика кількість священиків також докладали зусиль для порятунку євреїв. Коли нацисти розпочали облави й депортацію євреїв у табори праці та смерті, українські католицькі священики робили все можливе, щоб їх врятувати. Порушуючи заборону німців хрестити євреїв, багато священиків видавали фальшиві свідоцтва та підробляли парафіяльні записи, щоб показати їхнє українське католицьке походження[177]. З такими документами ці етнічно "натуралізовані" українці могли звертатись до громадських реєстраційних установ за українськими ідентифікаційними та продовольчими картками, дозволом на постійне місце проживання та іншими необхідними документами[178]. Про розмах та участь світського духовенства у цій акції можна скласти уявлення за кількістю українських католицьких священиків, які ризикували своїм життям, видаючи ці документи або переховуючи євреїв. Їх, за словами рабина Кагане, налічувалось понад 240 (Кагане ствердив, що і цей список не є вичерпним)[179]. Митрополит Шептицький закликав не лише душпастирів та монахів брати участь у цій рятувальній акції, він також звертався до церковних братств мирян (організацій на рівні парафій), щоб вони допомагали євреям[180]. Українське населення загалом також виявляло приклади героїзму[181], можливо, багатьох з них надихав приклад Митрополита Шептицького.

Після ліквідації ґетто у Львові, влітку 1943 р., Шептицький продовжував підтримувати зв'язок з біженцями[182], а з настанням другої радянської окупації в липні 1944 р. він простежив за тим, щоб усі єврейські діти, які переховувались УГКЦ, повернулись до єврейської громади у Львові[183] і щоб ця спільнота була забезпечена всім необхідним (продуктами та одягом), аби всі, хто вижив, почали нове життя[184]. Таким чином, підпільна діяльність українських греко-католиків щодо порятунку євреїв тривала два роки – з літа 1942 р. до закінчення нацистської окупації в липні 1944 р.[185]

Написані Митрополитом Шептицьким листи й послання – у вигляді протестів до уряду чи звернень до народу – були прикладами застосування християнського вчення до політичної дійсності. Вони не лише теоретично проголошували вчення, практикування якого залежало від свідомості кожної окремої особи, але й були настійними перестерогами, нагадуванням нелегких обов'язків, до яких зобов'язує звичайних людей християнська віра у цей надзвичайно важкий час. Ці публічні заяви, мета яких полягала в мобілізації християнської спільноти для непослуху нацистській владі, були дуже ризикованими, адже вони підлягали цензурі, а в разі виявленої нелояльності до влади – навіть конфіскації. Час написання звернень Митрополита Шептицького стосовно євреїв вказує на те, що це були конкретні етичні відповіді на специфічні події, які відбувались у складному історичному контексті. Важливо також наголосити на тому, що всі згадані звернення Митрополита написані задовго до остаточного знищення єврейського ґетто у Львові в червні 1943 р.[186]

Кількість євреїв, врятованих у результаті цих зусиль, сягає від кількасот до кількох тисяч осіб[187]. Як голова Української Греко-католицької Церкви, Митрополит розпочав боротьбу в ім'я християнської віри та

спонукав свій народ чинити так само, навіть ризикуючи власним життям. Хоча переховування євреїв каралося смертю, Шептицький свідомо порушував це розпорядження в ім'я християнського обов'язку і закликав свій народ здійснювати цей "злочин" опору нацистській політиці винищення.

Суттєвим фактом концептуальної етики Шептицького під час німецької окупації була еволюція відносин між УГКЦ та цивільною владою. Два основні етичні принципи, згідно з якими будувалися відносини між державою та Церквою, – справедливі накази (підлеглість Божому законові) та мудрий провід (рівне ставлення до всіх без дискримінації) – залишались актуальними у вченні Митрополита впродовж трьох років гітлерівського панування. Коли німецька влада почала порушувати обидва ці принципи, Митрополит Шептицький посилив своє протистояння до тієї міри, що розпочав таємний опір у формі порятункових акцій та нагадування українським вірним про їхні обов'язки, зумовлені християнським вченням про милосердя та святість людського життя.

Практична універсальність цих основних принципів не означала апріорного підходу до церковно-державної проблематики, а навпаки, дала змогу Церкві пристосуватись до різноманітних непередбачуваних обставин і дозволила тлумачити з етичного погляду події, що розгорталися.

Таким чином, навіть під час німецької окупації саме універсальність зумовила перехід Митрополита Шептицького від ситуаційного пристосування до відвертої опозиції. На перетині універсальних етичних принципів та ситуаційних пристосувань, можна зрозуміти найдивовижніший момент еволюції поглядів Шептицького – від критики радянського режиму, який заперечував релігійну свободу Церкві, до заперечення німецького режиму. З часом полегшення, яке відчував Шептицький у зв'язку з відступом Червоної армії, минало і, як зауважив один автор, Митрополит почав говорити про німецьку окупацію "тими ж словами", якими описував комуністичне панування[188]. В кінці, нестримне поширення насильства переконало Шептицького, що навіть повернення Червоної армії було б краще за існуючу ситуацію. Таким чином, німці, яких спочатку вітали як визволителів від атеїстичної системи з її обмеженням релігійної свободи, поставили перед Церквою ще більшу етичну проблему ніж та, що з'явилася в часи радянської окупації. Безпричинне позбавлення людини життя, що масово практикувалось нацистами, унеможливило збереження прихильних відносин, які постали внаслідок почуття вдячності за визволення. Рішуче порвавши стосунки з людиноненависницькою системою, Шептицький зробив, можливо, один з найважчих етичних виборів у своєму житті: він припустив, що обмеження релігійної свободи, неминуче у разі повернення Червоної армії, є меншим злом.

Дві основні цінності, на які звертає увагу Шептицький у цей час – життя людини та приватна власність, – визначили його критичне ставлення як до німецького режиму, так і до певних тенденцій в українському суспільстві. Всупереч політиці фашистів, Митрополит неодноразово тврдив про християнський принцип пошани до людського життя та пропонував відновити власність, конфісковану радянською владою. Він також застерігав українців не брати участі в нацистських переслідуваннях та вбивствах, а натомість закликав їх до порятунку переслідуваних євреїв. За таких екстремальних обставин Митрополит уважав, що етичний принцип захисту людського життя переважає навіть розбіжності між Церквою та соціалістами (в питаннях приватної власності) і комуністами – (стосовно релігійної свободи).

Первинність християнського милосердя в етичних поглядах Шептицького, очевидно, стосувалась не лише соціального вчення та практики, які він розвинув у відповідь на німецьку окупацію. Беручи до уваги мету незалежної Української держави, Митрополит закликав до соціальної та релігійної солідарності, висуваючи етичні критерії, засновані на християнському законові любові. Адже в соціально-політичній та релігійно-церковній сферах історичну перспективу об'єднання зумовлювали доцентрові сили (єдність, послух, любов), а перешкоджали їй відцентрові сили (бунт, ненависть, егоїзм). Оскільки християнський вибір обов'язково зорієнтований на любові, він завжди прямував до об'єднання. Для Митрополита Шептицького це було моральним стандартом, критерієм, за яким слід розпізнавати сутність історичних процесів та оцінювати поступ у справі єднання.

Посилання та коментарі

[1] Див.: *А. Кравчук.* Соціальне вчення і діяльність Митрополита Андрея Шептицького (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // Записки Наукового товариства імені Шевченка у Львові. – 1994. – Т. 228. – С. 309–342.

[2] Постанова управи міста Львова про повернення Митрополитові Шептицькому земель в районі Кайзервальда, 18 липня 1941 р. // Правда про унію: документи і матеріали. – 2-е вид. / Ред. В. Маланчук. – Львів, 1968. – № 196. – С. 304. Див. також: *E. Prus.* Cerkiew greckokatolicka w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej // Śląskie Studia Historyczne. – 1975. – № 1. – С. 69. – Прим. 37.

[3] Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія ХІІ, 29–31 серпня 1942 р. // Actes et Documents du Saint Siège relatifs à la seconde Guerre Mondiale */* Ред. P. Blet. – Т. 3. 2: Le Saint Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les Pays Baltes, 1939–1945. – Città del Vaticano, 1967. – С. 627.

[4] Там само.

Спочатку німецька цивільна влада виплатила Українській Церкві загальну суму, яка складала 900 000 злотих. Лише в квітні 1943 р. українські греко-католицькі єпископи почали отримувати щомісячну платню *(E. Prus*. Cerkiew greckokatolicka... С. 72, прим. 50–51). Прус вважає це прикладом співпраці Греко-Католицької Церкви з нацистами. Однак, по-перше, таке фінансування, очевидно, не було пов'язане з далекосяжними планами фашистів (немає жодних доказів того, що воно передбачало якісь дії у відповідь з боку Церкви); по-друге, з огляду на зубожіння духовенства, це було проблемою виживання; по-третє, згадана грошова субсидія аж ніяк не вплинула на ставлення Шептицького до німецького режиму, навпаки, до квітня 1943 р., коли розпочались державні виплати, Митрополит вважався людиною, вороже налаштованою до фашистів, а невдовзі після цього прийшов до переконання, що навіть радянський режим кращий за гітлерівську окупацію.

Фінансову підтримку УГКЦ під час нацистського панування пропонували і церковні структури Німеччини. Так, наприклад, німецький римо-католицький єпископат передав українським греко-католикам 15 000 000 злотих, які були призначені "для боротьби з більшовицькою пропагандою". (*E. Prus.* Cerkiew greckokatolicka... – С. 72. – Прим. 47–48). Таку ж ініціативу проявило католицьке товариство, яке допомагало німцям, що жили за межами Райху. Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія ХІІ, 29–31 квітня 1942 р. // Actes et Documents... – Т. 3:2. – С. 627.

[5] Там само. За рік до цього Митрополит також вказував на те, що наступ Вермахту на Східну Україну супроводжувався відбудовою церков та частковим встановленням релігійного життя. Розуміючи, що за німців більша релігійна свобода, ніж за радянської влади, він оптимістично дивився на вирішення

таких невідкладних проблем, як повернення церковних земель, конфіскованих СРСР, та надання духовенству засобів для існування. Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія ХІІ, 29 жовтня 1941 р. // Beatificationis et Canonizationis Servi Dei Andreae Szeptyckyj Archiepiscopi Leopoliensis Ukrainorum Metropolitae Haliciensis. – Roma 1965. – Т. 1: Epistolae et Relationes ad Sanctam Sedem Lingua Gallica Exaratae, (Далі: ERSS – LGE). С. 2.

[6] Там само.

[7] Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія ХІІ, 29–31 серпня 1942 р. // Actes et Documents... – Т. 3:2. – С. 627.

[8] Лист Митрополита Шептицького до кардинала Тіссерана, 28 грудня 1942 р. // ERSS – LGE. – С. 1.

У 1943 р. був проведений обшук у всіх будинках на площі Св. Юра, включаючи митрополичі палати та каплицю. (Див.: *М. Сопуляк*. Пам'яті великого Митрополита (жмут спогадів) // Світильник Істини. – Торонто–Чікаго, 1973. – Т. 3. – С. 445). У Перемишлі греко-католицького єпископа Йосафата (Коциловського) двічі допитували в ґестапо та погрожували ув'язненням у концтаборі. *(A. Turchyn*. The Ukrainian Catholic Church during WWII // Ukrainian Quarterly 41. – 1985 (весна-літо). – С. 65).

Загалом нацистами було заарештовано двадцять п'ять священиків, а ще двоє вбито. (Українська Католицька Церква під час більшовицької окупації // Мартирологія Українських Церков / Ред. О. Зінкевич та Т. Р. Лончина. – Торонто-Балтімор, 1985. – Т. 2: Українська Католицька Церква. – С. 208).

[9] Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія ХІІ, 29–31 серпня 1942 р. // Actes et Documents.. – Т. 3:2 – С. 628.

Заборона пастирської обслуги радянських полонених також підтверджується письмовим наказом Райнгарда Гайдріха, начальника Головної Служби Безпеки Райху (RSHA), військовим групам особливого призначення Einsatzgruppen. Релігійні обряди для полонених дозволялися лише в тому разі, коли священик уже був присутній; виклик задля цього нових душпастирів з Райху чи ґенерал-ґубернаторства заборонявся. *(Р. Тожецький*. Ставлення гітлерівської служби безпеки та поліції до Церков на Сході // Календар-Альманах Нового Шляху на 1986 рік. – Торонто, 1985. – С. 45). Документ Гайдріха проливає світло на механізми придушення німецькою адміністрацією релігійної діяльності в окупованій Галичині. Гітлерівським військам було дане категоричне розпорядження блокувати всі спроби Католицької Церкви поширювати свою діяльність на території, які до того перебували під радянською окупацією. Більше того, далі в наказі говориться: "В тих регіонах, де католицький чи уніатський священик продовжує активно діяти, необхідно забезпечити всебічне обмеження його діяльності. Всі ті католицькі та уніатські душпастирі, які, незважаючи на заборону, пересувались на радянських територіях, з'явившись там, повинні бути депортовані в свою рідну країну".

(Там само. – С. 43–44). Оскільки така ж політика була спрямована проти Православних та Протестантських Церков, то вона, очевидно, мала на меті обмежити релігійну свободу та перешкодити виникненню міжконфесійної солідарності: “Бажано, щоб Церкви були розколоті на дрібні групи. Задля цього не повинно бути ніяких перешкод на шляху розмноження сект на цій території”. (Там само. – С. 44. Див. також далі прим. 14).

[10] *E. Prus.* Władyka Świętojurski: Rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szeptyckim (1865–1944). – Warszawa 1985. – С. 224–225.

[11] Німецькі власті іноді затримували оригінали кореспонденції та передавали Митрополитові лише копії. (Лист Митрополита Шептицького до нунція Ротти в Будапешті, 30 серпня 1941 р. // Actes et Documents. – Т. 3:2. – Док. № 297. – С. 437). Конфіскації та цензура застосовувались і до пастирських послань Митрополита. *(І. Гриньох*. Слуга Божий Андрей – Благовісник єдності. Мюнхен 1961. – С. 35; Андрей Шептицький. Не убий // Львівські Архієпархіальні Відомості (далі – ЛАЄВ). – 1942. – № 11 (листопад). – С. 179; *H. Stehle*. Der Lemberger Metropolit Šeptyckyj und die nationalsozialistische Politik in der Ukraine // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 34 (3) (1986) 416). У відповідь на конфіскацію німецькими властями пастирських послань Митрополит почав виголошувати їх на соборі духовенства. (Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія XII, 29–31 серпня 1942 р. // Actes et Documents... – Т. 3:2. – С. 627). Врешті-решт цензура церковних публікацій стала звичайною рутиною: у лютому 1943 р. у листі до греко-католицького апостольського адміністратора в Німеччині о. Петра Вергуна Шептицький зауважив, як про щось звичайне, що останнє видання офіційного органу архієпархії напередодні було відіслане цензору. (Лист Митрополита Шептицького до о. Петра Вергуна від 17 лютого 1943 р. // Правда про унію... – Док. № 231. – С. 346).

[12] З погіршенням ситуації того ж року Митрополитові стає дедалі важче підтримувати зв’язок з Ватиканом: “Пишу до Вашої Еміненції, коли тільки появляється можливість, але такі можливості стають рідкісними, і щораз важче їх знаходити”. (Лист Митрополита Шептицького до кардинала Тіссерена, 25 грудня 1942 р. // ERSS – LGE... – С. 2).

А в листі до Риму (можливо, до єпископа (Івана Бучка)) від 27 березня 1942 р. Митрополит Шептицький з гіркотою зазначає: “Не говоритиму більше про наше становище, хоча є багато про що писати і є над чим плакати”. (ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1, спр. 104, арк. 8 зв.). І за радянської влади, і за німецької окупації деякі церковні послання були передані за кордон таємними кур’єрами; кілька разів архімандрит Йоганнес Петерс їхав інкоґніто до Берліна від імені Митрополита. (*H. Stehle*. Der Lemberger Metropolit... – С. 415).

[13] Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія XII, 14 вересня 1942 р. // Actes et Documents... – Т. 3:2. – С. 633.

[14] Лист Митрополита Шептицького до кардинала Тіссерана, 22 січня

1943 р. // ERSS – LGE. – С. 5. Прикладом цього були дві Українські Православні Церкви на колишній території Польщі, про які Шептицький писав: “Німці, давні майстри мистецтва розділювання, підтримують антагонізми по обидвох сторонах; визнають обидві Церкви і позволяють на двох єпископів і навіть на двох парохів в одному місці.

Німці намагаються зорганізувати незалежні єпископати для обидвох віток. Якийсь єпископ Фотій (Тимощук) відділився від Церкви Полікарпа і проголосив себе єрархічним главою цілої Автокефальної Церкви Волині, незалежним від усіх Митрополитів і потверджених тільки німецькими властями”. (Там само). Оцінка Шептицького повністю підтверджена німецькими документами воєнного періоду, які з’явились згодом. (*J. Armstrong.* Ukrainian Nationalism, 1939–1945. – 2-е вид. – New York, 1963. – С. 199–203; *Р. Тожецький.* Ставлення гітлерівської служби безпеки... – С. 43–46).

[15] *С. М. Горак.* Українці і друга світова війна: Досвід у співпраці з Німеччиною, 1941–1942 // Український історик 16 (1–4) [61–64] (1979) – С. 27.

[16] *Андрей Шептицький.* Про милосердя // Письма–Послання Митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ з часів німецької окупації. – Йорктон, 1969. – С. 166.

[17] Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія XII, 29–31 серпня 1942 р. // Actes et Documents… – Т. 3:2. – С. 626.

[18] *К. Паньківський*. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк–Торонто, 1965. – С. 74–75. Паньківський пояснює, що під час німецької окупації навіть непряма причетність до антифашистської діяльності (скажімо, співпраця з радянським урядом чи членство в бандерівському відламі ОУН) вважались достатніми причинами для арешту та політичних переслідувань.

[19] Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія XII, 29–31 серпня 1942 р. // Actes et Documents... – Т. 3:2. – С. 626. На серпень 1942 р. до Німеччини на примусові роботи було вивезено 250 000 українців. (*H. Stehle.* Der Lernberger Metropolit... С. 416).

[20] Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія XII, 29–31 серпня 1942 р. // Actes et Documents... – Т. 3:2. – С. 626.

[21] *Андрей Шептицький*. Про милосердя (липень–серпень 1942 р.) // Письма-Послання... – С. 166.

[22] *Андрей Шептицький*. Слово Митрополита (“У важкій хвилині...”) // Краківські вісті. – 1943. –17 серпня.

[23] У листі від 8 травня 1943 р. до кардинала Тіссерана Митрополит Шептицький висловлював занепокоєння тим, що ув’язнених священиків не встигнуть звільнити і вони не уникнуть смерті “в перевороті, який наближається”. (Actes et Documents... – Т. 3:2. – С. 791). Митрополит висловив подібні побоювання і через рік, коли страх перед наступом радянських військ був ще більш підсилений повідомленнями про репресії супроти тих, хто співпрацював

з німецьким режимом. “Большевицьке військо наближається до Львова. Стає майже певним, що вони займуть місто за 8–10 днів. Ця вістка викликала великий страх серед наших вірних. Всі інтелігенти, які за останні два роки співпрацювали з німцями – навіть зовсім не добровільно, – уважають, що їх напевно чекає смерть. Вони втікають з міста або й з краю, та поселяються в регіонах давньої Польщі, [які] дещо безпечніші ніж Галичина, з сіл, окупованих большевиками, втікачі чи евакуйовані розповідають, що з першої хвилини большевики вбивають усіх оскаржених або обвинувачених (навіть, безпідставно) в якомусь злочині проти комунізму”. (Лист Митрополита Шептицького до кардинала Тіссерана, 23 березня 1944 р. [фотокопія] // Архів ґенерального секретаріяту зовнішніх справ Української Головної Визвольної Ради, Нью-Йорк (далі – УГВР), ф. М. Лебедя. – С. 2). Про страх перед радянською владою також писав владика Йосиф (Сліпий), хоча він відчував, що до березня 1943 р. цей страх серед населення певною мірою стих. Лист архієпископа Йосифа Сліпого до д-ра М. Дзеровича, 1 березня 1943 р. // Правда про унію... – Док. № 232. – С. 347.

[24] Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія XII, 29–31 серпня 1942 р. // Actes et Documents... – Т. 3:2. – С. 625.

[25] “Першими жертвами є жиди, кількість вбитих жидів на нашій невеликій землі перевищує 200 тисяч. З просуванням [німецької] армії на схід, кількість жертв зросла. В Києві за кілька днів було знищено 130 тис. чоловіків, жінок та дітей. У всіх містах України є свідчення подібних масових вбивств, і все це сталось за рік. Спочатку владі було соромно за свої нелюдські несправедливі дії, тому були спроби підтвердити документально, що за цими вбивствами стоїть місцеве населення або підрозділи поліції. Але з часом, вони почали вбивати жидів на вулицях на очах у всіх людей, без всякого сорому”.

Терор проти євреїв не стихав і надалі: у листі до кардинала Тіссерана від 28 грудня 1942 р. Шептицький повідомляв, що за попередні два місяці лише у Львові загинуло понад 40 тис. осіб. (ERSS – LGE. С. 16).

Єврейське населення Західної України, яке в 1931 р. налічувало півмільйона, під час радянського панування суттєво збільшилось: Шептицький підрахував, що з окупованої німцями Польщі в Східну Галичину, зайняту Червоною армією (тобто за вересень 1939 р. – червень 1941 р.), втекло близько 200 000 євреїв. З вторгненням нацистів єврейська спільнота Західної України була майже повністю знищена, і до 1945 р. на цій території залишилось лише кілька тисяч євреїв.

[26] “Звичайно, багато християн, не лише охрещені жиди, але й так звані “арійці”, також були жертвами несправедливих вбивств”. (Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія XII, 29–31 серпня 1942 р. // Actes et Documents... – Т. 3. – С. 625–626).

Митрополит передбачав, що, звикнувши до масового вбивства тисяч невинних євреїв, кати незабаром візьмуться за українців та поляків (Там само. – С. 628). Подальший розвиток подій підтвердив обґрунтованість його побоювань: “З кожним днем стає зрозуміліше, що мета полягає в тому, щоб винищити всю українську та польську інтелігенцію”. (Лист Митрополита Шептицького до кардинала Тіссерана, 28 грудня 1942 р. // Beatificationis et Canonizationis... – С. 1).

[27] Згідно зі статистикою, опублікованою в *ЛАВ,* за перший квартал 1944 р. чотири священики значились як вбиті, а двоє пропали без вісті. Про це згадує також: *Г. Лужницький.* Українська Церкви між Сходом і Заходом. Філадельфія 1954. – С. 688–689 (прим. 384). Із тих парохів двоє, мабуть, були вбиті нацистами (Мартирологія... – С. 208). Ще п’ять душпастирів загинули 1943 р. на Лемківщині та в околицях Перемишля, вбиті, можливо, польським комуністичним партизанським загоном “Bataliony chłopskie”, який, як уважається, продовжував знищувати українських священиків до 1945 р. (Там само. – С. 67–68). Це були отці: Михайло Величко (1889–1943). Микола Ліскевич (1904–1943), Григорій Тиктор (1910–1943), Степан Шалаш (1890–1943) та Ярослав Щибра (1902–1943) (Там само. – С. 113, 132–133, 148, 153, 154). Роздуми Шептицького про насильство проти духовенства цього часу опубліковані у: *Андрей Шептицький.* Про вбивання священиків (“В імені Христової Церкви...”) 1943 // Письма-Послання... – С. 43.

[28] Лист Митрополита Шептицького до папи Пія XII, 29–31 серпня 1942 р. // Actes et Documents... – Т. 3:2. – С. 626.

[29] “Вся Волинь і частина Галичини заповнені бандами, які мають певний політичний характер. Є банди, які складаються з поляків, інші – з українців та ще інші – з комуністів. Поза тим є справжні бандити, серед яких є люди різних національностей – німці, жиди, українці, поляки і росіяни”. (Лист Митрополита Шептицького до кардинала Тіссерана, 8 травня 1943 р. // Actes et Documents... – Т. 3. – С. 790).

[30] ЦДІАЛ, ф. 358, оп. 3, спр. 179, арк. 59.

Лист Шептицького зі Львова від 28 грудня 1942 р. [можливо, до кардинала Тіссерана]. Тут і в інших місцях перекладаємо термін “juifs” етнонімом “жиди”, оскільки він був загальновживаним у Західній Україні того часу і його використовував також Шептицький у текстах українською мовою. Як і в багатьох інших мовах, так і у французькій, поняття “hйbreu” стосується тільки сучасної мови і старозавітнього народу.

[31] *Андрей Шептицький.* Про милосердя // Письма-Послання... – С. 167, § 7.

[32] Там само, § 2. Шептицький описував також душевний біль людини, винної у вбивстві: “Навіть потоки води не можуть очистити тих сплямлених рук, душу, сплямлену чиєюсь кров’ю! Навіть пахощі всієї Аварії не можуть подолати того трупного смороду душі, яка загниває в грісі вбивства”. (*Андрей*

Шептицький. Декрет про духове чоловіковбивство себто соблазн, грудень 1942 р. // ЛАЄВ. – 1943– № 1 (січень–лютий). – С.8).

[33] Лист Митрополита Шептицького до кардинала Тіссерана, 3 вересня 1942 р. Цит. у: *E. Tisserant*. L'Église militante. – Paris, 1950. – С. 14.

Того ж року, 28 грудня, Шептицький знову писав до кардинала Тіссерана: "Наш бідний народ страждає більше, ніж будь-коли, і зливи деморалізації заливають цілий край". І далі з відчаєм: "Elegi abjectus esse in domo Dei magis quam habitare in tabernaculis peccatorum" ["Я б краще був вигнанцем з дому Божого, аніж жив серед грішників"] (ЦДІАЛ, ф. 358, оп. 3 т, спр. 179, арк. 59). Цей уривок подібний на старозавітній опис самогубства Разіса *(2 Мак. 14:42),* який обрав мужню смерть замість того, щоб потрапити до рук злочинців.

[34] Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія XII, 29–31 серпня 1942 р. // Actes et Documents... – Т. 3:2. – С. 628.

[35] Там само.

[36] Там само. – С. 633.

[37] Там само. – С. 627.

[38] Там само. – С. 628.

[39] *Андрей Шептицький.* Декрет про духове чоловіковбивство... – С.8.

[40] "З глибоким болем серця, зі страхом про будучину нашого народу, бачу, як в многих громадах жиють люди, що їх душі і руки сплямлені неповинно пролитою кров'ю ближніх" (*Андрей Шептицький.* Про милосердя... // Письма-Послання... – С. 181, § 53).

[41] *Андрей Шептицький.* Слово Митрополита ("У важкій хвилині...")... – С. 1–2. У цьому пастирському посланні Шептицький постійно наголошував, що насильство має далекосяжні соціальні наслідки: "Беручися рішати про справи загальні без достатнього досвіду і без волі порадитися зі старшими, вони наражають нас усіх на велику небезпеку. Поміж тим є старші, які ними кермують […], що просто провокують до незаконних поступків, до нерозважних кроків, які відтак мстяться на цій громаді". (Там само. – С. 1. § 3); "стережіть своїх синів перед злочином, яким змогли б стягнути на село страшні нещастя". (Там само. – С. 1, § 4): "це ж інтерес наших ворогів: намовити наших людей до нерозважних кроків, які могли б, а навіть мусили б стягнути на наш народ великі шкоди". (Там само. – С. 2, § 7). В останньому прикладі Митрополит виразно покликався на репресії цивільної влади, хоча також звертався і до питання Божої кари.

[42] *Андрей Шептицький.* Про вбивання священиків ("В імені Христової Церкви...") // Письма-послання... – С. 431.

[43] *Андрей Шептицький.* Декрет про духове чоловіковбивство... – С. 8.

[44] *Андрей Шептицький*. Слово Митрополита ("У важкій хвилині")... – С. 8. Подібним чином Митрополит звертався до українських матерів: "Стоячи на варті Божого закону в спільності.., не дозволяйте [вашим синам] заплямити

душі неповинною кров'ю". (Там само, § 8).

[45] *Андрей Шептицький.* Про милосердя // Письма-Послання... – С. 180.

У Старому Заповіті Каїновий злочин викликає Божий гнів: "І сказав Господь: Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває до Мене з землі. А тепер ти проклятий від землі, що розкрила уста свої, щоб прийняти кров твого брата з твоєї руки". *(Бут. 4:10-11).*

[46] Лист Митрополита Шептицького до кардинала Мальйоне, 12 червня 1943 р. // Actes et Documents... – Т. 3:2. – С. 811.

[47] *Андрей Шептицький.* Про вбивання священиків // Письма-Послання... – С. 431.

[48] Там само.

[49] *Андрей Шептицький.* Роздумуючи над календарем... // Календар. Студіон. – Львів, 1944. – С. 31–32.

[50] *Андрей Шептицький.* До українського народу ("З волі Всемогучого... зачалася..."), 1 липня 1941 р. // *К. Паньківський*. Від держави до комітету. – Нью-Йорк-Торонто, 1957. – С. 116.

[51] *Андрей Шептицький.* Слово Митрополита ("З волі Всемогучого... зачалася..."), 5 липня 1941 р. // *К. Паньківський*. Від держави... – С. 129.

[52] *Андрей Шептицький*. "З волі Всемогучого... зачалася..." – С.116.

[53] У листі до Папи Пія XII від 29 жовтня 1941 р. Митрополит Шептицький покликався на "завдання поширення єдності в цьому краю". (Beatificationis et Canonizationis… – С. 4), а в посланні до нунція в Будапешті Анджело Ротти від 7 листопада цього ж року він зазначив, що саме "можливість побачити повернення наших відділених братів у Великій Україні до церковної єдності пробуджує в нас великі надії". (Actes et Documents... – Т. 3:1. – С. 493).

[54] Серед ймовірних причин, чому українці були схильні вірити, що німецька політична стратегія могла бути сумісною з їхньою метою автономії, ще була свіжою пам'ять про радянську владу. "Отже. не треба дивуватись, – писав згодом з цього приводу кардинал Тіссеран, добре обізнаний із ситуацією в Галичині, про яку йому регулярно повідомляв Шептицький, – якщо місцеві жителі вітали прихід німецького війська як визволення. Але ця ейфорія швидко розчинялась в світлі брутальних заходів німецьких чиновників" . *(E. Tisserant.* L'Église militante...– С. 14). Цю думку поділяв видатний американський дослідник політичної історії Джон А. Армстронґ, стверджуючи, що переживши період радянської влади в Східній Галичині, "українці цього регіону привітали б, принаймні спочатку, будь-які війська, які протистояли б Радянському Союзу". *J. Armstrong.* Ukrainian Nationalism... – С. 27). Його підтримує біограф Шептицького Кирило Королевський: "Одна справа ясна – росіяни стільки наробили в Галичині, зокрема в часі їхньої евакуації в кінці першої окупації, що вони були зненавиджені усіма без винятку". *(C. Korolevskij.* Mйtropolite Andrй Szeptyckyj. – Roma, 1964. – С. 381). Поряд з антирадянськими настроями, зазначає

ізраїльський історик Шимон Редліх, – мали місце й українські політичні сподівання: “Політика Гітлера стосовно слов’ян ще не була явною в 1941 році, тому численні українці, серед яких були і Шептицький, вважали, що спільної українсько-німецької ненависті до Радянської Росії буде достатньо для того, щоб заснувати антибільшовицький союз, а також забезпечити німецьку підтримку українських національних цілей”. *(S. Redlich.* Sheptyts’kyi and the Jews during World War II // Morality and Reality. The Life and Times of Metropolitan Andrei Sheptyts’kyj (далі – Life and Times) / Ред. P. R. Magocsi за участю A. Krawchuk. – Edmonton, 1989. – С. 145–162). Очевидну сумісність українських та німецьких політичних цілей підкреслював Альфред Розенберг, райхсміністр на окупованих східних територіях, який одного разу навіть висунув ідею української автономії.

[55] *Андрей Шептицький.* “З волі Всемогучого... зачалася”. – С. 112. Див. також підроблену версію цього тексту, який закликає до “послуху Божим законам, що не суперечать розпорядженням цивільної влади” (Там само. – С. 116).

[56] *Андрей Шептицький.* “З волі Всемогучого... зачалася”. – С. 113.

[57] Пізніше Митрополит Шептицький, шкодуючи про свою початкову оцінку ситуації, пояснював, що його ввели в оману. Іван Кедрин згадує свою розмову про це з Митрополитом у серпні 1941 р. так: “Митрополит зізнався, що його “мучило сумління”, чи він зробив добре, що дав своє благословення українському урядові. З різних джерел він чув критику того, як формувався уряд і як люди постали перед *fait accompli* повернення української державності в Галичині. “Але, що я мав робити... коли вони прийшли до мене і сказали: “Благослови Українську державу! Чи я міг відмовити у своєму благословенні?” *(І. Кедрин.* В межах зацікавлення. – Нью-Йорк, 1986.

– С. 408). На думку Гансякоба Штеле, критичну інформацію в перші дні німецького завоювання від Митрополита просто приховували. *(H. Stehle.* Metropolitan Sheptyts’kyi and the German Regime // Life and Times. – С. 125–144).

[58] Шептицький намагався відвернути приєднання Західної України до ґенерал-ґубернаторства, звернувшись 22 липня 1941 р. телеграмою до Гітлера, Гіммлера та Ріббентропа. У цій телеграмі Митрополит стверджував, що підтримка Німеччини українцями залежатиме від визнання Берліном українських політичних ідеалів. “Українська нація, – писав Митрополит, – з 1918 року веде криваву боротьбу проти польської та радянської держави заради свого ідеалу, об’єднаної вільної України, що є необхідним та очевидним. Знищення цього ідеалу державності підірве щиру симпатію та довіру до німецького уряду і негативно вплине на життєві інтереси українського народу і, особливо, на новий справедливий порядок в Східній Європі”. Текст цієї телеграми наведено в: [*Я. Нагурський*]. Die Tragödie der ukrainisch-katholischen Kirche // Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart. – 1952. – № 1 (2)

(квітень-червень). – С. 9–10. Подібні послання були надіслані різним німецьким урядовим інституціям Українською Національною Радою та Радою Сеньйорів. *(R. Ilnytzkyj.* Deutschland und die Ukraine, 1939–1945. – München, 1958. – Т. 2. – С. 214; [*Нагурський*]. Die Tragödie... – С. 10.

[59] У листі до Папи Шептицький згадав, що “перша спроба [відіслати священиків до окупованої німцями Східної України] не мала успіху через офіційну заборону нацистського уряду в Берліні допускати будь-яку діяльність католицьких священиків в окупованих регіонах”. (Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія XII, 29 жовтня [1941] // ERSS – LGE. – С. 3). Заборона підтверджується меморандумом внутрішньої політики Німеччини та згаданим наказом Гайдріха (див. вище прим. 9).

[60] *Андрей Шептицький.* Про милосердя (“Ціле діло...”), червень 1942 року // ЛАВ 55 (липень-серпень 1942); перевид. у: Письма-Послання...

– С. 173–174, § 29–30. Усі цитати наведено за вид.: Письма-Послання...

[61] *Андрей Шептицький*. Про милосердя... // Письма-Послання...

– С. 179, § 47.

[62] Шептицький відзначав право держави страчувати злочинців, осуджених за важкі злочини, при наявності чотирьох умов: 1) відповідальність злочинця повинна бути належно встановлена (тобто на суді); 2) смертний вирок мусить відповідати існуючому закону; 3) обвинувачуваний повинен мати змогу захистити себе на суді; 4) відповідач повинен мати право оскаржити вирок у суді вищої інстанції. Андрей Шептицький. Не убий (“Христова Церква...”) // ЛАЄВ. – 1942. – № 11 (листопад). – С. 179. Як бачимо, хоча цей документ і був написаний та опублікований під час війни, проте ані словом у ньому не згадується про відмову від належних юридичних процедур заради швидкого правосуддя в умовах воєнного часу.

[63] Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія XII, 29–31 серпня 1942 р. // Actes et Documents... – Т. 3:2. – С. 628–629.

[64] Лист Митрополита Шептицького до кардинала Тіссерана “L’approche des bolchйviques”, 23 березня 1944 р. (Фотокопія в: УГВР. – С. 2). У зв’язку з цим відомий польський історик зауважив, що в 1943 р. Митрополит очікував поразки німців і був готовий співпрацювати з СРСР, оскільки його запевнили, що Церква зможе виконувати свою місію на Сході Галичини *(R. Torzecki.* Kontakty polsko-ukraińskie na tle problemu ukraińskiego w polityce polskiego rządu emigracyjnego i podziemia (1939–1944) // *Dzieje Najnowsze* 1/2 (1981); цит. за: *A. Zięba.* Metropolita Andrzej Szeptycki // Kwartalnik Historyczny. – 1986. – Т. 92. – С. 897) .

[65] Національний архів Канади (Оттава), ф. Андрія Жука, т. 129, спр. 4: *Андрей Шептицький*. Ідеалом нашого національного життя... [Декрет Собору 1942 р. До духовенства]. (далі – “Ідеалом нашого...” 1942 р. ...), § 1. – С. 1.

[66] “Ідеалом нашого...” 1942 р. .... – С. 1, 4–5.

[67] Там само. – С. 1, § 2.

[68] “Ідеалом нашого...” 1942 р. ... – С.1, § 3.

[69] Там само. – С. 2, § 9.

[70] Там само.

[71] Там само. – С. 2–3, § 10–11.

[72] “Ідеалом нашого...” 1942 р. ... – С. 3, § 13.

[73] *Андрей Шептицький*. “З волі Всемогучого... зачалася...”, – С.112. Його ж: Слово Митрополита “З волі Всемогучого... зачалася...”. – С. 120.

[74] *Андрей Шептицький.* “З волі Всемогучого... зачалася...”. – С. 112.

[75] “Ідеалом нашого...” 1942 р. ...– С. 5, § 21.

[76] *Андрей [Шептицький].* Слово Митрополита Андрея про большевизм [6 жовтня 1941 р.] // Західна Україна під большевиками. 1939–1941 / Ред. М. Рудницька. – Нью-Йорк, 1958. – С. 9–10.

[77] *[Андрей Шептицький].* Слово Митрополита Андрея про большевизм... – С. 10.

[78] Там само. – С. 10–11.

[79] “Ідеалом нашого...” 1942 р. ... – С.9, § 32. Мудрий провід “здійснює мету загального добробуту та щастя”. У своєму пастирському посланні від 1 липня 1941 р. Митрополит Шептицький також поєднував поняття мудрого проводу з повагою до релігійної свободи. (Андрей Шептицький. “З волі Всемогучого... зачалася...”. – С. 113).

[80] “Ідеалом нашого...” 1942 р. ... – С.8, § 32.

[81] Там само. Про обов’язок держави поважати священну місію християнської Церкви проповідувати Об’явлене Слово див.: там само. – С. 3, § 11.

[82] “Ідеалом нашого...” 1942 р. ... – С. 8, § 32.

[83] Зауваження о. Івана Гриньоха, що під час нацистської окупації Шептицький, відкидаючи “провідницькі чи монопартійні системи”, не висловлювався прямо, щоб уникнути нацистської цензури, видається обґрунтованим(*І. Гриньох.* Слуга Божий Андрей... – С. 49).

[84] “Ідеалом нашого...” 1942 р. .., – С.10, § 40.

[85] Там само, § 38.

[86] Там само. – С. 12, §47.

[87] Там само. – С. 48.

[88] *Андрей Шептицький.* “Від хвилі...” Пастирське послання, 10 липня 1941 р. Цит. за: *М. Хом’як.* Діяльність Митрополита Кир Андрея під німецькою окупацією // Логос. – 1955. – № 6 (2) (жовтень-листопад). – С. 294–295.

[89] “Ідеалом нашого...” 1942 р. ... – С. 13, § 50.

[90] Там само.

[91] Там само. – С. 18, § 69.

[92] Там само. – С. 14, § 56–57.

[93] Там само. § 57.

[94] Там само. – С. 15, § 59.

[95] “Ідеалом нашого...” 1942 р. ... – С. 15, § 60.

[96] Там само.– С. 19, § 71–72.

[97] Митрополит Шептицький уважав опозицію цих категорій такою: “самолюбство та імперіялізм” на противагу “покорі та християнському авторитету” (“Ідеалом нашого...” 1942 р. .... – С.14, § 57); “самолюбство і бунт” на противагу “послуху та покорі”. (Там само. – С. 15, § 59); “ненависть та розкол” і “самолюбство та імперіялізм” на противагу “любові, християнській покорі та церковному авторитету”. (Там само. – С. 18, § 69). Попередній шлях був охарактеризований як шлях “розколу та самолюбства”.

(Там само. – С. 19, § 71) і “ненависті”. (Там само.– С. 19, § 72).

[98] Йдеться тут, зрозуміло, не стільки про загальну покору існуючій владі (християнську покору цивільній владі Шептицький уважав зумовленою, а не абсолютною), скільки про церковний розкол, який, на думку Митрополита, був показником духу бунту та самолюбства, а не прагнення єдності Церков. Саме “дух послуху” визнавався істотним елементом у відновленні єдності.

[99] *Андрей Шептицький.* Про милосердя... // Письма-Послання...

– С. 165–166, § 4.

[100] Там само. – С. 171, § 23.

[101] Там само. – С. 172, § 24.

[102] Там само.

[103] Там само. – § 26.

[104] Там само. – С. 171, § 24.

[105] Там само. – С. 172, § 25–26.

[106] Там само, § 26.

[107] Там само. – С. 173, § 28.

[108] Там само. – С. 173, § 27

[109] Там само, § 28.

[110] Там само.

[111] Там само.– С. 172, § 25: “Завжди будуть убогі, а їх число в наших часах побільшилося в незвичайний спосіб. Бо убогими не тільки є ті, що не мають ніякої спроможності удержатись в непередбачених випадках недуги та старості; між ними є много і молодих, які не можуть удержувати себе і родини працею, бо не можуть праці дістати, або праця буває так оплачувана, що при найліпшій волі та найсильнішій праці не можуть удержати себе і родини”. І далі: “В наших часах і при обставинах теперішньої хвилі в тім є трудність, що мало є таких, котрим би збувало на чім-небудь, а багато таких, що терплять крайню біду, голодують, а навіть з голоду умирають”. (Там само, – С.175, § 34).

[112] Там само. – С. 175, § 35.

Шептицький покликається на біблійну оповідь зустрічі Ісуса з ханаанян-

кою (*Мт. 15:21-28* та *Мр. 7:27-30)*, де вона названа сирофінікійкою. Спершу Ісус відхиляє прохання жінки допомогти її одержимій дочці, кажучи: "Я посланий лише до загиблих овець дому Ізраїля" *(Мт. 15:24).* І далі: "Дай спершу, щоб діти наїлись: не личить бо взяти хліб у дітей та й кинути щенятам". Вона ж озвалась та й каже Йому: "Так, Господи, але навіть щенята під столом їдять крихти по дітях". І сказав їй: "За це слово йди: біс вийшов з твоєї дочки. Повернулася вона до свого дому і знайшла дитину, що лежала на ліжку, – біс вийшов". *(Мр. 7:27-30).* Ця притча вважається відповіддю на проблему вступу до Церкви неєвреїв. У Старому Завіті ханааняни вважалися грішним, безбожним народом, який потрібно було винищити. Ісус же був готовий прийняти щиру віру не лише від "дітей" та "овечок" дому Ізраїлевого, але навіть від ханаанських "щенят". Унікальність цього епізоду, на яку звертає нашу увагу Шептицький, полягає в тому, що його кульмінацією є слова жінки, а не слова Ісуса чи чудо, яке він здійснив. Через своє пряме відношення до чуда слова жінки можна вважати рівносильними дії.

[113] *Андрей Шептицький.* Про милосердя... // Письма-Послання...
– С. 173, § 29.

[114] Там само. – С. 174, § 29.

[115] Там само, § 30.

[116] Там само. – С. 165, § 3.

[117] *Андрей Шептицький.* "З волі Всемогучого ... зачалася..." (1 липня 1941 р.). – С. 112–113.

[118] Збереглася інша версія цього пастирського послання, текст якої не містить згаданого суперечливого уривка. *(К. Паньківський*. Від держави... –С. 116). Дивно, але до радянської збірки "Правда про унію" не потрапила жодна з цих версій.

[119] *Андрей Шептицький.* Слово Митрополита ("З волі Всемогучого... починається..."), 5 липня 1941 р. // *К. Паньківський*. Від держави... – С. 120.

[120] *Андрей Шептицький*. Слово Митрополита ("З волі Всемогучого... починається...") // *К. Панькінський.* Від держави... – С. 120.

[121] *Андрей Шептицький*. Про організацію парохії і громади, 10 липня 1941 р.; цит. за.(*М. Хом'як.* Діяльність Митрополита Кир Андрея ... – С. 294–295.

[122] Михайло Хом'як згадує про три акції німецьких властей, що швидко зруйнували надії, які українці покладали на Німеччину: арешт Ярослава Стецька (8 липня), приєднання Галичини до ґенерал-ґубернаторства (1 серпня) та жорстоку політику щодо українців на Волині. *М. Хом'як*. Діяльність Митрополита Кир Андрея... – С. 221–222).

[123] Телеграма від Української Національної Ради до райхсміністра окупованих східних територій Альфреда Розенберґа та міністра закордонних справ Йоахима Ріббентропа (липень 1941 р.) згадується в: *R. Ilnytzkyj.*

Deutschland.. – Т. 2. – С. 214. Українська рукописна версія цього тексту, підписана Митрополитом Шептицьким, зберігається у ЦДІАЛ, ф. 408. оп. 1 т., спр. 53, арк. 53.

[124] *[Я. Нагурський].* Die Tragödie... – С. 9–10.

[125] Меморандум Української Національної Ради до німецького уряду, 14 серпня 1941 р. // Правда про унію..– Док. № 200. – С. 312.

[126] Згідно з цією заявою, приєднання Галичини до ґенерал-ґубернаторства не залишило "надії українському народові на пізніше об'єднання цієї території з українським материком" *(R. Ilnytzkyj.* Deutschland...
– Т. 2. – С. 277). Українським перекладом цього документа є: Лист Української Національної Ради до Адольфа Гітлера // Українська суспільно-політична думка в 20-му столітті / Ред. Т. Гунчак та Р. Сольчаник. – [Нью-Йорк-Мюнхен], 1983. – Док. № 3. – С. 44–47. Ільницький уважає, що лист був написаний у лютому 1942 р., але Гунчак та Сольчаник, покликаючись на архівні дані (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete, Microcopy no. T-454, Roll no. 92, EAP 99/434), вказують точну дату – 14 січня 1942 р. Ще одне джерело помилково датує цей самий документ 1943 роком. Див.: Index Scriptorum // Beatificationis et Canonizationis Servi Dei Andreae Szeptytckyj Archiepiscopi Leopolitan. Ucrainorum, O. Basilian. (1865-1944). Positio super Scriptis, Roma ,1980. – С. 10 (покликання на: Epistola ad Adolphum Hitler in nomine Praesidii Consilii Nationalis Ucrainorum cum protestatione contra atrocitates nazistarum germanicorum in Galicia et aliis partibus Ucrainae).

Лист продовжувався критикою німецької політики в Східній Україні: "Українська громадськість була охоплена великим хвилюванням, коли в регіонах, звільнених від більшевиків, трапились події, свідками яких ми є сьогодні… Українці позбавлені будь-якої можливості культурного та національного розвитку, існують постійні втручання в роботу патріотичних видань, заборонена діяльність традиційних культурних та освітніх товариств, закриваються школи, академічним установам не дозволено займатись науковими дослідженнями, професура, інтелект нації, залишена без жодних засобів для існування, не має можливості продовжувати свою працю. Такий стан справ викликає великий неспокій в українському суспільстві стосовно майбутнього національної культури.

Зненавиджена більшевицька система була вигнана з України, але, з іншого боку, право на приватну власність ще не відновили, хоча український народ наполегливо боровся за це, коштом великих терпінь. Колгоспи, ці більшевицькі засоби підкорення українського селянства, продовжували своє існування. Така ситуація зумовлює настрої громадськості, яка нічого не робить для того, щоб сприяти продуктивності чи організації праці"(*R. Inytzkyj.* Deutschland... – Т. 2, – С. 276–277).

Митрополитові Шептицькому приписано окремого листа до Гітлера з

приводу зайняття німцями Києва в серпні 1941 р. ;англійський переклад опубл. у: Congratulations to the Führer // Alliance for Murder: The Ukrainian – Nazi Nationalist Partnership in Genocide / Ред. B. F. Sabrin та ін. – New York, 1991. – С. 50. Однак автентичність цього документа залишається, на нашу думку, ще нез’ясованою з кількох причин. По-перше, немає жодної згадки про занепокоєння українців з приводу приєднання Східної Галичини до ґенерал-ґубернаторства, що відбулось 1 серпня 1941 р. і стало основною причиною звернень до німецького уряду, підписаних Митрополитом до і після цієї події. По-друге, двозначний стиль листа (зокрема, звернення до “прогресу німецьких націй”), відсутність будь-якої згадки про українську державність та українське суспільство, неоперування основними категоріями справедливих розпоряджень та мудрого проводу зовсім не притаманні способу мислення й висловлюванням Шептицького. По-третє, всі привітання Митрополита з цього приводу були б пов’язані не з окупацією, а з визволенням. І, нарешті, текст документа не датований. Сама ж книжка, у якій публікується цей лист (присвячена, до речі, радянським солдатам, “замордованим українськими націоналістами”), містить й інші сумнівні “історичні документи”, зокрема уривок з пропагандистського трактату Клима Дмитрука *“Свастика на сутанах”* про “роль католицького та православного духовенства під час окупації”. Лист, нібито написаний Шептицьким, взятий з Архіву історії Комуністичної партії України (тепер – Центральний державний архів громадських об’єднань України), ф. 57, оп. 4, спр. 338, арк. 131–132. Хоча оригінали багатьох інших документів вміщені в додатку у вигляді фотокопій чи фотографій, цей документ дивним чином відсутній. Можна лише висловити жаль, коли благородна справа документального висвітлення найбільшої трагедії людської історії спотворюється плутаниною справжніх документальних доказів та радянською антиукраїнською пропагандою ненависті.

[127] *G. Prokoptschuk.* Der Metropolit: Leben und Wirken des grossen Förderers der Kirchen union Graf Àndreas Scheptytzkyj. – München, 1955. – С. 230.

[128] *К. Паньківський.* Роки німецької окупації...– С. 30.

З канцелярії Гіммлера лист передали начальнику поліції (СД) у Львові Альфреду Кольфу, який показав його Паньківському. Курт Левін, єврей, який пережив Голокост завдяки тому, що переховувався в соборі Св. Юра, працював в архівах Митрополита у 1943–1944 рр. і також бачив копію листа Шептицького до Гіммлера. *(К. Lewin.* Archbishop Andreas Sheptytsky and the Jewish Community in Galicia during the Second World War // Unitas. – 1960. – № 12 (2). – С. 138). Архимандрит Йоганнес Петерс, німецький священик, який приєднався до Української Католицької Церкви, стверджує, що він складав цього листа для Митрополита Шептицького й особисто передав у Берлін .*(H. Stehle.* Der Lemberger Metropolit... – № 39. – С. 415. Попри ці, незалежні одна від одної

згадки, немає жодного запису повного тексту листа чи відомості про його приблизне місцезнаходження.

Інше джерело підтверджує скарги Шептицького на те, в який спосіб використовують українську поліцію. Рабин Кагане згадує слова Митрополита: “Ці молоді українці добровільно визвались боротись з комуністами, але замість того, щоб вислати їх на фронт, нацисти змушують їх брати участь у масових вбивствах безпомічних євреїв”. (*L. Heiman.* The Rabbi Who May Make a Saint: The Forgotten Epic of Count Sheptytsky // Jewish Digest. – 1963. – січень. – С. 9).

[129] *P. Friedman.* Their Brothers’ Keepers*,* New York 1957. – С. 135. Курт Левін також бачив цю відповідь, в якій Митрополитові було виразно сказано “не втручатись в справи, які його не стосувались”. (*K. Lewin.* Archbishop Andreas...– С. 138. Прим. 6).

[130] *L. Heiman.* They Saved Jews. Ukrainian Patriots defied Nazis // Ukrainian Quarterly. – 1961. – № 17 (4). – С. 327.

[131] *К. Паньківський.* Роки німецької окупації... – С. 30.

[132] Лист Митрополита Шептицького до кардинала Тіссерана. 8 травня 1943 р. // Actes et Documents... – Т. 3:2. – С. 791. Див. також: *М. Сопуляк.* Пам’яті Великого Митрополита... – С. 448.

[133] Лист Митрополита Шептицького до кардинала Тіссерана, 8 травня 1943 р. // Actes et Documents.., – Т. 3:2. – С. 791.

[134] Лист німецької сільськогосподарської комісії до Митрополита Шептицького. 19 липня 1941 р. // ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 4 б, спр. 2665, арк. 28–29. Опубліковано в: Правда про унію. Док. № 147. С. 304–305.

[135] *Андрей Шептицький.* (Вступні зауваження до звернення німецької сільськогосподарської комісії) (“Команда німецької армії...”) // Правда про унію.., док. № 199. – С. 310. Див. також: *М. Сопуляк.* Пам’яті великого Митрополита... – С. 445.

[136] У згаданому вступі (див. прим. 135) Митрополит Шептицький писав: “Очевидна річ, що німецькій армії маємо якнайбільше помагати, бо ж їй завдячуємо визволенням від большевицької неволі. Для власного добра, для добра нашої держави мусимо підчинятися справедливим жаданням і приказам німецької військової влади” (Правда про унію... – С. 310).

[137] *H. Stehle.* Der Lemberger Metropolit... – С. 416.

[138] Лист Митрополита Андрея Шептицького до монсеньйора Петра Вергуна. 17 лютого 1943 р. // Правда про унію... Док. № 231. – С. 346.

[139] Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія XII, 29–31 серпня 1942 р. // Actes et Documents... – Т.3:2. – С. 627–628. Про відлучення від Церкви згадується в: *Андрей Шептицький.* Про милосердя // Письма-Послання... – С. 180, § 50. У листі від 3 вересня 1942 р. до кардинала Тіссерана Митрополит Шептицький повторив, що він намагався відмовити українську молодь вступати

до німецької поліції та допоміжних збройних підрозділів. *(E. Tisserant.* L'Йglise militante... – С. 14). Очевидно, він покликається на пастирське послання "Про організацію парохії і громади" від 10 липня 1941 р., окремі фрагменти якого опубл. у: *М. Хом'як.* Діяльність Митрополита Кир Андрея... – С. 294–295; Правда про унію...Док. № 195. – С. 302–304; *С. Т. Даниленко.* Дорогою ганьби і зради (історична хроніка). – К., 1970. – С. 218–219.

[140] Йдеться про пастирське послання Митрополита Андрея Шептицького від 10 липня 1941 р. "Про організацію парохії і громади".

[141] *[Я. Нагурський].* Die Tragödie... – С. 9–10.

[142] *Андрей Шептицький.* Про милосердя... // Письма-Послання... – С. 181, § 53.

Подібне звернення, яке приписує Шептицькому рабин Давид Кагане, мало містити такий уривок: "На жаль, у деяких українських громадах є грішники з невинною жидівською кров"ю на руках. Вони не представляють український нарід, вони – кримінальні злочинці без національної приналежності. Вони приречені на вічні муки у пеклі". (*L. Heiman*. They Saved Jews... – С. 327). Хоч цей документ невідомий і його датування не обговорювалось, але, судячи з тої дати, яку подає Кагане (19 серпня 1942 р.), можливо, він перефразовував пастирське послання від червня 1942 р. на основі своїх особистих спогадів. Більше того, Кагане знав, що при нацистській окупації в такій заяві не могли згадуватись євреї, однак "народ вповні розумів це послання". (Там само. – С. 327.

[143] "Груба відмова", яку отримав Митрополит у відповідь на свій протест, свідчила, що режим не мав ніякого наміру змінювати свою політику. *(K. Lewin.* Archbishop Andreas... –С. 138. – № 6. (*К. Паньківський*. Роки німецької окупації... – С. 30); *H. Stehle.* Der Lemberger Metropolit... – С. 4–16.

Поліцейські підрозділи формували не лише з українців. Очевидець стверджує, що був створений також і єврейський поліцейський загін, який допомагав чинити облави на людей, яких вивозили на роботи: "Єврейській Раді (Judenrat) були надані повноваження, які насправді виявились згубним тягарем. Відразу, в серпні [1941], коли [ґенерал-ґубернаторство] розпустило українську поліцію, була сформована поліція Єврейської Ради, яка мала найнеприємніше завдання, до якого перед тим змушували українську поліцію, а саме: виконувати різного роду вимоги німецької військової, поліцейської та цивільної ланок влади. Першим та найголовнішим питанням було [постачання] праці [робочої сили]. Поліцай мав завдання доставити певну кількість працівників, і для того, щоб виконати це завдання, він ходив з хати до хати, силою витягаючи людей" *К. Паньківський.* Роки німецької окупації... – С. 64).

[144] Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія XII, 29–31 серпня 1942 р. // Actes et Documents... – Т3:2. – С. 627.

[145] Там само. – С. 628–629.

[146] Лист Митрополита Шептицького до кардинала Тіссерана, 3 вересня 1942 р. *(E. Tisserant.* L'Église militante... – С. 14).

[147] *E. Prus.* Cerkiew greckokatolicka... – С. 82. Прим. 100.

[148] *S. Redlich.* Sheptyts'kyi and the Jews... – С. 148.

[149] *K. Lewin.* Archbishop Andreas... – С. 136–137; *A. Weiss.* Jewish-Ukrainian Relation in Western Ukraine during the Holocaust // Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective / Ред. P. J. Potichnyj та H. Aster. – Edmonton, 1988. – С. 412; *L. Heiman.* They Saved Jews... – С. 326.

[150] *A. Weiss.* Jewish-Ukrainian Relations... – С. 415; див. також: *L. Heiman.* They Saved Jews... С. 326.

[151] *K. Lewin.* Archbishop Andreas... – С. 139.

[152] *A. Weiss.* Jewish-Ukrainian Relation... – С. 415.

[153] *S. Redlich.* Sheptyts'kyi and the Jews... – С. 154.

[154] Там само. – С. 153, 156; *A. Weiss.* Jewish-Ukrainian Relation... – С. 415.

[155] *A. Weiss.* Jewish-Ukrainian Relation... С. 415. Див. також: *K. Lewin.* Archbishop Andreas... – С. 139.

[156] Дані наведено за: *A. Weiss.* Jewish-Ukrainian Relation... – С. 409. Див. також вище прим. 25.

[157] *Андрей Шептицький.* "З волі Всемогучого... зачалася..." – С. 112. Цей ранній вислів Митрополита пов'язується з його наступною діяльністю щодо порятунку євреїв. Див.: Holocaust: Churches outside Germany // Encyclopedia Judaica / Ред. C. Roth та G. Wigoder. – Jerusalem, 1972. – Т. 8. – С. 875.

[158] *Андрей Шептицький.* Про організацію парохії і громади, 10 січня 1941 р. Цит. за: *М. Хом'як.* Діяльність Митрополита Кир Андрея... – С. 295.

[159] *A. Weiss.* Jewish-Ukrainian Relations... – С. 414.

[160] Лист Митрополита Шептицького до Папи Пія XII, 29–31 серпня 1942 р. // Actes et Documents... – Т. 3:2. – С. 625–629.

[161] *S. Redlich.* Sheptyts'kyi and the Jews... – С. 154.

[162] Лист Митрополита Шептицького до кардинала Тіссерана, 28 грудня 1942 р. // Actes et Documents... – Т. 3:2. С. 1.

[163] Саме в той час Шептицького, як згадує Курт Левін, відвідав батько Курта, рабин Єзикіїл Левін. *(F. Friedman.* Their Brothers' Keepers... – С. 135). За словами Курта Левіна, "тоді Шептицький розпочав акцію порятунку та переховування окремих євреїв; тих, кого він знав. і зовсім незнайомих, дорослих та дітей, фактично, всіх євреїв, яким він міг допомогти" *(K. Lewin*. Archbishop Andreas... – С. 138–139).

[164] *S. Redlich.* Sheptyts'kyi and the Jews... – С. 156. Одним з таких євреїв був рабин Кагане, який втік з Янівського концтабору зимою 1942–1943 рр. і

переховувався в митрополичих палатах. Див. розповідь Кагане в: *L. Heiman.* They Saved Jews... – С. 330.

[165] *L. Heiman.* They Saved Jews... – С. 328. П'ятнадцять дітей та кілька дорослих євреїв було сховано в палатах Шептицького. Про них та інших врятованих євреїв згадують: *Г. Лужницький.* Українська Церква... – С. 688, прим. 384; *F. Friedman.* Their Brothers' Keepers... – С. 134.

[166] *Андрей Шептицький.* Не убий // Письма-Послання... – С. 224. Це обговорення п'ятої заповіді біблійного Декалогу було на порядку денному нарад соборів Львівської архієпархії, які відбувались під час війни і які мали на меті аналізувати значення кожної заповіді.

[167] Там само. – С. 224–225.

[168] Єврейські науковці та ті, які пережили Голокост, визнали, що митрополиче *"Не убий"* безпосередньо пов'язане з масовим винищенням євреїв. Це дає вагомі підстави стверджувати, що саме так зрозуміли цей документ і в час його появи у 1942 р. *(K. Lewin.* Archbishop Andreas...

– С. 137; *A. Weiss.* Jewish-Ukrainian Relations... – С. 417; *S. Redlich.* Sheptyts'kyi and the Jews...) Шимон Редліх, зокрема, зауважив: "Той факт, що Шептицький дав копію цього послання рабину Кагане в 1943 р., коли той переховувався в митрополичих палатах, свідчить про те, що сам Митрополит вважав це послання зверненням, яке стосується євреїв"

(S. Redlich. Sheptyts'kyi and the Jews... – С. 155).

Дата цього послання становить підставу і для інших висновків. Оскільки у 1942 р. українсько-польські братовбивчі акції ще не досягли того розмаху, який вони мали наступного року, а масові вбивства євреїв вже відбувались, послання "Не убий" могло стосуватися тільки геноциду євреїв. При тому, як відомо, Митрополит не міг говорити про це прямо, оскільки існувала реальна загроза конфіскації, цензури та репресій. *(S. Redlich.* Sheptyts'kyi and the Jews... – С. 161, прим. 152).

Критичний підтекст пастирського послання не пройшов повз увагу німців. Гестапо утримувало цей документ місяцями, перш ніж дозволити його публікацію; згодом його знову конфіскували та піддали цензурі. *(H. Stehle.* Der Lemberger Metropolit... – С. 420. Прим. 55). Важче з'ясувати, як це послання сприйняли українці. Спогади деяких очевидців дають підстави стверджувати, що документ вважали винятково важливим, чи не найважливішим з тих, які коли-небудь написав Шептицький, і пов'язували його саме з винищенням євреїв.

[169] *K. Lewin.* Archbishop Andreas... – С. 138.

[170] *L. Heiman.* They Saved Jews... – С. 328.

[171] Про цю діяльність пишуть: *S. Redlich.* Sheptyts'kyi and the Jews...

– С. 156; *Y. Bauer.* A History of the Holocaust. – New York, 1982. – С. 286. За словами Бауера, Шептицький "наказав своєму духовенству рятувати євреїв".

[172] *K. Lewin.* Archbishop Andreas... – С. 139.

[173] "Групи євреїв, переважно чоловіків, які не могли переховуватись у жіночих монастирях, українські монахи переправляли з монастиря в монастир. Потім вони йшли через гори потаємними стежками, які вились серед хребтів, і зв"язувались з представниками єврейського підпільного руху". За словами рабина Кагане, до літа 1944 р. в Угорщині не було масових вбивств євреїв, тому в 1942–1943 рр. ця країна вважалась безпечним притулком. Іншим шляхом втеч була Румунія *(L. Heiman.* They Saved Jews... – С. 329).

[174] *K. Lewin.* Archbishop Andreas... – С. 140.

[175] Там само. Левін також відзначає ще трьох студитів: о. Никанора, о. Тита та о. ґермана. Отець Никанор, настоятель студитського монастиря Св. Йосафата у Львові, який провів півтора року в німецькій в'язниці, восени 1943 р. прийняв двох євреїв – рабина д-ра Давида Кагане та Курта Левіна. (Там само. – С. 141). Див. також: *S. Redlich.* Sheptyts'kyi and the Jews... – С. 156.

[176] У цій діяльності провідна роль належала настоятельці студиток с. Йосифі та настоятельці Василіанок с. Моніці. *K. Lewin.* Archbishop Andreas... – С. 141.

[177] Отець Омелян Ковч, священик з Перемишлян, був за це засуджений. Майже рік його утримували в ґестапівській в'язниці у Львові, а відтак переправили до Освенціма, звідки він вже не повернувся. (Dr. Volodymyr Bemko // Ukrainian and Jews: A Symposium. – New York, 1966. – С. 124). Діяльність та доля о. Ковча не пройшла повз увагу прорадянських кіл. Про це див. у: Листівка партизанської групи "Визволення Вітчизни", квітень 1944 р. // Правда про унію... – Док. № 244. – С. 362: "Ми не стверджуємо, що всі священики є такими, про яких ми згадали. Є й такі, хоча їх значно менше, які не чинили таких злочинів. Прикладом цього можна назвати священика з Перемишлян, Омеляна Ковча... О. Ковч був ув'язнений та зісланий у табір смерті більш ніж на рік за спробу допомогти врятуватись людям (євреям), охрещуючи їх".

[178] *L. Heiman.* They Saved Jews... – С. 328; його ж: The Rabbi Who May Make a Saint... – С. 10.

[179] *L. Heiman.* They Saved Jews... – С. 331; його ж: The Rabbi Who May Make a Saint... – С. 12; *A. Turchyn.* The Ukrainian Catholic Church... – С. 66. У літературі згадуються імена деяких священиків, котрі рятували євреїв: о. Поберейко з Брюховичів, який дав притулок єврейським дітям *(K. Lewin.* Archbishop Andreas... – С. 141) о. Шевчук. *(Г. Лужницький.* Українська Церква... – С. 688. Прим. 354); о. Марко *(L. Heiman.* They Saved Jews... – С. 331); о. Степан Бачинський парох з Бережан, який видавав свідоцтва про хрещення для єврейських дітей. (Testimony by Dr. Volodymyr Bemko... – С. 124); о. Гаврилюк парох з Рівного на Волині, якого повісило гестапо в 1943 р. за допомогу євреям. (Testimony by Dr. Volodymyr Bemko... – С. 126); о. Ковч (див. прим. 177); брат

Теодозій, котрий доглядав за 16 євреями, що переховувалися з дозволу Митрополита в підвалі взуттєвої майстерні у Львові, якою володіли оо. Студити. *(A. Turchyn.* The Ukrainian Catholic Church... – С. 66).

[180] *Андрей Шептицький.* Слово Митрополита ("У важкій хвилині....").., § 9. 10 серпня 1943 р.

[181] Іван Соловей, український селянин, переховував цілу єврейську сім'ю у своїй стайні (*L. Heiman.* They Saved Jews... – С. 332); інші українці, які відповідали за каналізаційну систему, переховували чотири єврейські сім'ї в підземеллях, постачаючи їх їжею, яку вони крали з базару (там само); Омелян Масляк, директор Львівської міської бібліотеки, сховав вісім євреїв у бібліотеці, а згодом і в себе вдома (там само. – С. 331); під Перемишлянами лісники разом із монахами сусіднього монастиря переховували 1700 євреїв. *(A. Weiss.* Jewish-Ukrainian Relations... – С. 417). У Львові розстріляли Василя Дяківа, нотаріуса, за те, що він видавав фальшиві свідоцтва євреям. Також видавав євреям підроблені документи, що засвідчували їхнє українське походження. Український Краєвий Комітет *(К. Паньківський.* Роки німецької окупації… – С. 73).

[182] Дружина рабина Кагане підтримувала зв'язок між єврейською спільнотою та Церквою ще рік *(L. Heiman.* They Saved Jews… – С. 328).

[183] *Г. Лужницький.* Українська Церква... – С. 688, прим. 384.

[184] *K. Lewin.* Archbishop Andreas... – С. 142.

[185] Там само. – С. 140.

[186] *S. Redlich.* Sheptyts'kyi and the Jews... – С. 153, 156.

[187] Петро Мірчук уважає, що були врятовані тисячі (*S. Redlich*. Sheptyts'kyi and the Jews... – С. 147, прим. 10); кілька сотень знаходимо у: *W. Dushnyck*. Soviet Attack on Judaism // Ukrainian and Jews: A Symposium... – С. 158 та в: *Г. Лужницький*. Українська Церква... – С. 688, прим. 384. Статистика смерті душпастирів під час німецької окупації обмежена, тому ми не маємо точних даних про те, скількох людей, які допомагали врятуватись євреям, було спіймано. За словами Курта Левіна, всі євреї, яким дав притулок Митрополит Шептицький, пережили війну. *(K. Lewin*. Archbishop Andreas... – С. 41).

[188] [Pierre Blet et al.]. Introduction // Actes et Documents... du Saint Siège relatifs à la seconde Guerre Mondiale.– Vol. 3: Pologne. – Partie 1. – Vatican, 1967. – Т. 1. – С. 26.

ДОДАТКИ

СЕКРЕТАР ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННОГО МИТРОПОЛИТА

Про секретарів Митрополита Андрея відомо мало. На початку митрополитування Шептицького секретарські обов'язки виконував о. Василь Жолдак ЧСВВ (Чину Святого Василія Великого). Листи о. Жолдака до Митрополита, деякі його документи за 1901–1903 рр. зберігаються у ЦДІАЛ[1].

Про о. Володимира Грицая як секретаря Митрополита Шептицького офіційну інформацію знаходимо в "Спису духовенства Львівської Архієпархії" (стан на 1 січня 1944 р.). Ім'я о. Володимира Грицая згадується двічі: і як секретаря Високопреосвященного Митрополита, і як члена Президії Митрополичого церковного суду другої інстанції – "о. Володимир Грицай – нотар"[2]. У рукописах "Протоколів Архієпархіяльних соборів" є його підписи як нотаря, а також інформація, яка стосується зачитувань на сесіях відповідних чисел розпоряджень Митрополичого Ординаріяту, послань Митрополита[3].

Певну оцінку діяльності о. Грицая містять два документи, які нині зберігаються у родині Грицаїв, зокрема в його небожа Андрія Грицая. Перший документ – поздоровлення, датоване 28 липня 1944 р. (на другий день після п'ятиденного переховування святоюрських мешканців в пивниці митрополичого дому під час боїв за Львів).

В перші дні влади других советів Митрополит Андрей Шептицький вітає о. Грицая з днем Ангела:

"Дорогий отче Володимире! В день вашого Ангела прийміть вискази найщиріших моїх побажань. Тішуся, що, бодай в той день, маю нагоду подякувати Вам за Вашу працю в церковних судах при соборі і за Ваші не раз великі труди, які вкладаєте в переписування соборових декретів і мої послання. Най Бог Всевишній благословить Вашу працю, яка стається особливим, гіршим способом трудною і тяжкою зі згляду

[1] ЦДІАЛ, ф. 358, оп. 2, спр. 154–156.

[2] Спис духовенства Львівської Архієпархії (стан на 1 січня 1944 р.) – Львів: Накладом греко-католицького Митрополичого Ординаріяту, 1944.

[3] ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1, спр. 10–18.

на нову епоху, яку зачинає наша церква. Най Бог Вас благословить. Кир Андрей"[4].

Другий документ – вирок Львівського обласного суду від 15 травня 1946 р.: "Підсудний Грицай Володимир Степанович, працюючи особистим секретарем Митрополита Шептицького в час тимчасової окупації німцями Львівської області, знав, що Шептицький всебічно допомагав німцям у війні проти Червоної армії, знав, що Шептицький неодноразово виступав із закликами до населення допомагати німцям. Підсудний під диктовку записував ці заклики, звернення та вів іншу антирадянську та антинародну переписку Шептицького, але з приходом Червоної армії до міста Львова не повідомив органи радянської влади про антирадянську і антинародну діяльність Шептицького під час німецької окупації.

На підставі наведеного та керуючись статтями 296, 297, Львівський обласний суд приговорив "Грицай Володимира Степановича" [так у тексті] визнати винним по статті 54.12 "Карного кодексу" та позбавити його волі у виправно-трудових таборах в далеких місцевостях Радянського Союзу терміном на 6 років з поразкою [так у тексті] у правах, передбачених пунктами ст. 29 терміном на три роки, з зарахуванням досудового ув'язнення з 17 січня 1946. Члени суду: Головуючий – Сергієнко, народні засідателі: Микитенко, Урусова"[5].

Про о. Володимира як секретаря Митрополита, особу наближену до нього, згадує Давид Кагане, єврейський рабин зі Львова. З ініціативи і за прямими вказівками Шептицького Кагане у 1943–1944 рр. переховували у монастирі Студитів і митрополичих палатах.

Вже по війні врятований рабин видав книгу спогадів під назвою "Щоденник Львівського ґетто". Вона вийшла івритом в Ізраїлі, потім була перекладена англійською і стала досить відомою в світі за винятком колишнього СРСР. Про книжку знали "компетентні органи", знали, але замовчували, адже була "своя", "радянська" версія Греко-Католицької Церкви, особи Митрополита. У 1987 р. уривки з книжки Кагане в українському перекладі з'явилися друком на сторінках журналу українсько-єврейського порозуміння "Діалоги"[6].

---

[4] Інтерв'ю з Андрієм Грицаєм. 28.03.1993. Архів Інституту Історії Церкви Українського Католицького Університету, П-1-1-128, арк. 2.

[5] Інтерв'ю з А. Грицаєм, арк. 4. Текст вироку зберігається в нього ж.

[6] *Д. Кагане.* Щоденник Львівського ґетто // Діалоги. – 1987. – №№ 7–8, 13–14.

Описуючи своє перебування у митрополичих палатах, Д. Кагане згадує Грицая [ім'я не називає] як людину, що безпосередньо опікувалась ним та виконувала доручення Шептицького: "О дев'ятій вечора [жовтень 1943 р.] до моєї схованки завітав Грицай. Я думаю, він був особистим секретарем Митрополита. Він супроводив мене на цокольний поверх та негайно ввів до робочої кімнати Митрополита. Напівпаралізований Шептицький сидів у своєму кріслі… Його пишна, довга, біла борода, подібно вдалому мазку художника, підкреслювала витончені риси його обличчя, що випромінювали духовність і людяність. Він подав мені руку, привітав мене словом "Шалом!"… Грицай вийшов і ми залишилися сам на сам".

Саме о. Грицаєві віддав Д. Кагане отримані від Митрополита два документи, які засвідчували позицію Кир Андрея особисто і його Церкви щодо тотального винищення євреїв німецькою окупаційною владою. Це були: лист Шептицького до Гіммлера [оригіналу або копії листа донині не знайдено] і пастирське послання "Не убий", опубліковане у "Львівських Архієпархіяльних Відомостях", 1942 р., № 11[7].

Яким же він був, отець Володимир Грицай, як і коли доля звела його з Митрополитом і поставила у центрі святоюрських подій у тяжкі 1941–1944 рр.?

У фонді 408 "Митрополичий Ординаріят" (ЦДІАЛ) серед особистих справ священиків є автобіографія Володимира Грицая, написана перед його висвяченням (1933 р.), а також листи отця до Митрополита, з 1936, 1937 рр.[8].

Володимир Грицай народився 22 грудня 1885 р. у родині Стефана і Марії (з дому Котович) у Львові на вул. Вірменські , 13. Був старшим серед дітей. Мав двох братів: Романа і Ярослава та чотирьох сестер. Батько працював державним службовцем у Прокураторії скарбу, що містилася на другому поверсі тієї ж кам'яниці на Вірменській. На третьому поверсі мешкала численна родина Стефана Грицая.

Попри матеріальну скруту всі діти отримали добру освіту, належне виховання. Роман Грицай став відомим у Галичині архітектором. Знаним фахівцем, технологом знаменитого «Львівського бровара» був Ярослав Грицай.

---

[7] *Д. Кагане.* Щоденник Львівського ґетто // Діалоги. – 1987. – № 13–14. – С. 30–35.

[8] ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 641, 717.

Володимир до Першої світової війни успішно закінчив Академічну гімназію, Богословський факультет Львівського університету та Духовну семінарію (у 1913 р.). У родині вважали, що Володимир покликаний бути священиком. Був урівноважений, спокійний, умів вислухати кожного, порадити щось корисне. Як писав сам В. Грицай у 1933 р., він мріяв про душпастирську працю.

Обставини круто змінювали плани, руйнували мрії. У 1914 р. почалася світова війна. Місяці російської окупації перебув у Львові. У 1916–1917 рр. вчився на природничому відділі Філософського факультету Львівського університету. Студії довелося перервати і через воєнні події, і через стан здоров'я. Умови життя у Львові ставали щодня гіршими. З'явилася нагода поправити здоров'я – Володимир Грицай прийняв запрошення попрацювати у пароха с. Чесники Рогатинського повіту о. Любинського.

Під час українсько-польської війни В. Грицай був учасником українського руху. У 1918 р., як писатиме в автобіографії у 1933 р., пізнав терор і насильство польських солдатів і одночасно "...тут дізнав я надзвичайної Божої ласки, бо ведений жовніром на розстріл за місто вирятувався від нехибної смерті"[9].

Після завершення війни Рогатинщина, як і вся Галичина, остаточно увійшли до складу третьої Речі Посполитої. Випробування В. Грицая не закінчились. У 1919 р. за доносом був арештований, місяць просидів у в'язниці м. Львова, потім до 1921р. перебував під наглядом поліції. У Рогатині потрібні були вчителі, і місцева управа "робила всякі старання, щоби звільнити мене від конфінування [= нагляду]"[10], – писав Володимир Грицай.

Ці клопотання увінчалися успіхом і в 1921–1925 рр. В. Грицай працював вчителем природи в Рогатинській гімназії, у 1925–1927 рр. – у Чортківській гімназії на Тернопільщині. У 1927 р.він намагався закінчити природничі студії у Львівському університеті, але туди його не прийняли. Як дипломатично писатиме у 1933 р., "...очевидно внаслідок якогось доносу". З 1927 р. В. Грицай записався вільним слухачем на курс мікології [= науки про гриби]. Два роки працював під керівництвом професора Теодоровича над систематикою грибів[11].

[9] ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 717, арк. 32.
[10] Там само, арк. 33.
[11] Там само, арк. 33–34.

Думка і прагнення стати священиком не покидали його. Мама, як усі мами, бажала синові добра й намовляла одружитися перед висвяченням. Не судилося... У 1933 р., вже у віці 48 років, зрілою людиною, готуючись до рукоположення. В. Грицай писав: "Праця душпастирська, і відтак усяка праця над матеріальним піднесенням села, сподіваюсь, дали б мені правдиве вдоволення і щастя. Маю охоту до праці, маю від Бога практичний змисл та деякий життєвий досвід, це дасть мені змогу працювати також на економічнім полі"[12].

Як кожному кандидатові на висвячення В. Грицаю були потрібні рекомендації . Кандидат міг пропонувати їх М.О: "Опінію [= судження] про мене могли б видати: 1. доктор Микола Чубатий у Львові; 2. о. Теодозій Кудрик, парох Рогатина; 3. о. Дмитро Кубаєвич, бувший катехит у гімназії в Чорткові; 4. о. Хомин, сотрудник у Львові при церкві Преображення. Дещо знає мене також ексцеленція архієпископ Теодорович, його я мав честь пізнати і в якого сусідстві я мешкаю"[13].

Нині пощастило виявити рекомендацію-характеристику лише однієї з цих перелічених осіб. Це типовий для тих часів документ М.О.: анкета із запитаннями, на які під присягою повинен був відповідати поручитель. Анкета датована 13 листопада 1933 р. і засвідчена Митрополитом Шептицьким, адресована доктору М. Чубатому, професору Львівської Богословської академії, відомому вже тоді історикові Церкви, який 1965 р., в еміграції, видасть монографію, над якою працював у 30-ті роки у Львові[14]. Доктор Чубатий присягає: "Господу Богу в Тройці світлій єдиному, що на всі повищі питання я відповім по найліпшій моїй совісті і повного знання".

Він знав В. Грицая з "...часів побуту в Духовній семінарії 1911–13 рр.", під час його "студій на філософії"..., вважав його "середньо-нормально здоровим чоловіком", що по "кінченні богословія як студент філософії та гімназійний учитель вів примірне християнське життя". М. Чубатий певний, що В. Грицай "...не переступив Божої заповіді". Відповідаючи на питання про ставлення кандидата до грошей, пише, що той "не видає грошей дарма", вважає його "людиною солідною, але не хапливим на гроші". Щодо того, чи маєте доказ про його жертволюбивість [= милостиня, пожертви], поручитель відповідав: "Ні. Мабуть,

[12] ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1 , арк. 34.
[13] Там само, арк. 34.
[14] *М. Чубатий.* Історія християнства на Руси-Україні. – Нью-Йорк – Рим, 1965.– Т. 1.

ніколи не знаходився в надто добрих матеріальних відносинах". Професор характеризує В. Грицая як людину досить несміливу, середньо працьовиту. І підсумок: "Уважаю його людиною статечною, середньо працьовитою, але без ініціативи. Моє сумління не пригадує ніякої обставини, яка дискваліфікувала би його як кандидата на священика"[15].

10 грудня 1933 р. у церкві Святого Юра у віці 48 років В. Грицай був висвячений. Його наміри вести душпастирську працю на селі не здійснилися. Вже 16 грудня 1933 р. він був призначений капеланом монастиря сестер Василіанок у Підлютому, де містилася літня резиденція Митрополита Шептицького.

У розділі "Іменування і призначення" у "Львівських Архієпархіяльних Відомостях" за 1935 р. число 2 читаємо: "О. Грицай Володимир, дотепер капелан Сестер Василіанок у Підлютім, управителем Митрополичої палати у Підлютім"[16].

Напевне, різнобічна висока освіта, ділові якості, зрілий вік о. Грицая привернули увагу М.О. і особисто Митрополита. Вже у квітні 1936 р. він був призначений сотрудником Святого Юра у Львові.

Збереглися три листи о. Грицая до Митрополита 1936–1937 рр. Напевно, їх було більше. Листи свідчать не лише про тісні контакти о. Володимира з Шептицьким як управителя Митрополичих маєтків, але і про те, що отець виконував також секретарські доручення. Ось рядки одного з листів: "Львів. 12 серпня 1936 р. Ваша Ексцеленція! Листів, які Ексцеленція через о. професора Глинку поручили мені пошукати в канцелярії і вислати до Підлютого, ми оба з отцем професором шукали і ніяк не могли знайти. Перешукали всі полички в американській шафці. А потім я просив ще о. Дякова в надії, що він ліпше тут зорієнтувався, та й він нічого не порадив, казав мені, що ті листи є певно у великій шафі, та ми не маємо ключів до неї". Грицай повідомляє, що пересилає "заразом пошту". Серед листів називає картку від якогось монаха з Москви, який " 13 серпня о 6 рано приїде до Ексцеленції. Я його не знаю і тому просив о.Петерса, щоби вийшов на дворець. Думаю, що схоче на другий день рано (14.VIII) поїхати на Підлюте, тому добре було б замовити місце на моторі... Цілую руки Вашій Ексцеленції. Слава Ісусу Христу. О. Володимир Грицай"[17].

[15] ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 717, арк. 26, 27.

[16] Іменування і призначення // ЛАЄВ. – 1935. – № 2. – С. 31.

[17] ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 681, арк. 67.

21 вересня 1936 р. о. Грицай пише вже з Підлютого про справи в Митрополичих маєтках, збір урожаю, ремонту приміщення. Повний звіт з подробицями як от : "горіхів багато, трохи вивірки [= білки] покрали та се вже їх привілей...". 18 серпня 1937 р. зі Львова "з найглибшою пошаною і уцілуванням рук" повідомляє про свої великі клопоти. Клопоти пов'язані з пошуками "станції" [= помешкання для гімназистів чи студентів] для хлопців Новаківських[18], "доростаючих молодців", на утримання яких Митрополит виділив 130 злотих місячно, а ціни пішли вгору і потенційні господарі хотять вже 150 злотих.

Лист о. Грицая сповнений тривоги, подробиць і ... прямого прохання – пропозиції до Митрополита прийняти рішення: "Звертаюся з просьбою о негайну відповідь, бо в невдовзі почнеться наука і справу станції дефінітивно муситься полагодити"[19].

Мали значення глибокі знання Грицая. Його дві освіти, знання мов: грецької, латинської, французької, німецької, звичайно ж, польської. У свої 55 років був повний сил, з життєвим досвідом, відзначався широтою світогляду, глибоким розумінням і увагою до інших людей.

Вже в грудні 1940 р. о. Грицая призначено нотарієм суду другої інстанції. Він мав тепер право засвідчувати підписи офіційних осіб на різних документах, у тому числі й підписи Митрополита.

Під час обох окупацій – більшовицької та німецької, о. В. Грицай виконував обов'язки нотаря Митрополичого суду і особистого секретаря Шептицького. У всіх протоколах архієпархіяльних соборів згадується секретар о. Володимир Грицай, який згідно з порядком денним зачитував послання Високопреосвященного Митрополита, розпорядження М.О., як опубліковані в ЛАЄВ, так і не опубліковані.

Так, на XIII сесії архієпархіяльного собору 29 травня 1941 р. "одержав голос о. Володимир Грицай і відчитав пастирське послання з дня 19 травня 1941 р. "Про обряди". Згідно з порядком денним, на XVIII сесії архієпархіяльного собору 29 серпня 1941 р."прийшов до слова" о. В. Грицай і "відчитав розпорядження Митрополичого Ординаріяту ч. 76 про святкування свят греко-католицького обряду в ґенеральній ґубернії; ч. 77 "Про большевицьких агентів, що скриваються ще по селах"[20]; ч. 78 "Про тризуб Святого Володимира, що був з хрестом, а цей, який введено

[18] Згодом, Олекса Новаківський став відомим українським художником.

[19] ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 641, арк. 68–71.

[20] Там само, спр. 12, арк. 26.

у нас від часів Центральної Ради, має вже поганський характер, бо усунено з нього знак хреста”[21].

У ці тяжкі роки, коли звичний світ змінював своє обличчя, а закон, право, мораль були потоптані силою, Церква була чи не єдиною інституцією в Галичині, що зберігала незалежну від окупаційного режиму внутрішню структуру. М.О. спрямовував діяльність деканатів, парохів,хоча роботу ускладнювали перервані зв’язки, цензурні заборони. Найстрашнішими були арешти священиків, обшуки, які не минали і Святого Юра. М.О. доводилось працювати особливо напружено. Отець Грицай як член Ординаріяту, секретар Шептицького, працював не покладаючи рук. Він залишався зовні скромним, непомітним. Молодий, тридцятидворічний о. Микола Пристай, секретар коад’ютора Йосифа Сліпого, згадував, що сивоголовий о. Грицай завжди спокійний, неговіркий, тримався осторонь гурту святоюрських священиків[22].

Перебуваючи майже постійно при Митрополиті, о. Грицай вів його листування, записував пастирські послання, розпорядження М.О., готував тексти до публікації, виголошував їх на сесіях соборів, з 1941 р. – на щочетвергових зібраннях священиків. Про це свідчать його підписи як нотарія у протоколах соборів. Характерним почерком о. Грицая писані багато листів, які за підписом Митрополита проходили через канцелярію.

Попередній аналіз робочих записів, виправлень, скорочень, доповнень у текстах свідчить, що о. Грицай не лише записував те, що диктував Митрополит, але перевіряв написане, уточнював дати, числа, факти. Наприклад, записи 24–27 липня 1944 р. Вони велися у пивниці Митрополичого дому, де святоюрські мешканці ховалися від бомб і снарядів, коли йшли бої за Львів. Черговий раз за останні п’ять років змінювалася влада. На що здатні більшовики, було відомо з 1939–1941 рр. Митрополит очевидно продиктував: “Сьогодні, 24 липня 1944 р., отворилася, може нова епоха в історії з’єдинення нашої церкви з Апостольським Римським престолом. Святий Юр зайняла совєтска влада. В пивницях Митрополичого дому криємося перед гранатами і бомбами, що вже коло 6 разів ударяли в церкву, святоюрські будинки, мій дім”. Однак, перевіряючи написане, о. Грицай виправив 6 на 10. Десять разів [замість шести]

[21] ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 13, арк. 42.

[22] Спогади о. Пристая, записані упорядником 9, 15 липня 2001 р. у семінарії Святого Духа (селище Рудно Львівської обл).

ударяли бомби і снаряди у церкву, святоюрські будинки і дім Митрополита. Аналогічне виправлення “Сьогодні, в четвер 27 липня, німці опустили Львів і по шести ночах [вставка “днях”, напевно продиктована, викреслена] дописано 5 днях..., тобто читається “шести ночах і п’яти днях”.

Часто Митрополит диктував по пам’яті опис подій, які відбувалися досить давно. Так, згадуючи про свої поневіряння в Росії 1915–1917 рр.,він, можливо, допустився помилки: “Затирати сліди діянь і охрани [= напевне охранки] було очевидно намірено для роблене у користь поліції”. Викреслено два слова “намірено для”. Речення читається: “Затирати сліди поліції і охрани [охранки] було очевидно роблене у користь поліції”.

Дослідники матимуть змогу аналізувати хід думки Митрополита, способи запису його секретаря. Для прикладу, запис ч. 65, що стосується доручення німецької адміністрації повідомити селянам про податки. Очевидно, Митрополит почав диктувати зі слова “поручаю”, бо воно написане, але закреслене. Запис починається зі слів: “Команда німецької армії просить мене...”.

Привертають увагу акуратність записів, правильність написання іноземних термінів, понять. Враховуючи стан здоров’я Митрополита, кількість його відвідувачів, кореспондентів, умови, які ускладнювали комунікаційні зв’язки, не буде перебільшенням високо оцінити роботу його секретаря.

Митрополит цілком покладався на о. Володимира у своїх дорученнях. В умовах жахливих арештів, обшуків, облав по всьому Львові, періодичних масових “єврейських акцій” Шептицький саме о. Грицаю доручає безпосередню опіку над рабином Кагане. Ризик був смертельним. Після листа Митрополита Гіммлеру був виданий наказ про його арешт. Генерал-губернатор дистрикту Галичина ледве зумів довести керівництву, що ув’язнення Шептицького викличе вкрай небажані наслідки. Наприкінці

[23] В архівних документах та спогадах зустрічаємо імена о. Йосифа Петера – студита, о. Мирона Прийми – пароха селища Левандівка у Львові, о. Еміліяна Ковча – пароха Перемишлян, о. Олександра Буця – сотрудника парохії у Перегінську, о. Петра Патрила – декана Перегінського деканату, о. Петра Поберейко – пароха Брюхович під Львовом, о. Матвія Мокрівського – пароха Яворова, о. Стефана Кобура – пароха с. Ясениця Турківського повіту, о. Йосипа Ткачука – пароха Снятина; монахів-студитів: Тита, Володимира, Леонтія з монастиря у Львові. (Див.: ЦДІАЛ, ф. 358, оп. 3., спр. 179, арк.. 59; Рух опору Бандери на Україні. Уривки із донесень з окупованих районів Сходу

1942 р. було арештовано кілька священиків, монахів-студитів[23]. По Львову поширювалися афіші “Перестороги”. Німецькою, українською, польською мовами населення повідомлялося: за переховування чи допомогу євреям – смертна кара. За недонесення на тих, хто переховує чи допомагає – також[24].

А в святоюрських будівлях о. Володимир Грицай тихо й непомітно робив доручену йому справу. Щоб менше наражати на небезпеку інших, опікувався харчуванням Кагане, його денним і нічним побутом, переміщенням. Не раз, очевидно, о. Грицай був у ситуаціях, коли збіг обставин рятував від неминучого провалу під час численних обшуків.

Владика Юліан Вороновський, вірний учень і послідовник о. Грицая у повоєнному греко-католицькому підпіллі згадав, чи не єдину розповідь отця про події 1942–44 рр. у Святому Юри. Привід для розповіді був сумний. обшуки були і в радянські часи:

“О. Володимир мав ключі від усіх помешкань, пивниць Митрополичого дому. В один з вечорів 1943 р. запровадив рабина Кагане до своїх покоїв, щоб нагодувати. Було все спокійно. Нагло в коридорі почулися різкі голоси, шум. Отець миттєво вийшов з кімнати. По коридору прямували гестапівці. Побачивши отця, запитали, хто він такий. Той спокійно пояснив, що він секретар Митрополита, що не варто говорити надто голосно. Старший з німців наказав отцеві закликати ключника і супроводжувати їх при обшуку, бо стало відомо, що в Юра переховують жидів. На що отець заявив, що має ключі і сам все їм покаже. Вернувся в свою кімнату, взяв ключі й, повівши німців у кінець коридору, почав відчиняти двері кожної з кімнат. Лише дійшовши до своїх дверей, не зміг одразу вставити ключ до замка. Німець запитав, що то за кімната.

– Моя, – відповів отець.

– Ну то ходімо далі, – наказав гестапівець”[25].

Небіж о. Володимира Андрій, син його брата Ярослава, пам’ятає,

// *В. Косик.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С. 599; *Д. Кагане.* Щоденник Львівського ґетто // Діалоги. – 1987. – № 5–6. – С. 49; М. Сопуляк. Пам’яті Великого Митрополита. Жмут спогадів // Світ істини. Торонто –Чикаго. 1973, Т. 3. – С. 445. Спогади М. Петрашека, записані упорядником у жовтні 1996 р. у Львові. Спогади о. Івана Кубая, записані упорядником у с. Зимна Вода під Львовом у липні 2001 р.).

[24] Державний архів Львівської обл., ф. 37, оп. 4, спр. 29, арк. 15.0

[25] Розповідь Владики Юліана Вороновського, записана упорядником 16 липня 2001 р. у м. Трускавець Львівської обл.

що стрийко часто просив приводити його, малого, до Святого Юра, щоб побавився в саду, подихав свіжим повітрям. В один з днів малий вбіг до кімнати стрийка і побачив, що частина книжкового стелажа, який здавався суцільною стіною, відчинена, а стрийка в кімнаті немає. За стелажем виднілося ліжко, на якому сидів якийсь чоловік, тримав в руках чи то газету, чи то книжку і розмовляв з о. Володимиром. “Мене то абсолютно не здивувало, – згадував пан Андрій, – тільки здивувало те, що там якась людина. Але запам’яталося тільки по тій причині, що після того, як ми вийшли, мені дуже наказували наперед стрийко, а потім батьки дуже і дуже наказували, щоби я нікому, абсолютно не проговорився, що бачив”[26].

Запам’ятав Андрій Грицай і розповідь батька у відповідь на його, підлітка, зауваження, що стрийко, такий спокійний і лагідний, не може навіть накричати на них з братом, терпить їхніх друзів. Тато Андрія – Ярослав Грицай – не запам’ятав точної дати події, але добре запам’ятав жах, який пережив.

Десь наприкінці 1941 чи на початку 1942 р. Ярослав йшов додому на Вірменську, тулячись до будинків, ховаючись і від холодного вітру, і від поліції. На вул. Краківській він побачив невелику групу євреїв з обов’язковими пов’язками на рукавах. Їх супроводжували два старші віком поліцаї. Ярослав, ховаючись у браму, зауважив, що назустріч поліцаям прямує о. Володимир. Ярослав навіть почув слова: “Вітаємо вас, отче, пане професоре. Ми ваші учні з Рогатина”. Отець Володимир зупинився, поглянув на поліцаїв і без слів відважив одному і другому по поличнику. Не звертаючи на них найменшої уваги, звернувся до євреїв польською, потім німецькою: “Тікайте!” Євреї розгублено тупцювали на місці. Тоді отець, здираючи пов’язки з рукавів найближчих, штовхав їх у спини: “Тікайте!” Євреї вмить розбіглися. Не глянувши на поліцаїв, о. Грицай попрямував на Вірменську. “Тато, – розповідав пан Андрій, – визирнув з брами і, озираючись навкруги, також пішов на Вірменську додому” [27].

Спогади Ярослава Грицая – брата о. Володимира, частково збігаються зі спогадами львів’янки Юзі Юник.[28] 18 - річною дівчиною, увечері на Краківській вулиці вона бачила, як вулицею простував гурт

[26] Інтерв’ю з Андрієм Грицаєм, 28.03.1993, Інституту Історії Церкви ЛБА. П-1-1-128.

[27] Розповідь Андрія Грицая, записана упорядником 18 липня 2000 році у м. Львові.

[28] Спогади Юзі Юник, записані упорядником у вересні 1998 р. у м. Львові.

євреїв, а хідником поряд йшли два українські поліцаї. Їм назустріч вийшов сивий священик. Він щось сказав поліцаям, ті стали, як вкопані, а священик замахав руками до євреїв, й вони почали тікати. Поліцаї безрадно стояли, а священик, не звертаючи на них уваги, повернув на вулицю Вірменську.

Дві, майже аналогічні розповіді різних людей про одну і ту ж подію засвідчують правдивість факту.

Отець В. Грицай залишався з Митрополитом до останніх днів його життя. Священик та громадський діяч, який також виконував доручення Шептицького, був учасником багатьох бурхливих і трагічних подій української історії 40-х рр. Йосиф Кладочний, як безпосередній свідок, згадував про останню ніч Митрополита з 31 жовтня на 1 листопада 1944 р. Біля його ложа зібралися "о. архімандрит Климентій, о. Грицай, о. Котів, доктор Кархут, брат Атанасій та Гавриляк – льокай [= лакей] Митрополита"[29].

Несміливий, безініціативний, за характеристикою доктора Чубатого, о. Грицай виявився дуже ініціативним, винахідливим у післявоєнні роки терпінь і випробувань. Й. Кладочний згадував, як вже після похорону Митрополита одного сонячного дня в листопаді 1946 р. "ігумен Шептицький, о. Іван Котів, о. Іван Дурбак, о. Володимир Грицай" та він [усі, крім Кладочного члени М.О.] "стояли коло опустілої Митрополичої палати та обговорювали злобні шпарґали Галана, що ховався під псевдонімом Володимир Росович" [Йдеться про памфлет "З Христом чи з ножем"]. "Треба конче відповісти. Але як, хто видасть нашу книжку? – охолодив запал священиків о. Климентій". У цей час повз них проходила Настя Волошин [стиґматичка, в якої на руках і ногах несамохіть з'являлися хресні рани. У 30-х роках про це явище писали й полемізували]. Вона зупинилася і сказала: "Так як ви тут стоїте, так будете всі арештовані"[30].

Попередження справдилось: усі були арештовані. З 17 січня 1946 р. і до квітня 1952 р. поневірявся о. Грицай по тюрмах і таборах. Він не зламався на допитах, не підписав переходу до православ'я. Шість років – термін не такий вже й малий для літньої людини. Але він витримав,

[29] Про спогади о. Кладочного див. у книжці: *П. Шкраб'юк.* Виноградник Господній. Історія життя о. Йосифа Кладочного. – Львів: Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Вид-во ОО. Василіан "Місіонер", 1995. – С. 192.

[30] *П. Шкраб'юк.* Виноградник Господній... – С. 216.

повернувся до родини у Львів із позбавленням громадянських прав та прописки у Львові. Мешкав то в друзів у Брюховичах, то у Львові в родині брата Ярослава. Бог охоронив від вивезення, вони дивом уціліли у батьківській оселі, хоч брат Роман був також арештований і 10 років просидів у тюрмах.

О. Володимир продовжував виконувати свої священичі обов'язки. На Вірменській 13 у помешканні 6 відправляв Служби Божі, давав шлюби, хрестив дітей, сповідав. Все бувало... Бували й обшуки, періодичний і тривалий нагляд. Але о. Володимир досить швидко опинився у центрі львівського греко-католицького підпілля. У постійному зв'язку з ним були о. Годунько, о. Тихий, о. Зофійовський, о. Цегельський. До о. Грицая тягнулися молоді, думаючі люди, студенти – брати Вороновські, молодий лікар Василь Боянівський.

В атмосфері офіційного войовничого атеїзму, радянської педагогіки, соціалістичного способу життя о. Грицай був взірцем інтелігентності, духовності для дітей, а згодом онуків брата Ярослава, сусідів, молоді. Жив багатим духовним життям. Читав і перечитував усі збережені богословські праці, Святе Письмо, не цурався української класики, деяких сучасних авторів. Вів записи в акуратно розграфлених загальних зошитах. Серед п'яти зошитів якимось чудом збереглися два з передвоєнних років із записами 1927-1939 рр. Це не щоденники, а датовані або й недатовані витяги з Святого Письма, творів Отців Церкви, афоризми Платона, Сократа, пояснення різних природничих і церковних термінів. Багато гумору[31].

За останнім із зошитів о. Грицая можна вивчати коло зацікавлень старшого і молодшого покоління греко-католицького підпілля у Львові. "№№. Автор. Назва книжки, або предмета для церковних чинів. Хто позичив. Коли повернув". Найчастіше релігійну літературу позичали брати Вороновські, о. Зофійовський, о. Мільовський, В. Боянівський.

Є якась таємниця, незбагнена символіка у послідовності і змісті записів о. Грицая. У листопаді 1937 р. він записав [без посилання на чиєсь авторство]: "Чому так мало людей пише дневник свого життя-буття? Бо ті, що мали би що писати, не мають на те часу, а сі, що мають час, не мають про що писати"[32].

[31] Для прикладу: "Бог любить праведника, суддя - злодія", "Сталін викликав до себе прокурора Вишинського й питає: "Хто ще живе з давніх приятелів Троцького? – Тільки Ви, товаришу Сталін. – відповідає Вишинський".

[32] Зошити з записами о. В. Грицая зберігаються в особистому архіві о. В. Боянівського у Львові. Упорядникові була надана можливість ознайомитися з ними у серпні 2001 р.

О. В. Грицай помер 8 травня 1976 р. Він похований на цвинтарі приміського селища Брюховичі. Це майже Львів. Пам'ять про нього бережуть родина Грицаїв, священики, вірні з часів підпілля.

Може настає час історикам Церкви належно оцінити внесок о.В. Грицая у діяльність Митрополичого Ординаріяту?

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА І СКЛАД МИТРОПОЛИЧОГО ОРДИНАРІЯТУ (1941-1944)*

Митрополича капітула

Крилошани Достойники:

Їх Преосвященство Кир Йоан Бучко, архіпресвітер[1], 1924–1935.

Їх Високопреосвященство Кир Йосиф Сліпий, архідиякон[2], 1935.

о. Пралат Куницький Леонтій, кустос[3], площа Святого Юра, 5, 1918–1935.

Їх Преосвященство Кир Никита Будка, великий хартофилакс[4], 1927–1940.

о. Пралат Ковальський Олександер, канцлер[5], 1938.

Соборні Крилошани:

о. Базюк Олексій, апостольський протонатор[6], мітрат завідатель парохії Чесники.

о. доктор Лаба Василь, Генеральний вікарій[7] для військових справ, мітрат.

о. Лободич Роман, площа святого Юра, 5.

---

* Спис духовенства Львівської Архієпархії (стан на 1 січня 1944р.) – Львів: Накладом греко-католицького Митрополичого Ординаріяту, 1944. С.8-10. Текст подається у сучасному правописі. Скорочення розкрито.

[1] У даному разі – голова Митрополичої капітули.

[2] У даному разі – заступник голови Митрополичої капітули.

[3] Управляючий майном єпархії.

[4] Особа, яка здійснювала загальне керівництво митрополичим архівом та бібліотекою.

[5] Завідуючий канцелярією єпископа.

[6] Почесний титул – найвищий для священика, уділений Папою.

[7] Заступник декана, єпископа, парафіяльного священика.

о. ґорчинський Омелян, парох церкви Святого Юра.
о. Рудь Стефан, площа Святого Юра, 5.
о. Хмільовський Микола, парох Мшани.

Почесні крилошани:

о. Лужницький Леонід, професор Богословської Академії, Бадені, 7.
о. Пралат Лициняк Василь, вислужений директор гімназії, Глибока, 11.
о. Мохнацький Стефан, парох Теребовлі.
о. Лопатинський Дам'ян, завідатель парохії Успення Пресвятої Богородиці у Львові, Підвалля, 9.
о. Гірняк Григорій, парох Винник.
о. Сухий Володимир, парох Волоського Села.
о. ґалянт Микола, канцлер Митрополичого Ординаріяту, площа Святого Юра, 5.
о. Цегельський Михайло, парох Камінки Струмілової.
о. Дяків Йосиф, парох Бібрки.
о. Ковалюк Тимотей, вивезений більшовиками парох Скнилова, Львів
о. др. Костельник Гавриїл, завідатель парохії Преображенія у Львові, Корняктів, 1.

Крилошани Кам'янець-Подільської Єпархії

о. Сімович Аполон, Львів, Токаржевського, 67.

Митрополичий ординаріят

Предсідник
Їх Високопреосвященство Митрополит Кир Андрей

Радники:
Всі члени Митрополичої капітули, а крім того:

І. В Архієпархії:
о. Бартків Євстахій, парох Романова.
о. Глинка Лев, доктор, Львів, Коперника, 36.
о. Глодзінський Іван, парох Руди Сілецької.

о. Гаврилюк Євген, парох Мізуна.
о. Дуткевич Євген, парох церкви святих апостолів Петра-Павла у Львові, Личаківська, 29.
о. Дурбак Савин, емерит, катехит, Львів, Домбровського, 18.
о. Каштанюк Антін, церква святих П'ятниць, Бальонова, 3.
о. Кишакевич Йосиф, парох шпиталю у Львові. Кадецька, 14.
о. Котів Іван, Львів, площа Святого Юра, 5.
о. Левицький Олександр, парох Олеська.
о. Левицький Ярослав, доктор, завідатель Жидятич.
о. Лончина Василь парох церкви Святого Миколая у Львові, Жовківська, 28.
о. Малицький Олександр, парох Шляхтянець.
о. Набережний Іван, парох Кривого.
о. Новосад Іван, катехит у Львові, Війтівська, 2
о. Олянович Іларіон, парох Лисинич у Львові.
о. Сампара Стефан, доктор, Львів, Коперніка 36.
о. Семків Володимир, парох Щирця.
о. Семчишин Дмитро, сотрудник церкви Успенія Пресвятої Богородиці у Львові, Площа святого Юра, 5.
о. Хавлюк Михайло, Стрий, Лани.
о. Хомин Петро, катехит у Львові, Тарнавського, 59.
о. Чорняк Іван, доктор, Львів, Коперника, 36.
о. Шанковський Петро, парох Оброшина.
о. Яримович Олександер, архівар у Львові, площа Святого Юра, 5.

II. Поза Архієпархією:

о. др. Мирон Горникевич, парох церкви святої Варвари у Відні.
о. Омелян Стасюк, доктор, тепер у Ліцманштаті.

Канцелярія митрополичого ординаріяту
тел. 239-20. П. К. О. Варшава 206-76
Канцлер: о. ґалянт Микола, почесний крилошанин, площа святого Юра, 5.
Регістрант: о. Стисловський Константин, площа Святого Юра, 5.
Заступник регістранта: о. Милевич Ярослав, Білогорська, 64.
Архівар персонального відділу: о. Дурбак Савин.

Архівар Метрикального відділу: о. Яримович Олександр, вислужений катехит.

Рахунковий відділ веде: о. Клюс Іван, Личаківська, 82.

Протоколянт і мундант[8] : парох Витвицький Іван.

4 сили канцелярійні[9].

Митрополичий Церковний Суд*

Митрополичий церковний суд І Інстанції[10]
президія

о. Ігумен Климентій Шептицький, офіціял[11].
о. др. Лев Глинка, віце-офіціял[12].
о. Аполон Сімович, промотор справедливости[13].
о. Леонід Лужницький, оборонець подружніх зв'язків[14].
о. Омелян Гадзаєвич, І-й нотар[15].
о. Петро Козіцький, ІІ-й нотар.

Судді:
о. Микола ґалянт.

* Здійснював делеговану Митрополитом судову влад у всіх церковних справах єпархії. До складу Митрополичого Церковного Суду входили 12 синодальних та протосинодальних суддів, з-поміж яких Митрополит іменував офіціала, віце-офіціала, промотора справедливості, оборонця подружніх зв'язків, нотарів. Див.: Правильник, предложений Президією Митрополичого Церковного Суду, затверджений Митрополитом 22.V.1943. (ЦДІАЛ, Ф. 348, оп. 3, спр. 88).

[8] Секретар – особа, яка вела протоколи на сесіях соборів, соборчиків.

[9] У цьому контексті, – водій, секретарка, помічники.

[10] Суд для першого розгляду і вирішення справ для самої Архієпархії.

[11] У цьому контексті відповідальний за організацію судочинства, керівник судових розправ, засвідчував акти Митрополичого Церковного Суду.

[12] Заступник офіціала в часи хвороби або відсутності, вів відділ спірних справ, виконував доручення офіціала його.

[13]Очолював відділ карних церковних справ, готував акти обвинувачення, контролював дотримання справедливости та права у карних і спірних процесах за винятком подружніх.

[14] Вносив докази дійсності Таїнства подружжя, прав чоловіка та жінки, брав участь в усіх подружніх справах.

[15] Урядовець Митрополичого Церковного Суду. Вів протоколи судових засідань, своїм підписом стверджував автентичність судових актів.

о. Омелян ґорчинський.
о. Леонтій Юрицький.
о. др. Василь Лаба.
о. Роман Лободич.
о. др. Ярослав Левицький.
о. Василь Лончина.
о. Іван Новосад.
о. Стефан Сампара.

Митрополичий Церковний суд ІІ інстанції[16] :

Президія:
Їх Преосвященство Кир Микола Чарнецький, офіціял.
о. Стефан Рудь, віце-офіціял.
о. Володимир Грицай, нотар.
о. Пралат Василь Лициняк, оборонець подружних зв'язків.

Судді:
Їх Преосвященство Кир Никита Будка.
о. др. Лев Глинка.
о. Савин Дурбак.
о. Омелян ґорчинський.
о. Леонтій Куницький.
о. др. Василь Лаба.
о. Роман Лободович.
о. Володимир Фурикевич.
о. Микола Хмільовський.
о. Петро Хомин.

Соборові Іспитователі[17] :
Їх Високопреосвященство Кир Йосиф.
Їх Преосвященство Кир Никита.
о. Омелян ґорчинський.
о. др. Гавриїл Костельник.

[16] Суд для другого розгляду справ. У разі розбіжностей у вироці між Першою і Другою інстанцією справа передавалася для остаточного вирішення до Риму.

[17] Здійснювали періодичну перевірку знань душпастирів.

о. др. Василь Лаба.
о. др. Ярослав Левицький.
о. Василь Лициняк.
о. Леонід Лужницький.
о. Стефан Рудь.
о. Петро Шанковський.

Парохи консультори[18] :
О. Йосиф Александрович.
О. Стефан Василів.
О. Йосиф Дяків.
О. Юрій Колодій.
О. Мирон Коритко.
О. Василь Лончина.
О. Володимир Мармаш.
О. Іларіон Олянович.
О. Володимир Семків.
О. Володимир Сухий.
О. Микола Янович.
О. Василь Ярема.

[18] Радники.

Словник термінів

Абсольвент – випускник навчального закладу [у тексті – Богословської академії].

Алеґати – зібрані в єдину [у тексті – особову] справу окремі документи.

Акафист – похвальна пісня на честь Ісуса Христа, Богородиці чи Святого, яку виконують поза богослуженням добового кола; частина богослуження Акафистової суботи.

Акафистова субота – субота Похвального тижня, богослуження якої містить акафист "Похвала Пресвятої Богородиці".

Апостольська столиця – сукупність центральних католицьких установ та інституцій, очолюваних Римським Папою, Римським Архієреєм; Ватикан.

Архідиякон – у тексті – урядовий титул, заступник голови Митрополичої капітули.

Архієрей – особа найвищої священичої ієрархії (єпископ, архієпископ, митрополит, патріарх), котра має найвищий ступінь священства, через хіротонію прийняла Божу благодать і право здійснювати всі без винятку богослуження і Тайни включно з рукоположенням; ієрарх, святитель, архіпастир.

Архієрей-святитель, архієрей-рукоположитель – архієрей, який здійснює рукоположення священнослужителів.

Архієпархія – головна єпархія Митрополії, єпархія **архієпископа**.

Архієпархіяльні відомості – скорочена назва журналу "Львівські архієпархіяльні відомості", органу Митрополичого Ординаріяту і консисторії греко-католицької митрополії, що виходив у Львові у 1889–1944 рр.

Архієпископ – начальний або головний єпископ; рівний з усіма іншими єпископами, але виконує надзірну роль; почесний титул у Католицькій, Православній Церквах.

Архімандрит – найвище духовне звання у монахів; титул ігумена великих монастирів.

Архіпастир – загальна назва для вищого духовенства (єпископ, архієпископ, митрополит, патріарх).

Архіпресвітер – у тексті “Актів Митрополичого Ординаріяту” урядовий титул, голова Митрополичої капітули.

Асист – допомога.

Асистенція – супровід.

Беатифікація – у Католицькій Церкві проголошення блаженним; перший ступінь у процесі канонізації.

Берестейська Унія – акт проголошення єдності Православної Церкви на Україні та Білорусії з Римським Апостольським престолом, на соборі в Бересті у 1596 р.

Богослуження – церковно-обрядове дійство, до складу якого входять читання і співання молитов, читання зі богослужбових книг, священнодіяння, які виконують за усталеним порядком на чолі зі священнослужителем (архієреєм або ієреєм); Літурґія.

Василіани – ченці Чину Святого Василія Великого, заснованого в IV ст., поширеного в Україні з XI ст. Після поділів Польщі в кінці XVIII ст. усі осідки Василіан, крім Галицької митрополії, опинилися в межах Російської імперії і були ліквідовані у першій пол. XIX ст. Чин Св.Василія Великого зберігся і розвивався в Галичині, зокрема після т. зв. Добромильської реформи 1882 р., коли було оновлено чернече життя, засновані учбові заклади, видавництва.

Візитатор – єпископ або уповноважена ним особа для канонічно встановленої періодичної перевірки життя і стану єпархії, зокрема всіх парохій та деканатів.

Візитатор апостольський – особа, уповноважена Римським Архієпископом для управління частиною вірних, яку з певних причин не можна об’єднати в єпархію.

Візитація (єпархії) – періодичне обстеження візитатором стану церков і парохій, деканатів (та усіх підлеглих єпископу інституцій), збір інформації згідно з встановленими правилами. На основі зібраних даних укладався протокол візитації з конкретним визначенням проблем практичного душпастирювання. Звіти-реляції використовувалися як допоміжний засіб при ухваленні тих чи інших душпастирських чи адміністративних рішень.

Вікарій (сотрудник) – заступник декана, єпископа, парафіяльного священика.

Всенічна – богослуження, що відправляється у нічний час під час великих релігійних свят. Звичайно складається з Вечірні, Утрені і I-го Часу.

Вечірня – богослуження, що здійснюється у вечірній час. Вечірнею починається добове коло щоденних Богослужень. Складається з псалмів, ектенійних прохань, стихирів та церковних гімнів.

Габіт – частина верхнього одягу ченців.

Григоріанський календар – запроваджений у 1582 р. Папою Григорієм XIII. Був призначений усунути похибку юліанського, згідно з яким рік у середньому був довший за справжній на 11 хв. 14 сек.; уживається Римо-Католицькою і іншими Церквами країн Заходу.

Декан (протопресвітер) **–** священик, призначений єпархіальним єпископом координувати діяльність певної кількості парафій; посередник між єпископом і душпастирями.

Деканат – церковна адміністративна одиниця єпархії, що складається з певної кількості парафій; частина єпархії.

Дієцезія – основна адміністративна одиниця в Римо-Католицькій Церкві, яку очолює єпископ; відповідник єпархії у Церквах християнського Сходу.

Дискос – літургійний посуд для євхаристійного хліба.

Диспенза – пом’якшення церковного закону в певних випадках; відповідний акт, наданий компетентною церковною вищою владою: Єпископом, Митрополитом, Патріархом, Римським Архієреєм, залежно від обставин.

Екзарх – священнослужитель, який управляє церквами та опікується вірними на території області чи краю, де немає єпархії.

Екзархат – адміністративна територіальна одиниця Церкви, якою управляє екзарх.

Енцикліка – окружний лист або послання Римського Архієрея (Папи) до вірних християн, що розкриває вчення Церкви на певні питання віри та моралі.

Ерекціональні ґрунти – у тексті – церковні земельні угіддя, надані особою та інституцією на правах приватної власності.

Євхаристія – 1. Таїнство співучасті в Тайній вечері Господній; 2. Частина Літурґії – богослуження, під час якого причащають вірних. Одне з семи Таїнств у Православних та Католицьких Церквах, під час

якого відбувається перетворення хліба й вина у тіло і кров Ісуса Христа та Причастя вірних.

Єктенія (ектенія) – частина літургійного богослуження, прохання до Бога у формі діалогу між священнослужителем та вірними.

Єпархія – основна адміністративна одиниця Східної Церкви, яку очолює єпископ.

Екскомуніка (відлучення) – найбільше церковне покарання, Велика екскомуніка "Анафема" у Православній Церкві забороняє приймати та здійснювати Таїнства для священиків і мирян. Мала екскомуніка забороняє прийняття Євхаристії.

Завідатель (застаріле – парафіальний адміністратор)**–** особа, яка тимчасово виконує обов'язки пароха**.**

Зарядження (застаріле)**–** розпорядження.

Захристія (ризниця) – частина вівтаря, призначена для зберігання церковного посуду, богослужбових книг та священичого одягу.

Закрещення (вивід) – звичай молитов над матір'ю на 40-й день народження дитини.

Ігумен/ігуменя – настоятель/настоятелька монастиря у східній християнській традиції.

Ікос – частина акафиста, яку виконують після кондака та в якій розвинуто тему, задану кондаком.

Ірмос – перший стих пісні канону, який є тематичним, музичним та метричним зразком для тропарів цієї пісні канону.

Канон (опертя) **–** 1. Правило чи догмат з питань віри й релігійних обрядів та церковне правило, установлене найвищою церковною владою як норма закону; 2. Зібрання релігійних книг, узаконених Церквою як Святе Письмо. 3. Пісня на честь святого або свята.

Канон євхаристійний, канон літурґійний – 1. Частина Літурґії, під час якої здійснюють Таїнство Євхаристії; 2. Сукупність молитов, виконання яких супроводжують здійснення Таїнства Євхаристії.

Канон-піснеспів – сукупність дев'яти, або менше пісень, що складаються з **ірмосів**, **тропарів** та віршів-приспівів, змістом яких є пояснення та прославлення священної особи чи події, що її свято відзначають.

Канонік – член капітули.

Канонічне право – право, встановлене Церквою; наука про це право.

Канонічна обітниця – правило дії, юридична і моральна норма.

Канонізація – процедура встановлення святості людини і зачислення його/її до святих; офіційне церковне визнання святості особи.

Капітула – в західній традиції дорадчий орган єпископа, який складається зі священиків та, іноді, заслужених мирян.

Капелан – священик, призначений до релігійної опіки війська, шпиталю, навчального закладу тощо.

Катавасія – у східних богослужіннях перший і останній стих канону, повторюється на початку і в кінці пісні.

Катехит – особа, що навчає основ християнського віровчення, катехизує.

Катехизація – навчання основ християнської релігії з метою підготовки оглашенних до прийняття Таїнства Хрещення та охрещених осіб до прийняття інших Таїнств.

Кир – титул єпископа, Митрополита.

Клір – духовенство.

Коад'ютор – у Католицькій Церкві духовна особа, що призначається на допомогу іншій духовній особі, якщо остання має труднощі з виконанням своїх обов'язків. Бувають тимчасові і постійні коад'ютори з правами наступництва (Йосиф (Сліпий) при Митрополиті Шептицькому).

Конґреґація – 1. Адміністративний орган при Римському Архієреї, наділений від його імені виконавчою владою. 2. У Католицькій Церкві об'єднання церковних, зокрема чернечих громад, діяльність яких підпорядкована одному статутові.

Кондак – частина акафіста, яку виконують перед ікосом.

Конволют (збірка) – у тексті – зібрання розділів книг, журналів, статей, рукописів в одній справі.

Консисторія – курія, єпископське управління, судово-адміністративний орган при Єпископі, Митрополиті.

Консультор – радник.

Конфідент – у тексті – довірена особа, інформатор.

Контингент – у тексті – накладений на селян німецькою владою обов'язок постачання визначеної кількості сільськогосподарських продуктів.

Крилос – дорадчий орган єпархіального єпископа; частина солеї справа та зліва від амвона, призначена для читців та співців.

Крилошанин – почесний чин священослужителя, член крилосу.

Леґітимація – посвідчення.

Литія – частина всенічного богослужіння; здійснюється після вечірні у переддень великих свят; під час литії відбувається обряд свячення хліба, пшениці, вина, єлею.

Ложечка (ложиця) – літургійний предметдля причащання вірних.

Неколяціоновані – у тексті – не зібрані.

Новіціят – у Католицькій Церкві підготовчий етап для прийняття обітів у ченців.

Миро – спеціально приготована та освячена єпископом ароматична олія для миропомазання.

Миропомазання (мирування) – одне з Таїнств; помазання миром хрещеного на знак благодаті Св. Духа у східній традиції здійснюється одразу після хрещення.

Мирування – обряд, під час якого священнослужитель помазує вірних єлеєм, освяченим на литії.

Місіонер – особа, уповноважена Церковною владою для проповідування на місійній території.

Митра – головний убор священнослужителів під час богослужень. Надається єпископові під час хиротонії або священику як почесна відзнака.

Митрат – священик, відзначений митрою.

Митрополит – 1. Єпископ, який стоїть на чолі церковної адміністративної одиниці – митрополії.

Обіт (обітниця) – урочиста обіцянка, зобов'язання, клятва; чернеча обітниця, обітниця мовчання, обітниця безшлюбності.

Офіра – жертва, пожертва.

Парох – священик, що опікується парафією від імені єпископа.

Повечер'я – чин церковного правила, коротке богослужіння, яке здійснюється після вечірні або в сполученні з нею.

Позичити за реверсом – у тексті – позичити під заставу з документом (квитанцією) на позичений предмет.

Покаяння – одне з Таїнств, примирення грішника з Богом та відпущення гріхів, надане священнослужителем; Покаяння, Покута, Сповідь.

Покута – церковне покарання за гріхи, яке сповідник накладає на каяника відповідно до тяжкості скоєних ним гріхів.

Покутник – особа, що кається; особа, на яку накладено покуту; каянник.

Протонотар – старший нотарій; секретар.

Полунощниця (північна)– богослужіння добового кола.

Протопресвітер – почесний титул священика; священик-декан.

Реверенда (у Східних Церквах підрясник) **–** повсякденний одяг священнослужителів; довге, переважно чорне вбрання з вузькими рукавами.

Рукоположення (свячення) – Таїнство Священства, під час якого архієрей-святитель висвячує кандидата до священства; хіротонія.

Реляція – у тексті – письмове повідомлення (звіт) про події, факти, стан Церкви або її частини.

Святотатське (святокрадське) причастя-профанація – зневага, прийняття Святих Тайн у стані гріха.

Свята нерухомі – починаються від індикту – церковного нового року 31 вересня; Свята в пам'ять якогось святого, Свята Господні, Богородичні. Припадають завжди на той самий день місяця.

Свята рухомі – припадають щороку на той самий день тижня, дата святкування залежить від Пасхи (Великодня).

Синод Єпископів – верховний колегіальний орган законодавчої влади у Східних Церквах, учасниками якого є виключно єпископи даної Церкви.

Собор (єпархіяльний) – періодичні збори представників духовенства, чернецтва, мирян єпархії під головуванням єпархіального єпископа.

Соборчик – зібрання священиків деканату (протопресвітеріату).

Сотрудник – заступник пароха, вікарій.

Суспенза – покарання священнослужителів. Заборона здійснювати усі або деякі священнослужіння та акти управління.

Стипендія – плата, оформлена за церковним правом для утримання священнослужителів.

Студитський устав – монаший чин, що живе правилом св. Теодора - студита. Правило уведене в Києво-Печерській лаврі в IX ст., відновлене в Галичині Митрополитом Шептицьким на початку XX ст.

Таємниця сповіді – обов'язок сповідника не відкривати нікому будь-що почуте при сповіді.

Таїнства – Богом установлені дії, в яких під видимим образом невидима Божа благодать уділяється вірним. Існує сім святих Таїнств:

Хрещення, Миропомазання, Покаяння, Євхаристія, Подружжя, Священство, Єлеєпомазання.

Таїнство шлюбу – Таїнство освячення подружньої любові й сімейного життя; Таїнство вінчання.

Типікон (Типік, устав) –одна з богослужбових книг, що містить виклад встановленого порядку всіх богослужень літургічного року.

Трьох Святителів – нерухоме церковне свято на честь великих і визначних ієрархів і Отців Церкви: Святого Василія Великого, Святого Григорія Богослова, Святого Йоана Золотоустого.

Утреня (заутреня) – вид богослужіння, частина добового кола, яку відправляють після Полунощниці перед першим часом або в сполученні з ними; здійснюється за богослужбовими книгами.

Фелон (риза) **–** довге, широке вбрання без рукавів, яке надягають на весь інший одяг; верхній богослужбовий одяг священиків.

Хрещення (хрищення) – Перше Таїнство, яким приймається людина до християнської спільноти. Священнодія, яка полягає в занурюванні в освячену воду або поливанні освяченою водою охрещуваного як символ фізичного і духовного очищення.

Часи – дев'ять коротких богослужень добового кола, які відправляють у сполученні з вечірнею, утренею та Літурґією: перший час, третій час, шостий час, дев'ятий час.

Церковне правило – богослужіння, що здійснюються в певні години чи пори дня: Вечірня, Повечер'я, Полунощниця, Утреня, Часи.

Шематизм – щорічний довідник про усіх священнослужителів, ченців та інших духовних осіб єпархії, зі списком парафій по деканатах і довідковими даними про священиків, перелік монастирів, релігійних згромаджень, храмів у населених пунктах.

Юліянський календар (старий) **–** календар, запроваджений в 46 р. до нар. Христа римським імператором Юлієм Цезарем. За юліянським календарем рік у середньому довший за справжній на 11 хв. 45 сек. Ця похибка призвела до розходження з сонячним роком. Деякі Церкви східної традиції користуються цим календарем у визначенні циклу свят літургічного року.

Данина нашої пошани

Постать Митрополита А. Шептицького безумовно одна з наймогутніших і найславетніших в українській історії XX століття. Суспільством досі недостатньо оцінені і його інтелектуальна спадщина, і його організаторський талант як лідера нації. Ми не віддали ще належну данину і жертовності Митрополита та його найближчого оточення у справі рятування євреїв під час Другої Світової війни. Це була виняткова мужність Митрополита Андрея як організатора спасіння: адже ціна людської солідарності була занадто високою – аж до позбавлення життя як врятованих, так і рятівників. Ці дії Митрополита Андрея Шептицького демонстрували його вірність християнській заповіді "Не убий" в часи, коли божеволів світ і убивства ставали основною ознакою часу. Світ пам'ятає його знамениті тексти, якими він намагався зупинити "вбивства братів своїх".

Рукопис цієї книги був віднайдений науковим співробітником Інституту юдаїки Жанною Ковбою в одному з київських архівів під час її студій над вивченням долі єврейської громади Західної України. Переконавшись в ідентичності тексту, ми разом з нашими друзями і колегами з Українського Католицького Університету підготували цю книгу до друку і передаємо її на суд читачів.

Я хочу, щоб ця скромна робота стала даниною нашої пошани Великій людині – Митрополиту Андрею Шептицькому, який і своїми текстами, і своїм життям утверджував "людяність у безодні пекла".

Л. Фінберг
Директор Інституту юдаїки

Metropolitan Andrei Sheptytsky. Documents and Materials, 1941–1944. Comp. Zhanna Kovba, Ed. Andrii Krawchuk.– Kyiv: Dukh i Litera, 2003.–313s.

The German occupation of Western Ukraine (1941-1944) has received renewed scholarly attention as a result of access to former Soviet archives. A recently-discovered manuscript sheds valuable light on the activity of the Ukrainian Catholic Church in those years, and is the subject of the present book. The manuscript consists of 76 documentary items – official notices, administrative directives and pastoral letters. They represent the collective output of Metropolitan Archbishop Andrei Sheptytsky and of his chief executive body, the Metropolitan Ordinariate. Unpublished due to the war, they could only be promulgated orally and distributed in handwritten copies. After the war, some of these documents were published in the West, but many are published here for the first time. Covering a broad range of topics – from urgent social and ethical matters to pastoral, canonical, liturgical and ecumenical concerns – the «Acta» will be of interest to scholars across many disciplines, and will contribute to historical understanding in an area often clouded by controversy.